

ПРЕДГОВОР

Драги моји потомци и читаоци,

Пред вама се налазе моја сећања, која назвах "Боканова казивања". Надимком Бокан у тренуцима нежности називао ме је покојни отац Раде.

Свако живо биће, па и човек, принуђено је да се бори за опстанак. Овим казивањима описао сам борбу за опстанак моје најуже породице. Желео сам да забележим део мојих доживљаја и размишљања и да вас преко њих уведем у наше време, обележено многобројним научним достигнућима, брзим променама у начину размишљања, и великим цивилизацијским тековинама. Да сам записао све чега се сећам не би ми било довољно ни 100 пута више простора од узетог.

Ова моја казивања наставак су породичних сећања мог покојног оца Раде, описаним у његовим књигама: "Родослов Лежаића" и "Сјећања народног учитеља из Книнске крајине". Надам се да ће неко од мојих потомака наставити где смо стали. Тиме би наша заједничка писања прерасла у неку врсту породичне хронике, чиме би знатно порасла њихова укупна вредност.

Највеће скокове у развоју човечанства проузроковали су говор, писменост и проналазак компјутера.

У време мог рођења, када је мој отац био учитељ у селу Бискупија недалеко Книна, у стану у којем смо живели не беше ни воде, ни канализације, ни електричне енергије, ни ових силних електричних уређаја, који данас преплављују просечну кућу. Током нашег живота догодиле су се и у свету и код нас бројне и неке скоро невероватне техничке, цивилизацијске и друштвене промене. Данас, при крају мог живота, у мом стану налази се мноштво разних електричних уређаја и на све стране светле индикатори, који показују њихова стања. Међу њима најзначајније место заузима невероватно чудо савремене технике, у које управо уписујем ова моја казивања, а то је мој кућни компјутер.

Не само техничке већ и читав низ других промена захватиле су човечанство. Током мог живота снажно су напредовали: наука, економија, медицина, саобраћај, телекомуникације, астронаутика и друго. Када сам био студент, сматрало се да сваких десет година човечанство удвостручава целокупно до тада стечено знање. Данас 2003. године човечанство за сваких 7 година дуплира укупна знања. То је вртоглави напредак који људску врсту ставља пред велика искушења.

Нажалост, упоредо са научним и економским достигнућима у живот човечанства увукла су се многа зла која прете уништењу људског рода, од којих су најпогубнија загађивање животне средине, наркоманија и нестајање човекољубља и поштовања међу људима, народима, верама и расама.

Куда ми то идемо и шта нас чека у будућности? Где је човеку излаз из вртоглавог напретка? Где је спас и да ли уопште постоји?

Моја запажања указују на то да би свако људско биће требало да током живота оствари два циља: да постане честит и човекољубив. Човек се не рађа са етиком. Етика се постиже правилним одгојем у доброј породици и добром друштву и самоодгојем. Код мудрог човека годинама расте и повећава се. Човекољубивост и њен саставни део љубав такође се уче у добрим породицама и здравом друштву. Љубав је незаобилазни део људске среће. Једино захваљујући етици и човекољубивости човак постаје успешан и срећан. Без њих остаје ништаван и непотребан себи и другима.

Језик којим сам писао је екавица. Исто тако могао је бити и ијекавица. Оба језика су културно наслеђе мог народа и једнако значајна. Највише због чињенице да сви моји унуци говоре екавицом, одлучио сам да ова сећања тако и напишем.

Ничија сећања нису до краја истинита. Покушавао сам да се држим истине. Ако сам у томе понегде омануо, узрок лежи искључиво у мом незнању или погрешном памћењу, а никако у намерном изношењу неистине.

Београд, 12.11.2003. године

Борислав Лежаић

ДЕТИЊСТВО

Порекло и рођење

Мој отац Радивој-Раде и мајка Душанка пореклом су Срби из Далматинске Загоре. По занимању отац Раде Лежайић био је учитељ. Рођен је 1905. године у селу Ђеврске. Његов отац, деда Стеван-Ђејо, био је по занимању земљорадник. Његова мајка, моја бака, била је Мара рођена Мандић. Потицала је из села Отрес из Равних Котара, из богатије земљорадничке породице.

Мајка Душанка, рођена Шолаја, по занимању била је учитељица. Рођена је 1916. године у селу Стрмица, где је њен отац службовао као свештеник. Њен отац, мој деда, био је Јован Шолаја, по занимању свештеник, родом из села Оћестова. Њена мајка, моја бака, била је Даринка Шолаја рођена Шарић, по занимању домаћица, родом из села Крњеуве. Потицала је из свештеничке породице.

Деда моје мајке Душанке, свештеник Јован Шарић, током свог живота бавио се писањем историјских списа, моралних поука омладини и описом места у којима је живео. У почетку радног века, још у време када је био ученик богословије у Задру, сарађивао је са Вуком Стефановићем Караџићем, за којег је сакупљао јуначке народне песме.

Бака Мара, родом Мандић, потекла је из шире породице из које је потекла мајка знаменитог српског научника Николе Тесле. Сећам се да је неко из породице причао да су се бака Мара и мајка Николе Тесле, још као девојчице, заједно играле на породичним скуповима. Такође сећам се да је попадија Лепа Мандић, супруга даљег ујака мог оца свештеника Јакова Мандића, причала како се дописивала са мајком Николе Тесле и да поседује њена писма.

Деда Стеван био је један од богатијих сељака у селу. Баба Мара била је миражџика. Потицала је из богате куће Мандића, из питомог села Отреса, које се налази у Равним Котарима. У кућу ђеда Стевана увела је већу чистоћу и постојано сузбијала навику предака да краду туђу имовину. Јаком жељом и чврстом вољом, да ишколује бар једно дете из породице, успела је да сломи веома јак отпор деде Стевана. На крају пала је одлука да у школу пошаљу мог оца Раду. Тај избор, да баш он буде послан на школовање, био је условљен његовом слабијом физичком грађом и одговарајућим годинама.

Отац Раде завршио је учитељску школу у Шибенику. Као учитељ, почевши од 1926. године па даље, радио је у више села Буковице, книнске околице и Равних Котара. У време мог рођења затекао се у прелепом селу Бискупија, које се налази недалеко од града Книна. Како ми је више пута говорио, управо у том селу провео је најлепше године живота. Ту се оженио, стекао првих двоје деце и имао најбоље услове за рад и живот у свим тим, за њега веома тешким годинама, између два велика светска рата. Причао ми је да је, као млад учитељ 1938. године, давао новчане прилоге за изградњу црквеног храма Св. Саве на Врачару.

Рођен сам 28.01.1937. године, дан после српске школске славе Св. Саве, у градској болници у Книну. Причали су ми отац и мајка да смо нас троје деце, старија сестра Ленка, ја, а касније и млађа сестра Ксенија, рођени у три различита угла исте болничке собе. У сва три порођаја моје мајке дежурни лекар био је тада веома познати и цењени др Борис Шлајмер. Мојим рођењем добили су родитељи дете другог пола, па су били обрадовани што имају и кћерку и сина.

Поводом одређивања мог имена међу мојим родитељима настао је већи сукоб. Отац Раде, понесен неким својим политичким идејама, по угледу на једног од политичких вођа Адама Прибичевића, предложи мајци Душанки да ми даду име Адам. Мајка није хтела да прихвати то име. После дугог и оштрог сукобљавања и жустрог расправљања успела је да исплаче победу и мени, по њеном предлогу, наденуше име Борислав.

Ваљда због тако тешко стеченог имена мене, осим мајке Душанке, нико није звао крштеним именом. Имао сам много разних надимака. У породици и међу бољим пријатељима зову ме Боре, а остали већином Боро, а неки и другачије. Једном, као већ старији човек, покушао сам да пребројим моје надимке, изведене из крштеног имена, и дошао сам до броја 16.

Непосредно по изласку из болнице мајка Душанка задржала се десетак дана у кући своје сестре Ангелине-Гине, удате за книнског трговца Стеву Вукојевића, која је живела у Книну. То је учинила да би, непосредно после порођаја, била и даље у близини лекара, као и

да би за подизање новорођенчета добила помоћ и савете од старије и искусније сестре. По истеку тог времена, са мном у наручју, вратила се у наш изнајмљени стан, у село Бискупија.

Причао ми је отац да је мајка била неискусна у чувању и подизању деце, вероватно зато што се удала веома млада. Када се удала имала је око 17 година. Како ми је отац причао, једном док сам још био мало дете у колевци, мајка ме је купала и њеном непажњом ушло ми је мало воде у уста. Почео сам се гушити и плавити. Мајка се уплашила, оставила ме и побегла. Једна искуснија жена из села, која јој је помагала, окренула ме је и потапшала по леђима. Вода ми је испала из душника, дошао сам до даха, те тако остадох жив. То ми је било прво, али нажалост не и једино, опасно искушење у животу.

Причале су ми тетке да сам, као дете, био физички врло нестабилан. Када би ме макар и за кратко оставили да седим, на некој столици, замало сручио бих се доле, обавезно ударивши главом о под. Од тих падова била ми је глава пуна чворуга. Моја забринута мајка питала се често: "Оће ли од овог мог сина Боре ишта бити?" Понеки из породице говорили су ми да сам тврдоглав. Није ни чудо када сам толико падао на главу.

Као што се види по датуму, рођен сам неколико година пред почетак Другог светског рата. Срећом нисам нимало био свестан великих опасности од наступајућег рата, ни свих бројних и страшних недаћа које ће као вихор покренути цели мој народ, па и моју породицу. Нисам знао ни то да ће четири јахача апокалипсе тако упорно и дуго јахати и узимати своју крваву жетву.

Из тих првих неколико година мог живота не сећам се ни једног догађаја. Све што овде износим о тим годинама, сазнао сам од других, претежно мојих родитеља. Неприкладно је да о тим догађајима сувише казујем, осим да због прегледности и следа догађаја наведем само најважније чињенице, оне које су уско везане за мој живот и живот моје најуже породице.

Почетак сеоба

По мојим сазнањима, чланови племена Лежаић никада нису имали талента за политику. Није ми познато да је и један Лежаић прихватио политику као занимање, или да се као политичар значајније истакао. Тако је и мој отац био углавном неполитичан човек. Наравно, имао је своје политичко опредељење, али се политиком никада није ни страствено ни озбиљно бавио. Основ његових политичких опредељења била је тежња да увек буде уз свој народ. За што се опредељивала већина народа, опредељивао се и мој отац.

Пре почетка Другог светског рата била је власт у рукама монархиста, дакле била је десничарска. Носиоци те власти у Книну оца Раду оценили су као левичара, мање због његових политичких опредељења, а вероватније због политичког деловања његовог брата Гојка, изразито опредељеног у комунистичком духу.

Отац није био члан било које политичке странке и није имао никакво организационо страначко деловање. Ипак, за сваки случај, преко просветних власти, монархисти га указом преместише из предивног села Бискупија у знатно забаченије и заосталије село Вариводе, доста удаљено од Книна. Оцу није преостало друго већ да прихвати ову, за њега и нашу породицу, неповољну одлуку.

И тако почео сам, већ као сасвим мало дете, заједно са породицом, да се селим из места у место, па сам се тако селио чак и на други континент. То сељење као да ми је било судбински предодређено. Селио сам се тако све до половине мог живота када сам се, са становањем и послом, на крају скрасио у Београду. Али по природи посла, који сам обављао све до краја мог радног века, и даље сам много путовао и тако испаде да су ми честа путовања била суђена. То потраја све до мог пензионисања, 1991. године.

У село Вариводе доселили смо на крају 1937. године. Почетком 1938. године, непосредно по завршеним божићним празницима, започео је отац са радом у сеоској школи.

Крајем 1938. године родила се моја млађа сестра Ксенија и тако се моја ужа породица срећно попунила.

Ми, све троје деце наших родитеља, били смо и физички и умно веома здрави. Старија сестра Ленка, као сасвим мала девојчица, преболела је срећно јаку упалу плућа, тада веома опасну болест, па је дуго иза тога била здравствено осетљива. И млађа сестра Ксенија, као сасвим мала девојчица, када је управо проходила, такође је преболела упалу плућа. После те прележане упале заборавила је да хода па је мајка морала испочетка учити. По здрављу, у односу на осталу децу, ни у чему нисмо одскакали, ни заостајали. Због материјалног

положаја и бољег образовања наших родитеља били смо уреднији, чистији и лепше обучени у односу на сеоску децу.

Прво сећање

Ту, у селу Вариводе, десио се један мали догађај, који представља доста нејасно, али ипак моје прво, дечије сећање. Мојој породици дошао је у посету очев рођак по мајци Сако Мандић са породицом. Запамтио сам како смо се његова мала кћеркица Биљана и ја заједно играли. Тада имао сам око три године живота. Од тада па надаље моја сећања постају све чешћа и снажнија, а већ од седме године па унапред постају непрекинута.

Друго сељење

Непосредно пред почетак Другог светског рата, у лето 1940. године, отац је, овај пут на властити захтев, добио премештај у суседно село, његово родно место Ђеврске. Предосећао је да ће избити рат, мобилисање и настати велике невоље. Намера му је била да супругу Душанку и нас троје деце смести у близину своје шире породице. Хтео је да нас тако бар делимично заштити од надлазећих ратних недаћа. Тако сам се ја, са неких три и по године живота, преселио и други пут.

Почетак Другог светског рата

Започео је други светски рат, а са њим и тешко страдање мог народа. Десило се то у априлу 1941. године. Запамтио сам слабо то време. Становали смо тада у школској згради, која се налазила у средини села.

У оквиру већег броја школа у Буковици, на посланички захтев адвоката и српског првака др Саве Бјелановића, школу у селу Ђеврске саградиле су аустроугарске власти. Саграђена је да служи за основно образовање деце. У приземљу налазила се велика учионица, а на спрату стан за учитеља и његову породицу. У тој згради нисам дуго живео, можда годину до годину и по дана, али сам касније, дуги низ година, ту зграду сматрао својом кућом. Знатно касније, сваки пут када сам пролазио поред те, за мене веома пријатне зграде, увек би ме заокупљале сетне мисли и осећао сам је блиском и драгом.

У дворишту налазила се велика и добро обрађена башча, а на рубовима дворишта били су засађени чепреси, који су ми били изузетно леви. Када сам било где виђао чепресе, они су ме подсећали на ту мени тако драгу кућу и на моје рано детињство и у мени будили сетне успомене и расположења.

Управо у то време десио ми се један непријатан догађај, који ми се изузетно снажно усекао у сећање. Био сам несташно дете, као што је то била већина мушке деце у том узрасту. У школском дворишту била је посађена трешња, која није била сувише висока и уз коју сам се често пео. Тако једном склизнем низ њу. Био сам обучен у кратке хлачице. Склизнувши налетео сам на избочену чврсту и оштру кору трешње и поцепао голу кожу на бутини. Мајка ме је одвела у центар Ђеврсака, у сеоску амбуланту, где ми је лекар ставио металне копче.

Стављање копчи било ми је јако болно. Било је још горе што су се копче морале често мењати. За мене била је то права мора. Сваки пут, при мењању тих копчи, дерао сам се као јарац. Већ тада могло се видети да нисам био предодређен за јунака.

Поновна сељења

И ову, за мене тако драгу кућу, морали смо напустити. Италијанска војска окупирала је наш крај. После окупације, још неко време, радио је отац у школи, али су га италијанске школске власти врло брзо отпустиле. Највероватније је да су га отпустили због политичког и борбеног деловања његовог млађег брата Гојка. Стриц Гојко напустио је родну кућу и као првоборац учествовао у борбеним акцијама против окупатора.

Моја породица остала је тако без икаквих прихода. Отац је морао да напусти и школски стан. Он тада није смео да нас одведе да живимо у његовој родној кући, која се налазила у дубини села. Већ тада та кућа била је на честој мети напада од стране окупатора и њихових помагача, домаћих издајника. Док је отац имао уштеђеног новца, живели смо у изнајмљеном стану у центру Ђеврсака. Када је тај новац потрошен морао је тражити ново решење.

Временом, из многих разлога, међу њима претежно материјалних, морали смо се поново преселити. И поред свих опасности, које су нам тамо претиле, били смо присиљени да се преселимо у родну кућу мог оца. Ту смо практично почели живети у полуилегали. При већим војним упадима Италијана и њихових помагача четника, у унутрашње засеке села, сав народ па и моја шира породица, бежао је у дубља села Буковице, она која су била удаљенија од главних путева.

Сећам се да смо једном, при једној од непријатељских офензива, око месец дана живели у изгнанству у селу Добропољци. Тамо нас је у своју кућу примио пријатељ наше породице, тадашњи сеоски свештеник, Александар-Але Скочић. Већ тада стекли смо прва избегличка искуства, у гладовању, слабој хигијени, недовољном стамбеном простору и свакој неимаштини. То село било је под надзором бораца НОР-а. Из тих дана памтим прве партизанске песме, које су певали борци НОР-а и становништво. Мелодије и речи неких од њих и сада ми повремено извиру из сећања.

Моја јаснија и мање испрекидана сећања почињу тек у другој половини рата, а посебно по одласку дела народа, тако и моје уже породице, без оца Раде, у избеглиштво. Отпутовали смо тада чак на други континент, у Азију, у логор Ел Шат на Синају.

Избеглиштво и одлазак на Синај

Од моје породице у избеглиштво кренули смо: мајка Душанка, очева сестра а моја тетка Љепосава, и нас троје деце, Ленка, Ксенија и ја. Одлазак у тако далек крај, у избеглиштво, био је условљен огромним ризицима, којима је наш живаљ тада био изложен и све тежим ратним невољама и опасностима за голи живот.

Офензиве, које су Немци предузимали против бораца НОР-а, нису угрожавале само животе бораца, већ су такође проузроковале бројне губитке неборачког становништва. При том страдали су не само одрасли људи већ и деца.

У офензивама против бораца НОР-а и народа, заједно са Немцима, учествовале су усташе и четници. Народ се склањао што је више могао, али су повећањем народног отпора, број и размере одмазди били све већи. Појавила се несташица хране, лекова и свих других материјалних добара.

Наш крај је кршевит и слабо берићатан у миру, а посебно у рату. Једино право решење било је склонити бар део народа у оне делове света где није било ратних деловања и где је било више хране и других материјалних добара, то јест ван наше отаџбине, која је читава била изложена ратним недаћама, разарањима и људским губицима.

Како су наше народноослободилачке власти, у тако тешким условима, са савезницима договориле ову велику сеобу народа, никада нисам спознао. И сада сам задивљен успешним спровођењем тог, за то време невероватно сложеног и опасног, подухвата. По мојим потоњим сазнањима у избеглиштво, из целе Далмације, отишло је неколико десетина хиљада људи.

Желео бих да одмах, на почетку, разјасним једну велику забуну, везану за честе грешке почињене у означавању положаја нашег избегличког логора Ел Шат, логор 3. Многи људи наводили су погрешно, да смо отишли у избеглиштво у Африку. Права истина била је другачија. Наш избеглички логор Ел Шат, логор 3, налазио се у ствари на око три километра даље од Суецког канала, али у Азији, а био је неких петнаестак километара удаљен од луке Суец. Та лука налази се на месту спајања Суецког канала са Мртвим морем.

Према томе, наш логор налазио се на Синају, односно у Азији. То што се Египат већином своје територије налази на афричком континенту, не може ни за мало да измени ову јасну чињеницу.

Било је и других логора у које су смештане наше избеглице, али мени нису биле познате њихове локације. Сви избеглички логори били су под старатељством и контролом Лиге народа, која је после Другог светског рата прерасла у Уједињене народе. Египат је тада био под протекторатом Велике Британије.

Полазак

У велику авантуру, у народу названу "Збјег у Ел Шат", кренули смо негде у априлу 1944. године. Под окриљем ноћи невелика скупина људи, у којој се налазила моја породица без оца и наша тетка Љепосава, кренула је на пут према мору. Са мањим завежљајима у рукама напустили смо кућу ђеда Стевана и пошли у неизвесност.

Био сам врло млад, имао сам седам година, па не памтим добро све детаље путовања. Због тога, у опису путовања до логора Ел Шат на Синају, деломично ћу се послужити сећањима моје две године старије сестре Ленке.

Цело време ишли смо пешке. Све главне саобраћајнице и сва значајнија места била су под сталним надзором Немаца и њихових слугу, четника и усташа. Нама голоруком народу, састављеном углавном од жена и деце и тек понеким теже оболелим мушкарцем, са неколико слабо наоружаних партизана, за ноћно кретање стајале су на располагању само скривене стазе и странпутице.

Ноћу смо се кретали споро и кривудајући. По дану скривали смо се по оградама и шумарцима. Наша намера била је да дођемо до мора. Морали смо далеко обилазити сва насељена места, у којима су биле четничке, усташке или немачке јединице и нисмо се могли кретати праволинијски. Мноштво нејаке и полугладне деце успоравало је кретање скупине. Море није било удаљено више од тридесетак километара, али је наша група утрошила више дана да савлада ту невелику удаљеност.

На том путу до мора моју млађу сестру Ксенију углавном је носила тетка Љепосава, а повремено је мене носила мајка Душанка.

Плашили смо се највише када смо пролазили поред хрватског села Лишане, из којег су потицале најозоглашеније усташе из нашег краја. О овим усташама и њиховим злоделима биће касније још речи. На прелазу цесте, код места Лишане, наређено нам је да будемо изузетно тихи. Све жене, које су носиле беле мараме (бошче) на главама, морале су да их скину, да би биле мање уочљиве.

На путу до мора прошли смо кроз два српска села: Чиста Мала и Гаћелези. Од почетка пута, па до завршетка, није се смело гласно говорити, а на свим опаснијим местима морале су жене да са глава скидају бошче. У једном шумарку, између два српска села, преспавали смо један дан.

Страх

Прилично јасно сећам се једног узбудљивог догађаја, који нам се десио за време нашег тихог кретања кроз ноћ. Била је месечина, а наша скупина вукла се полако преко неке ледине. Одједном, сасвим неочекивано, наишли смо на неку оружану патролу. У тишини проломио се глас: "Ко иде?" Неко је у страху викнуо: "Ово су четници!" Одједном избила је паника и настала је бесомучна трка. Народ је почео избежумљено да бежи. Више се није знало ко је где. Ми деца такође смо бежали. Није било никаквог реда. Паника је овлада лаљудима. Изгубио сам везу са свим члановима своје породице.

Не сећам се колико је трајао тај страх и колико је дуго трајала ова избежумљена трка, нити како се зауставила. Испоставило се да је то била партизанска патрола. Народ се некако зауставио. Трка је стала и свако је потражио своје. Колона се поново средила и наставило се лагано путовање у ноћ и у неизвесност.

Не сећам се тачно колико је дана трајало то путовање, али ипак на крају стигли смо срећно до морске обале. Спавали смо у једној грађевински незавршеној кући, која је била ван села и која се налазила на самој морској обали. Сарадници НОР-а донели су нам храну. Чекали смо рибарске бродове, који су требали да нас одвезу на један од ослобођених отока.

Оток Жирје

Тамо, на морској обали и под окриљем ноћи, прихватили су нас мањи рибарски бродови. Када су стигли укрцали смо се. Избегавајући немачке патролне бродове, превезли су нас рибари до отока Жирја. Тај оток био је тада под надзором партизана.

На отоку распоређени смо да спавамо по сеоским кућама. Тамо су нам постављени помоћни лежајеви за спавање. Једном дневно, из партизанске кухиње, добијали смо оскудну порцију ражене каше. Било је то све што смо у току дана добијали за јело. Та каша била нам је изузетно укусна.

Што се тиче хране, били су отоци веома сиромашни и зависни од копна. У ратно доба, везе са копном биле су веома слабе, нередовне и углавном под надзором Немаца. Становници отока оскудевали су и сами у храни, а ми смо практично гладовали.

Становници отока Жирја нису добијали храну из партизанске кухиње. За нашу порцију ражене каше, у замену, нудили су нам кувано дивље зеље, зачињено маслиновим

уљем. То су неке избеглице прихватале. Наша мајка била је једна од оних које су понекад вршили ту замену и тада смо уживали једући то укусно зеље.

Домаћини, код којих смо становали, били су веома добри људи. Они нису имали никаквих вишкова хране и нису нам могли помоћи. На отоку смо провели десетак дана, очекујући неки већи партизански брод. Требало је да нас тај брод, кришом и ноћу, између немачких патролних бродова, пребаци до отока Виса, који је тада био ослобођен.

Оток Вис

У то време на отоку Вису био је смештен врховни штаб Народноослободилачке војске Југославије. Вис је био ослобођен, а само ужи обални појас јадранске обале био је под контролом немачке морнарице. Два пута, тај жељно очекивани брод, морао је да се врати. Тек трећи пут успео је да се пробије до отока Жирја, да нас укрца и превезе до Виса.

Пре првог покушаја наши добри домаћини, и поред велике оскудице у храни, одлучили су да нас бар на растанку погосте. Дан раније сазнали смо за ту њихову намеру и обавештени смо шта ће бити припремљено за јело. Сви смо жељно и са нестрпљењем очекивали тај, за то време изузетно велики, догађај. У питању је била само обична "пура", односно качамак.

Онако изгладнели и жељни сваке хране, ми смо ту најављену пуру нестрпљиво очекивали, као што би данас очекивали неко ретко јело од дивљачи или неку најукуснију торту. Схватили смо тада колико је била велика доброта тих људи, који су, иако и сами у великој оскудици хране, ипак одлучили да нас бар на растанку погосте. И касније, током мог даљег живота, имао сам често прилике да се уверим да су, по питању задовољства у храни, прилике имале знатно већи утицај на то задовољство него врста хране.

Када смо путовали од отока Жирја до Виса, били смо смештени у утробу већег рибарског брода. Приликом укрцавања, у потпалубљу, затекли смо партизанске рањенике. Тамо је било веома загушљиво. Било је невреме и на мору ваљали су се велики таласи. Да не би вода упадала у унутрашњост брода, морнари су морали затворити отвор потпалубља. У потпалубљу су многи људи повраћали. Ужасно је заударало и није било довољно ваздуха. Све то личило је на једну тешку мору. После тог непријатног искуства наша мајка зарекла се да ће у будуће, у сличним ситуацијама, увек избегавати одлазак у потпалубље.

На отоку Вису памтим диван сунчан дан. Сваки члан наше избегличке групе добио је по две векне хлеба, који смо одмах и са највећим задовољством почели јести. Хлеб је био свеже печен и предивно је мирисао. И данас мислим да нема заноснијег мириса хране од мириса свеже печеног хлеба. Не верујем да је тада у нашој скупини постојала и једна једина особа која није одмах појела бар једну векну хлеба.

Поред обиља хране, овог пута изражене у хлебу, по први пут од почетка рата, заплуснуо нас је снажан осећај слободе. Били смо на слободној територији и нисмо се више бојали изненадног доласка непријатеља.

Полазак за Италију

Нисмо се дуго задржали на отоку Вису, можда неколико дана. За то време сунчали смо се и требили уши. Мајка је добила неку инфекцију на врату, од које су јој се створиле мале ранице. На рубовима тих раница сестра Ленка проналазила је мноштво ушију, па их је требила и убијала. Највише ушију и гњида налазило се на порубима одеће. Ушију је било код сваког избеглице.

Једно вече, пред сам смирај дана, укрцали смо се поново на један брод осредње величине. Тај брод требало је да нас превезе од отока Виса до италијанске луке Бари.

Сећам се доста јасно како смо напуштали луку Вис. Стајали смо на палуби брода. Захваљујући томе што је мајка измолила посаду да нас не приморава да улазимо у унутрашњост брода, били смо једина породица која је остала на палуби. После оне ужасне пловидбе од Жирја према Вису мајка је постала одбојна према утроби брода, због чега је избегавала боравак у њој.

Бомбардовање Виса

Са палубе посматрали смо излазак брода из луке. Ноћ се управо спуштала на земљу и на море. Док смо се удаљавали од гата, наши погледи били су још увек усмерени према луци.

Када смо испловили из луке и пролазили поред суседног отока Бишева, изненада почело је из историје познато бомбардовање отока Виса. Из ваздуха нападала је и бомбардовала немачка авијација. Немачки авиони, који су летели према Вису, приметили су наш брод и тада је постало јасно да ће и наш брод бити мета напада. Капетан је одмах почео с маневром приближавања брода обали да би га људи, у случају авионског поготка, могли лакше напустити.

Спустио се мрак. Немачки авиони избацили су у ваздух светлећа тела, која су снажно осветљавала наш брод, околно море и оток Бишево. Вероватно је да су ти светлећи објекти избачени са падобранима, јер су се дуго задржали на небу и дуго светлели.

И баш тада, када се брод приближио обали, један авион устремио се ка нама и покушао нас гађати. Бомбе су падале око брода, у воду и на оток Бишево, али срећом ни једна није погодила брод. Једна већа бомба пала је на обалу, у непосредну близину нашег брода, и произвела велику димну завесу. Та димна завеса обухватила је привремено брод и тако га неко време заштитила од погледа немачких pilota. Изгледа да нас је управо то спасило од погодка и потапања?!

Све што се догађало, видео сам као на длану. Пуцало се на све стране. Вероватно је деловала вишка противавионска одбрана. После пада бомбе и стварања димне завесе нисам више видело ништа. И управо тада заспао сам и изгубио везу са свим даљњим догађајима.

Наставак пута

Идућег јутра пробудио сам се на палуби брода. Био сам прекривен неким великим капутом. Јасно се сећам предивног сунчаног јутра и потпуно ведрога дана. Погледао сам око брода и видео да се на све стране простирала пучина. Море је било сасвим мирно, слично уљу, а на небу није било ни једног облачка. Чула се једнолика бука, коју је проузроковао рад бродског мотора. Брод је упорно секао морску површину и кретао се негде, чинило се у неизвесност.

Почео сам истраживање по том већем броду, на којем сам се нашао први пут у животу. Одједном осетио сам један предиван скоро опијајући мирис. Као пас следио сам тај мирис и дошао до бродске кухиње. Бродски кувар управо је пржио уштинке, како смо их звали "фритуле", који су заносно мирисали. Не сећам се да смо их јели. Вероватније је да су били намењени посади брода.

По први пут у животу гледао сам делфине, који су непрекидно пратили брод и својим перајама упорно секли морску површину, стално зарањајући у воду и поново израњајући из ње. Били смо задивљени и њиховом појавом и њиховим изгледом.

Италија

Тако пловећи бродом, прешли смо Јадранско море и допловили до луке Бари, где смо се искрцали. Укрцали смо се затим у камионе и били превезени у неке кампове, који су се налазили у близини града Барија. Памтим равне асфалтне путеве, којима се кретао наш камион и витка црногорична стабла. Мислим да су то били чемпреси. У правилном реду били су поредани дуж пута. Оставили су на мене изузетно леп утисак.

Боравка у том смештају сећам се нејасно. Камп се састојао од низа барака у које смо смештени. Пре смештања морали смо се скинути до гола. Наша одећа послана је на раскуживање (водено парење). Женама су сечене дуге косе. Постављени су казани са петролејом у које је сваки избеглица морао умочити главу, да би му у коси угинуле уши и гњиде. Затим смо одлазили у купатила, под тушеве, а после купања облачили раскужену одећу.

Колико смо дана провели у Барију, не могу тачно да кажем. Моја сестра Ленка мисли да смо тамо остали око осам дана. После тог пребачени смо камионима на другу страну италијанске обале у мало приморско место Санта Кроће, које се налази на обали Тиренског мора.

Памтим доделу хуманитарне помоћи у одећи. Примиле су је тетка Љепосава и мајка Душанка. Тетка, тада млада девојка, ишла је да прими помоћ у првој групи избеглица. Неискусна, позајмила је неке комаде одеће, да би што боље изгледала. Девојке увек теже бољем изгледу. Када је стигла на место доделе помоћи, не дадоше јој скоро ништа. Поучена овим лошим искуством своје заове, поступила је мајка сасвим супротно. По први пут у

животу обукла је позајмљени сеоски "вуштан" (сукњу). Вратила се са неколико лепих комада одеће.

По причању сестре Ленке, у месту Санта Кроће задржали смо се око две седмице. Док смо тамо боравили, нисмо имали проблема са смештајем, исхраном, одећом и осталим потребама, а посебно били смо ослобођени страха од Немаца, усташа и четника. Нестало је ратних опасности. Осећали смо се пријатно и безбедно.

Из места Санта Кроће возом пребачени смо у велику луку Таранто. Та лука налази се у Тарантском заливу, смештеном у дну италијанске чизме. Ту смо затекли многе избеглице, које су раније дошле из разних места Далмације и које су чекале већи савезнички брод, који ће их све заједно пребацити у Египат.

На путу ка Синају

После скоро месец дана боравка у Италији укрцали смо се поново, овај пут на један изузетно велик брод, који је имао три нивоа палуба. Сећам се да је то био енглески брод и да је носио име Лондон. Поред наше групе, која је кренула из мог села, овим бродом за Египат пошле су и многе друге групе избеглица, које су се пре и после нашег доласка окупљале у луци Таранто.

Море је опет било мирно и наш брод је, без икаквих невоља и било каквих сметњи, мирно пловио према египатској луци Порт Саид, која се налази на улазу у Суецки канал. Путовали смо осам дана. Сваки дан, по два пута, имали смо вежбе у спасавању. Радили смо то за случај да нас торпедује нека немачка подморница. Код савезника владао је тада велики страх од немачких ратних подморница, које су несмиљено потапале и ратне и путничке бродове.

Порт Саид

Стигли смо срећно у луку Порт Саид. Искрцали смо се из брода и укрцали у теретне вагоне железничког воза. Воз је требало да нас одвезе у близину нашег кампа Ел Шат, логор 3, који се налазио у Синајској пустињи. Железничка пруга следила је Суески канал и водила до луке Суец, која се налази на другом крају Суецког канала, на уласку у Црвено море. Не сећам се поуздано колико је трајало наше путовање возом, чини ми се нешто мање од једног дана.

Петнаестак километара пре града Суеца воз је стао и искрцали смо се у близини градића Ел Шата. Тај градић, у близини којег је био постављен наш камп и по којем је добио име, никад нисам видео. Поред назива Ел Шат, логор бр. 3, део нашег логора, у којем се налазио наш шатор, носио је још назив реон Г. У нашој близини било је више кампова, који су се уз назив Ел Шат још разликовали по редним бројевима. Тако су још постојали логори: Ел-Шат, логор бр. 1 и бр. 2.

Од доласка у логор готово све догађаје које даље описујем произлазе из мојих сећања, која сам веома ретко допопуњавао понеким подацима које сам налазио у другим изворима.

Ел Шат, логор бр. 3

У кампу нашли смо већ изграђене и постављене шаторе. Колико је људи било смештено у нашем логору нисам сазнао. Осим нашег кампа, нигде на видуку, није се могло видети ништа друго сем песка. Окрећући главом, свих триста и шездесет степени у круг, није се могло видети ни једно брдо, ни једно стабло, ни један грм и ни једна травка. Видео се само песак и ништа друго.

Одозго упорно и неумољиво сијало је ужарено сунце. Од њега могао се човек склонити само под шатор, као једину заштиту. У таквом окружењу требало је да проведемо преостало време, до завршетка рата. Када ће се рат завршити нико није могао ни да претпостави, а камо ли да зна.

Наши шатори били су разапети изнад бетонских корита, који су ископани и изливени у песку. Ова корита била су вишеструко корисна. Обезбеђивала су већу дубину шатора, што је омогућавало постизање већег простора и лакше и исправљено кретање под ниским шаторима. Због укопаности у песак под шаторима снижавала се температура ваздуха и придносило се већој стабилности шатора у пешчаним олујама, које су биле уобичајене у свим пустињама, па тако и у Синајској. Када су дувале јаче олује сећам се да смо сви држали шаторе да их не однесе ветар и тако чекали да се олуја стиша.

Био сам тада дечак од око седам година старости. Не могу тачно да кажем, али могу да приближно проценим, колика је била дубина ових корита. Сећам се, да је за силазак у њих, било уграђено четири до пет степеница, па на основу тога могу да оценим да је највероватнија дубина корита била између 60 и 70 центиметара.

У то време био сам мршаво дете, са одличном циркулацијом крви и не сећам се да ми је та велика дневна врућина причињавала било какве значајније потешкоће. У један шатор сместили смо се свих пет чланова моје уже породице: мајка, тетка и нас троје деце. Био је то наш дом, у којем смо живели око две године, све до завршетка рата, па чак и дуже.

Осим наших малих породичних шатора, постојали су у кампу већи шатори, намењени нашим локалним органима власти, затим друштвеним и школским потребама. Постојале су веће бараке, у којима су се налазили заједничка кухиња и менза.

Памтим малу зелену башту пуну разних биљака, једино место које нас је подсећало на наш завичај. Ту башту залевали су водом и у њој су расле разне једногодишње биљке и цвеће. Башта није била велика, можда неколико ари, али је за нас била јединствена. Та башта била је право благо. Посећивали смо је редовно и у њој одмарали очи, од једноличног гледања на жути и свуда присутни песак.

Храна

Хранили смо се у заједничкој мензи. Кухиња и менза биле су смештене у једној већој бараци. У кухињи припремале су храну наше жене, које су се добровољно пријавиле за рад и које су кувале за цели логор. После дуге оскудне исхране и повремених гладовања, били смо сасвим задовољни храном, коју смо добијали у тој мензи. Она се није истицала укусом колико изобиљем. Никада нисмо били гладни. Хране је било толико да је претицало и могли смо да је поклањамо или бацамо.

Млеко и јаја добијали смо у праху. Добијали смо веће количине маргарина. На великој врућини топио се и био непривлачан за јело. И сира смо имали колико смо хтели. Хлеба је такођер било у изобиљу.

Бољу храну, као на пример суво грожђе, датуле и банане добијала су само сасвим мала деца, до две године старости. Поред хране и смештаја свако лице добијало је по 25 "пјастри" (египатски новац). Овај новац кориштен је начешће тако да су људи у кантинама куповали воће, датуле и банане. Памтим да је једна банана коштала један пјастар. Колико знам, све трошкове око нас избеглица сносила је Лига народа.

Власт

Сву власт у нашем кампу вршио је огранак Народноослободилачке власти, која је успостављена одмах по доласку у логор. Сачињавале су је претежно жене и по неки мушкарац, од оних ређих који су изузетно, махом због неких тежих обољења, упућивани у збегове. Старци и старице нису упућивани у избеглиштво и у логору их није било. Локална власт бринула је о свему: везе са органима Лиге народа, смештај, исхрана, лечење, школовање, везе са домовином, обавештавање, одржавање баште, организовање политичког и друштвеног живота и друго.

Школа

Одмах при почетку организовања школске наставе моја мајка, која је од наобразбе имала завршена два разреда гимназије и домаћинску школу, била је примљена за помоћну учитељицу у основној школи и почела је са редовном наставом. Старија сестра Ленка кренула је у трећи, а ја у први разред основне школе. Током боравка на Синају завршио сам успешно прва два разреда основне школе. Школске сведоцбе, које сам добио на крају школовања, признате су ми касније, при наставку школовања у отаџбини. Добио сам два одговарајућа сведочанства, која и данас поседујем у својој личној документацији и која су веома занимљива.

У мом првом сведочанству, о завршеном мом првом разреду основне школе на Синају, стоје подаци:

Народна основна школа EL-SHATT, логор трећи

ШКОЛСКА ОБАВИЈЕСТ

Лежаић Боре, син Раде, рођен дне 28.01.1937 у Книну, котар Книн, похађао је од 21.07.(прескочена је година, а очито је да је у питању 1944.) до 27.02.1945. први разред основне школе у збијегу El Shatt, логор трећи (3).

Ученик је задовољио у наукованим предметима, а владање му је било врло добро, према томе је способен да предје у виши разред.

СМРТ ФАШИЗМУ - СЛОБОДА НАРОДУ

ЕЛ СХАТТ, логор трећи (3) дне 7/3 1945.

Управитељ школе: Добранић Јурај Просвјетни одјел логора 3, одговоран за школе: Добранић Јурај и РАЗРЕДНИК: Рендић Марија.

У мом другом сведочанству о завршеном другом разреду основне школе на Синају стоје слични подаци, који се разликују у следећем:

Време похађања школе је од 12.01.1945. до 10.01.1946, други разред, владање примјерно и разредник Маревевић Младенка.

На Синају дошло је јаче до изражаја моје памћење. Запамтио сам многе догађаје, неке изузетно јасно и упечатљиво.

Несташлуци

Био сам мршаво и здраво дете. Тропске врућине нису ми много сметале. Био сам веома лаковеран и несташан. Као ђак истицао сам се, али нисам био најбољи у разреду. Био сам изузетно брз у трчању и не сећам се да ме ико од вршњака могао престићи. Трчао сам често и радо.

Како су ми причале мајка и тетка био сам месечар и често су ме ноћу налазиле, како седим испред шатора. Наравно нисам се касније ничег сећао и срећом, за време тих месечарских излазака, никада нисам одлутао даље од шатора. Не памтим, да се причало, да је још неко од моје породице био месечар. Исто тако није ми познато да сам раније, пре одласка у збег, или касније, по повратку из збег, био месечар.

Волео сам изузетно да се играм са децом. Занесен игром и на подстрек друге деце, чинио сам понекад неразумне поступке, који су љутили моју мајку и која ме је због тога кажњавала. Понеки од тих поступака били су посебно неразборити и врло опасни. Ево неких примера:

Једном моји другови и ја одлучисмо да одемо да видимо Црвено море. Наравно о томе нисмо ништа рекли нашим мајкама. Пут од логора до Суецког канала познавали смо добро. Њиме смо често одлазили до канала, да гледамо разне бродове како пролазе, у оба смера. Тај пут био је дуг око три километра и није био асфалтиран. Више смо га претрчавали него њиме пешачили.

Упоредо са Суецким каналом пролазили су асфалтни пут и железничка пруга. Водили су до града Суеца, који се налазио на другом крају канала, тамо где је канал улазио у Црвено море. Баш на изласку нашег локалног пута на Суецки канал налазио се један од бројних покретних мостова, који су повезивли два континента, Азију и Африку. По потреби спуштао се мост и подизао, да би наизменично пропуштао аутомобиле који су прелазили канал и бродове, који су пловили дуж канала.

Дакле, моји другови и ја, за наш узраст крајње неодговорно и храбро, кренули смо у једну велику авантуру. Напустили смо наш безбедни логор и упутили се према Црвеном мору, у једну велику неизвесност. Имали смо неке податке, за које се касније испоставило да су били доста тачни, о месту и удаљености луке Суец и о томе како бисмо се тамо могли пребацивати. Ипак били смо сувише млади и сасвим неодговорни да би се смели сами упустити у тако опасан подухват.

Прешли смо пешке наш локални неасфалтирани пут и стигли до Суецког канала. Код моста чекали смо да прође неки празан камион, који би нас превезао до града Суеца. И стварно, после извесног времена, на наше махање, зауставио се празан камион и укрцао нас. Не могу да се сетим како смо се споразумевали са возачем. Вероватно ја да смо то учинили гесткулишући рукама. Осим нашег језика нисмо знали ни један други, а наше опште знање било је више него оскудно.

Тада смо за Арапе мислили да су црнци. Међу нашим људима причало се да једу децу. Наравно биле су то све саме глупости, које се потицале од неуког света. Било је тим чудније

да смо се ми, тако млади и погрешно упућени, упустили у тако ризичан подухват. Али деца остају увек деца.

Камионом стигли смо срећно до Суеца. Чим смо се искрцали, потражили смо одмах главни циљ нашег путовања, Црвено море. Убрзо нашли смо луку и угледали море. Наравно, очекивали смо да ћемо угледати црвену воду. Били смо јако изненађени када смо угледали обично море, какво смо раније гледали, све време док смо путовали бродовима.

Иако је то била лука, море је било врло бистро. У мору угледали смо много ситнијих риба и неких за нас невероватних појава. Сада мислим да су то биле морске траве, које су се под утицајем морских струја непрестално кретале и стварале оне чудновате облике.

После неколико сати, када смо разгледали луку и море, одлучили смо да се на исти начин вратимо у наш избеглички камп. Како сам већ рекао, био сам тада врло хитар и брз. Ходао сам напред, неких педесетак метара издвојен, испред групе. Враћали смо се пешке, истим путем којим смо и дошли. Очекивали смо неки камион, који би нас прихватио и превезао до близу нашег логора. Одједном један камион стаде код групе мојих другова и они се почеше укрцавати у њега. Потрчао сам из све снаге у смеру камиона, са намером да се и ја укрцам. На моје огромно запрепашћење, после укрцавања свих мојих другова, камион је кренуо и прошао покрај мене. Махао сам да узме и мене, али он је наставио кретање и ускоро изгубио се на обзору.

Остао сам сам, запрепаштен, уплашен и ожалошћен. Не сећам се да ли сам тада ударио у плач или не, вероватније је да јесам. Премишљао сам шта да радим. Одлучио сам да сачекам неки други камион. Дизао сам руку и одједном један мањи камион стаде, двојица возача примише ме у кабину и камион крену у правцу мог логора.

Возачи су били Арапи, како сам тада погрешно мислио, црнци. Гледали су ме љубопитљиво и повремено мазили по глави. Данас ми је јасно да су ме посматрали као једно за њих занимљиво дете друге расе. Били су то веома добри људи и према мени веома пажљиви и нежни. Али, због усађених предрасуда, у мени је постојао притајени страх. Шта ако они намеравају да ме негде одведу и убију. У дечијој наивности направио сам план. Када стигнемо до покретног моста, затражићу да ме пусте, а ако они то не прихвате, ударићу у дреку, па ће ме спасити енглески војници, који су увек чували мост.

Све те моје дечије и наивне идеје заснивале су се на погрешним ставовима о томе ко је ту био добар, а ко лош. Сва моја каснија сазнања, па и тадашња искуства, показивала су супротно, то јест да су Арапи били миран и добар свет, а да су управо енглески војници, моји замишљени спасиоци, били зли и опаки људи.

Када је камион стигао до моста, скочио сам са седала и затражио да ме пусте. Они зауставише камион, још ме једном помиловаше по глави и уз много пажње и сусретљивости пустише да изиђем. Био сам пресећан.

Добро сам познавао пут до нашег кампа Г. Отрчао сам и ускоро се нашао пред мојим шатором. Не сећам се да ли је мајка сазнала за овај мој доживљај и да ли сам добио заслужене батине.

Другом приликом, слично томе, десио се један занимљив и помало опасан догађај. Мој мештанин и даљњи рођак, по презимену Ардалић, старији од мене две године, наговорио ме је, опет тајно и без ичијег знања, да одемо у пустињу и тражимо неке пустињске дивље диње. Откуд те дивље диње у пустињи и како је он за њих дознао ни данас ми није јасно.

Не сећам се да је за те две године нашег боравка у Синајској пустињи пала и једна киша, а очито је да јесте, макар врло ретко. Под вођством мог старијег рођака, кренули смо у пустињу, у смеру супротном од Суецког канала, дакле према дубини Синајског полуострва. Колико смо далеко отишли не знам, али смо те дивље диње пронашли. Те диње биле су величине мањих јабука, зелене и нејестиве, али су за нас представљале извесну драгоценост, вероватно због недостатка било каквог растиња у нашем окружењу. Осим песка и мањих пешчаних узвисина, дина, није било ничега другог на видику.

Одједном из тог песка, иза неке од тих пешчаних дина, појавио се изненада један Арапин, обучен сав у бело и закукуљеног лица. Кад смо га угледали, претрнули смо од страха. Прошао је мирно поред нас, без застајања погледао нас и мирно наставио свој пут, а затим опет веома брзо нестао у пешчаним динама, одакле се и појавио.

После тог, за нас застрашујућег сусрета, удвострученом брзином кренули смо према нашем логору, где смо ускоро срећно стигли. Уплашим се помало и данас кад се сетим моје тадашње дечије неодговорности и спремности да се упустим у такве крајње неодговорне

подухвате. Јасно ми је данас да нам није претила опасност од сусрета са Арапином, али одлазак у пустињу и могући губитак оријентације, поготово за децу, био је изузетно опасан.

Везано за пустињу остао ми је у сећању још један занимљив догађај. Ми деца открили смо некако да у једној већој пустињској дини има много пушчаних зрна, чија је унутрашњост била испуњена оловом. Ова зрна вероватно су била испалењена у неким ранијим оружаним сукобима. Копањем рукама по песку налазили смо та пушчана зрна и сакупљали их. Неко од старијих направио нам је калупе оловних војника. На ватри топили смо ова зрна, добијали течну олово, лили га у калупе и тако долазили до занимљивих играчака.

Живот у кампу

У нашем кампу први пут срео сам се са биоскопским платном и биоскопским представама. Сећам се да је у кампу, на отвореном, било разапето биоскопско платно. Када би пала ноћ, на њему су приказивани разни филмови, махом снимљени у Холивуду. За нас, јунаци из тих филмова изгледали су изванредно. Њихова лепота, храброст, одећа, куће, аутомобили, средина у којој су се кретали, догађаји у којима су учествовали, нама сиромашној избегличкој деци изгледали су бајно и кад год смо могли, ми смо са највећим задовољством и дивљењем гледали те узбудљиве представе.

То време проведено у кампу Г, Ел Шат логора 3, било је у много чему разнолико и занимљиво. И поред једноличности окружења, дешавали су се непрекидно разни догађаји, који су наш живот чинили занимљивим и никада нам није било досадно. Бар тако осећали смо се ми деца. Дечијим играма и разним идејама није било краја.

Ишли смо редовно у школу, учили, а остатак времена играли се.

Временске прилике биле су такође занимљиве. Небо је увек било ведро, сунце је преко дана упорно и неумољиво сијало, било је топлоте на претек, без обзира на доба године. Али ноћи су много зависиле од годишњег доба. Једино на основу ноћи могло се приближно оценити које је доба године.

Зими су ноћи биле врло хладне, па смо се морали добро покривати. Како је настао песак? Камен, који је раније ту постојао, по дану се прегрејавао, а по ноћи хладио, па је због тога пуцао, ситнио се и тако је настајао тај силни песак, који су разносили пустињски ветрови, правећи најразличитије облике пустињских дина.

Повремено, дуго и упорно, дувао је јак ветар, зван Гибли, који је био несносан, јер је бацао песак у очи. Морали смо се тада склањати под шаторе и чекати да прође. Такву климу није свако могао лако подносити. Понеки су оболевали, а неки и умирали.

Ми југословенске избеглице имали смо у пустињи наше југословенско гробље, где су ти несретници сахрањивани, далеко од отаџбине и родног краја. Сећам се кипа мајке, која у наручју држи дете, који је био постављен на улазу у наше гробље. Кип је био окренут према нашој отаџбини, Југославији.

Заушци

Једном сам се разболео од заразне болести заушака (мумпе). Сместили су ме у болницу. Имао сам високу температуру. Колико се сећам, у болници сам провео десетак дана. Преболео сам срећно заушке и, како се касније испоставило, на време, јер заушци су у пубертету опасни и могу проузроковати неплодност.

Том приликом, за лакше оздрављење, добио сам на поклон једну, тада за мене предивну, играчку. Био је то један диван бродић. После одлежане болести дали су ми је да га понесем са собом, у наш шатор. Била ми је то најдража играчка у дотадашњем животу. До тада имао сам само неке безначајне играчке.

Једном, дошла нам је у госте мајчина познаница, која је са собом довела своју малу кћерку. Мој бродић много се допао тој девојчици и она се са највећим задовољством са њим играла. При одласку, кад је требало да га остави, дигла је такву дреку да је моја мајка одустала од намере да јој га одузме. На моју велику жалост, девојчица је, уз дозволу моје мајке, однела мој прелепи бродић. Тај догађај изазвао је у мени велико огорчење. Ту моју дивну играчку дуго нисам преболео.

Много касније, када сам постао пристао младић, а та девојчица пристала девојка, јасно ми је показивала своју наклоност. Мене је још увек држала озлојеђеност на онај њен некадашњи поступак. Одлучио сам да јој покажем да не може имати све што пожели и на

њена удварања остао сам потпуно незаинтересован. Тако сам јој се некоректно осветио, за њен ранији несвесан дечији поступак.

Посета америчким војницима

Остао ми је доста јасно у сећању један занимљив догађај. Био сам један од бољих ђака у свом разреду. Мене и друге добре ученике просветне власти изабраше у групу ученика која је на католички божић требала да посети један блиски логор америчких војника у Египту. Логор је био смештен на афричкој страни Египта.

Ујутро смо сели у неки аутобус, превезли се преко Суецког канала и довели у камп америчке војске. Тада сам први пут прешао Суецки канал и нашао се на територији афричког континента. Захваљујући том прелазу, хвалио сам се касније међу ђацима да сам био присутан на три континента, Европи, Азији и Африци.

У кампу су нас лепо дочекали. Приређен нам је обилазак кампа и пред крај послужен је свечан божићни ручак. Памтим како су два куvara, између себе, носила један велик казан пун сладоледа. Биле су нам очи гладне и већина ученика тражила је да им куvari успу по две кутлаче сладоледа, иако многи нису могли појести ни по једну.

После ручка, пред неким од нас, амерички војници отварали су кутије са тениским лоптама и нудили нас да узмемо колико желимо. Био сам међу тим "срећницима", који су се у правом тренутку нашли на правом месту. Док нису разграбљене накупио сам једанаест лопти. Њима сам натрпао оба џепа кратких панталона, а део стрпао под кошуљу. Касније, једну по једну, поклањао сам их деци, која нису била присутна на дељењу лопти. На крају остала ми је само једна, али на путовању ка нашем кампу и ту једну неко ми је украо, па сам се вратио у наш шатор без иједне.

Добри и зли људи

Наш логор налазио се на територији Египта, који је тада био доминион Велике Британије. Логор је био под старатељством Лиге народа. Енглеска војска и полиција биле су задужене за одржавање реда у земљи. У наш су логор кришом долазили сиромашнији Арапи. Молили су нас да им дамо хране. Хране је било у изобиљу, па смо им увек излазили у сусрет. Страшно су се бојали Енглеза.

Један Египћанин, који је често долазио у наш логор, да од нас тражи храну, био је изузетно бистар. Научио је многе речи нашег језика и лако се споразумевао са нама. Наденули смо му наше име, које сам нажалост заборавио. Био је велики веселац и веома драг човек. Волели смо га сви и радо му давали храну. Напунио би храном две веће канте, које је једва могао да носи. Његова појава у логору причињавала је свима велику радост и весеље. И баш њега, пред нашим очима, ухватили су једном и избичевали енглески полицајци.

Изненада, баш када је био у нашем логору, двојица полицајаца дојурила су на мотору са приколицом. Наш Арапин покушао је да побегне, али за час су га сустигли, пред нама ишибали бичевима, везали за мотор и одвукли. Обојица су надмено и задовољно седела на мотору са приколицом, брзо возећи, а он, онако ишибан, јадан, крвав и везан, трчао је мучно за њима. Били смо огорчени.

Са Енглезима смо били савезници, али онај њихов сурови поступак, према нашем пријатељу Египћанину, нисмо могли да разумемо. Био је то за нас прави шок. Слобода нам је била најсветија ствар на свету. Енглези су на најсуровији начин спречавали Египћане да слободно живе, понижавајући их у њиховој властитој земљи.

Познавали смо тог Египћанина, којег су они ухватили, и били убеђени у његову доброту. На неки начин сматрали смо га својим. За нас потпуно неразумљиво, немилосрдно и свирепо разрачунали су се са њим и одвели су га на тако суров и понижавајући начин.

И раније и касније дешавало се слично и другим Египћанима. Наша склоност према ратним савезницима почела је полако да бледи и на крају сасвим нестала. Несретним Египћанима помагали смо онолико колико смо могли, за време потера скривајући их у нашим шаторима. Својим нељудским поступцима Енглези су мене и многе моје сународнике, још сасвим младе, научили да их не волимо.

Касније, учећи историју и пратећи разне вести о Енглезима, имао сам прилике да се уверим колико су ова наша прва сазнања била тачна. Потврдила се изјава једног од њихових првака: "Енглеска нема своје сталне пријатеље, она има само своје сталне интересе". Сваки

пут када сам најалост доста често, слушао о бројним недељима која су, кроз дугу историју, Енглези починили широм света, као што раде и данас, увиђао сам да су се понашали управо у духу те изјаве, односно баш онако како сам и очекивао, упознавши их још у раној младости.

Добре вести

После више од годину дана, од нашег доласка на Синај, од наших власти дођоше нам дивне вести, о коначном ослобођењу наше отаџбине од окупатора. У нашем кампу завладала је силна радост. Колико год смо били безбедни и сити, ипак са највећом жељом, радошћу и нестрпљењем очекивали смо дан повратка у вољену отаџбину. Али од тада, па до повратка последњих избеглица са Синаја, прошла је скоро година дана.

Повратак избеглица са Синаја вршен је по групама. Нису се сви враћали у исто време. Догодило се да је наша група, у којој је била моја породица, дошла на ред последња. Како је дошло до тога? Старија сестра Ленка била је учесник дечије фолклорне групе, која је играла наша народна кола. И моја мајка, као учитељица, учествовала је у раду и припреми те фолклорне групе. Некако испаде да та дечија група, са свим извођачима и организаторима, треба да у име наше владе приреди јавни наступ у Каиру.

Сви који су били укључени у тај програм, као и сви чланови њихових породица, били су предвиђени за сељење у последњој групи. Тако је и било. Сестра Ленка и мајка одоше у Каиро, па ми остадосмо последњи за повратак у отаџбину. Због тога имао сам прилику да будем сведок још неких догађаја и да лично учествујем у неким за народ корисним радњама.

Четници

Из наших избегличких логора једни су се одсељавали, а други усељавали. Исти они који су нас исељавали, у напуштене логоре усељавали су четнике, оне исте који су заједно са Немцима напустили нашу земљу. На Синају између нас и четника није било никаквих сусрета, ни било каквог додира.

Ипак једном дошло је до непредвиђеног и нежељеног сусрета. Сећам се да се једног дана кроз логор муњевито проширила вест, да су шесторица четника однекуд дошли у наш логор и да изазивају жене, које су радиле у кухињи. Одједном према кухињи, са свих страна нашег логора, нагрнула је велика маса огорчених и разјарених жена. Наравно, био сам тамо и ја. Жене су опколиле четнике, а они су се повукли и затворили у кухињу. Наоружали су се кухињским ножевима, а у намери да одбране голи живот. Они нису могли да изиђу и да побегну, а жене су упорно покушавале да их се домогну. Бес жена је био огроман. Да су их ухватиле, вероватно би их линчовале.

Четницима је дошла у помоћ енглеска војска, да их ослободи незавидног положаја, у којем су се налазили. Том приликом једна од жена, у великој љутини и бесу, бацила је циглу на једног енглеског официра. Цигла га је погодила у главу и он се као мртав стропоштао на земљу. Лице му је било бледо као креч. Њега су енглески војници однели, четнике су одвели, а жене су се постепено смириле. Она жена, која је бацила циглу на енглеског официра, није имала никаквих последица због свог чина.

После тог догађаја, колико је мени познато, није више било никаквих сусрета између једних и других избеглица. Касније, по повратку у Југославију, пронела се вест да су четници оскрнавили наше избегличко гробље на Синају и да су срушили споменик мајке са дететом, али нисам никада поуздано сазнао да ли је то, што се тада причало, било тачно. Још касније чуо сам да је у арапско-израелском рату то наше гробље јако порушено У својој породичној документацији сачувао сам фотографију тог нашег гробља.

Курир

Нашим логорским властима, које нису располагале никаквим превозним средством, био је потребан неко покретан и хитар, да преноси вести из једног у други крај логора. Како сам био један од најбржих дечака у логору, а многи су већ напустили логор, питали су ме да ли бих прихватио ту дужност. Школа више није радила и био сам потпуно слободан. Многи моји другови били су већ отишли и нисам имао довољно пријатеља за игру. Био сам поносан што су ми понудили тај задатак, да преносим вести и поруче и са великом радошћу прихватио сам да то радим. Потом, трчао сам често по логору, са једног на друго место, обављајући свој задатак.

Поред курирске дужности, онако лаганог и вижљастог, задужиле су ме жене да им обезбедим конац за крпљење одеће. Предосећале су да ће после рата, када се вратимо у порушену и осиромашену отаџбину, владати велика оскудица и да ће дуго свега недостајати. Досетиле су се да понесу што више канапа, који су представљали носећу конструкцију шатора. Ти канапи били су састављени од упредених памучних нити.

На њихов захтев, пео сам се на велике шаторе, оне који су раније служили за друштвене потребе логора, а који су пред крај нашег боравка били напуштени. Ножем, на оба краја, пресецао сам носеће канапе, извлачио их из њихових лежишта и предавао женама. Те канапе скривале су пажљиво у своје торбе и тако стварале залихе за будуће потребе. Касније, када смо стигли у отаџбину, уверио сам се, да су њихова тадашња предвиђања била сасвим тачна. По повратку у отаџбину многе су жене дуго користиле упредене нити из тих конопаца за крпљење одеће, јер другога углавном није било и дуго се времена тешко могао набавити.

Повратак у отаџбину

Коначно дошло је време за наш толико дуго очекивани и жељени повратак у отаџбину. Тачан датум не могу да наведем, али на основу неких мојих размишљања мислим би то могао бити почетак месеца маја 1946. године. У току пловидбе Средоземним морем и Јадраном нисмо имали повољне временске прилике. Непрекидно ваљање брода, на немирном мору, проузроковало је масовну појаву морске болести, која је захватила скоро све путнике, осим троје деце, међу којима сам био и ја.

Мучнина, која је трајала готово све време пловидбе, приморала је људе да леже у креветима, а нас троје скоро непрекидно помагали смо оболелима, разносећи им чај или воду. Тада још увек веома млад, имао сам осећај велике важности, јер сам поново помагао одраслима. Тај рад испуњавао ме је истинским задовољством.

На крају тог мучног путовања стигли смо у луку Сплит и ту се искрцали. Моја породица и део народа наставили су пловидбу једним мањим бродом, који је допловио до градића Скрадина. Када смо се искрцавали из брода, са чуђењем гледао сам како се моја мајка грли са једним човеком, који нас је сачекао на обали. Био је то мој отац, чији сам лик у међувремену потпуно заборавио. Ни данас ми није јасно како се то догодило да ми се, у року од две године избеглиштва, очев лик сасвим избрисао из сећања.

Отац нас је дочекао срећан и пун нежности и ја сам се врло брзо навикао на његово присуство. На крају неким камионом довели смо се у родно место мог оца, село Ђеврске, одакле смо пред две године кренули у избеглиштво.

У Ђеврскама

Били смо пресретни што смо поново дошли међу наше људе и у наш крај. Напустили смо онај жути и врући песак, једноличне крајолике, скроман логор и туђу земљу. Наши леви крајеви: њиве, ливаде, шумарци, баште, виногради, путеви, камене куће, авлије, гумна, локве, брда и удаљене планине били су нам предивни. Бројна родбина, пријатељи, сусељани, комшијска деца, као и бројни сусрети и разговори са њима чинили су нам велико задовољство.

У почетку нисмо обраћали пажњу на изузетно сиромаштво, у које смо стигли. Чим смо се издовољили првих утисака, почели смо све више уочавати сву тежину живота, проузроковану огромним ратним страдањима. Цели засеок Доњи Лежајићи био је скоро потпуно запаљен. Колико се сећам само је једна кућа остала читава. Остале куће углавном су изгореле. Запалили су их Немци, усташе и четници, у знак одмазде због учествовања чланова наших породица у НОП-у и због тога што су сва сеоска домаћинства помагала народно ослободилачки покрет.

Међу зликовцима који су извршили најтеже злочине у нашем селу Ђеврске, као и у засеоку Лежајићи, који су се највише истакли у мржњи и суровости, биле су усташе из села Лишана. То је оно исто хрватско село поред којег смо веома опрезно пролазили, када смо ишли у избеглиштво, предузимјући највеће мере безбедности.

Страдала је посебно шира породица мог оца. У једној од најжешћих одмазди над цивилним становништвом, извршеној 1944. године у дубини села Ђеврске, окупатори и домаћи издајници запалили су многе засеоке, а понајвише су се искалили баш на засеоку

Доњи Лежайћи . Поубијали су све затечене становнике села, који нису на време побегли, или нису били у стању да беже.

Тако је и мој деда Стеван, потпуно непокретан инвалид, трагично завршио свој живот. Заједно са кућом зликовци су га живог спалили. Зла судбина мога деде, заокупљала је дуго моју душу и много пута замишљао сам тежак тренутак његове погибије и његову немоћ да јој се одупре. Истовремено будила се у мени одвратност према том нељудском олошу, који је убијао цивиле, па чак и немоћне инвалиде, на тако зверски и суров начин.

Све наше куће изгореле су. Остала је деломично незапаљена само једна појата. Ову појату преуредила је породица мог оца за становање и направила помоћне кућерке, у којима је било тако мало места, да су се у њима једва могли сместити да преспавају сви бројни чланови наше шире породице.

Била је велика оскудица у свему. Није било скоро ничега ни да се прода ни да се купи. Изузетно оскудевало се у грађевинском материјалу, храни и одећи.

У време нашег повратка радио је отац као учитељ у ђеврсачкој основној школи. За моју најужу породицу није било места у тим склепаним кућерцима, у које су се сместили остали чланови наше шире породице. Власница једине незапаљене куће, у засеоку Доњи Лежайћи, била је наша рођака Аница-Анета Лежайћ. У време одмазде над селом и њена кућа почела је да гори. Пре доласка војске Анета се закључала у кући. Нико није знао да је она унутра. Када су суседне куће гореле, некако је успела да своју кућу заштити и угаси пламен, који је надирао од њих.

Спасила је кућу, али пре тога изгубила је мужа и децу и остала сасвим сама на свету. Отац се са њом договорио да нам изнајми једну од две собе, колико их је имала. Следеће две године мог живота у Ђеврскама спавао сам у тој соби са оцем и сестром Ксенијом. После мог одласка у Шибеник, где сам отишао на ниже гимназијско школовање, отац Раде и сестра Ксенија остали су да и даље спавају у тој соби.

Наставак основног образовања

У Ђеврскама сам наставио основно школовање и уписао се у трећи разред. Две године млађа сестра Ксенија кренула је у први разред. Мајка Душанка и старија сестра Ленка отишле су у Шибеник, мајка у учитељску школу као закаснили ученик, а сестра у први разред ниже гимназије.

Те поратне године биле су обележене изузетном неимаштином. Храна из нашег краја била је изузетно укусна. Узрок томе крије се у земљи богатој минералима и великом броју сунчаних дана, посебно у време сазревања пољопривредних производа. Али хране није било довољно да би се прехранило целокупно становништво Далмације. Оскудевали су сви, па и моја шира породица, иако једна од најбогатијих у селу.

Људи нису знали куда пре да се окрену. Није било довољно оруђа за обрађивање земље, ђубрива, стоке и грађевинског материјала за обнављање кућа, једном речју била је општа оскудица. Прошле су многе године, док је у земљи дошло до значајнијег побољшања општих услова живота. Читаво моје детињство, од краја рата, до завршетка гимназије, па чак и већи део временаведеног на студијама, проживео сам мање више у сиромаштву и неимаштини.

Био сам дете и многе невоље и животне потешкоће нисам тада јасно сагледавао. За мене је било најважније да сам имао небројене могућности за игру. Сва деца из мог засеока била су изузетно маштовита и најразличитијим играма као да није било краја.

Мислим да је управо то време извршило највећи утицај на мене и на развој моје личности. Стекао сам тада већину основних животних начела и тадашње замахе маште сматрам најјачим и најпресуднијим на цели мој будући живот. То што сам касније живео у већим градовима, у бољим материјалним приликама, што сам остварио многе интелектуалне, стручне, материјалне, породичне, пријатељске и друге животне пробитке, никада није нарушило моје основне моралне погледе на живот, које сам стекао управо у тим оскудним и тешким поратним годинама.

Отац Раде, сестра Ксенија и ја спавали смо у изнајмљеној соби, а хранили се у кући покојног деде Стевана, заједно са читавом, тада још неподељеном, великом породичном заједницом, наследницима ђеда Ставана. Ми деца радним данима ишли смо у школу, а после школе учили смо, помагали у пословима домаћинства и обавезно се играли.

У школи није било другог учитеља. Тако испаде да је мени отац морао бити учитељ. Било је то помало незгодно, али другог решења није било. Памтим да је отац често изводио наставу у природи. Ишли смо у разне делове села, у природу и тамо где је било неких историјских места. На лицу места вршио је отац очигледну наставу, која је тиме била занимљивија и упечатљивија.

Памтим да је отац понекад покретао акције расчишћавања ногоступа, којим смо из дубине села долазили до школе. Повео би ђаке, који су из нашег засеока ишли према школи и тражио да успут чисте пут од набацаног камења. Радио сам то и ја, а и отац заједно са нама, па смо тако сви скупа приносили уредности путева.

Водио ме је отац често у шетње у природу и тада улагао велики напор да ме упозна са свим оним што је знао о њој, од природних појава преко небеских тела, стабала, дивљих животиња, биља, цвећа, птица, пећина, географских појмова и свега осталог што се може видети, пронаћи или сусрести у отвореној природи.

Некада и сам, као чобанче, проводио је много времена у природи, Знао је много о њој и то знање упорно покушавао је да пренесе на мене. Тек много касније схватио сам колико ми је била драгоцене та очева настава у природи. Помало, постајао сам све више упућен и самосталан за кретање по природи, па сам ускоро са својим вршњацима одлазио, без пратње родитеља, у брда и тамо се играо, тражио гнезда птица, разпињао замке за птице, силазио у мање и средње долине, или пећине, плашио пећинске голубове, у сезони скупљао кушине, дрењине, оскоруше, шумске јагоде, брао љубичице и друго шумско и пољско цвеће, маштао, играо разне игре са камењем и слично.

На граници глади

Храна, коју смо јели у кућама, била је скромна, једнолика и оскудна. Редали би се дани и седмице, а за ручак или за вечеру сервирале би домаћице увек исту храну. За ручак кували би "пуру", коју би оскудно прелили са киселим овчијим млеком и то би било све. Било је тако данима, а понекад и месецима, увек исто. То јело толико ми је дозлогрдило да сам га касније, иако здраво и укусно, годинама избегавао. Ретко би било неких промена. Понекад, врло ретко, спремило би се кувано месо или јагњећа цигерица, повремено неко зеље или "јари грах", али и тада била је пура обавезна, уместо хлеба.

У зимским вечерима било је нарочито занимљиво. Скоро стално спремале би стрине кувани кисели купус. На нас петнаест до двадесет, колико би нас понекад било при вечери, убацили би стричеви око килограм сувог меса. То месо обавезно би секао и делио стриц Стеван-Брацо, који је био најспретнији у породици. Све очи биле би тада уперене у њега. Са много пажње пазило би се, колико је који комадић меса велик и колико има кртнине. Колико би стриц пазио да поштено подели то месо, многима се опет чинило да он баш својој деци даје или мрсније или веће комаде. Падали би понекад приговори и долазило би до мањег или већег излива незадовољства. Повремено узроковало би то оштре расправе, а ређе и свађе.

Једном стриц, изазван и љут, баца све месо у пепео и тако те вечери остадосмо и без тог кукавног комадића меса, који смо звали "партић". У целој породици били су сви гадљиви. И поред глади нико није посегнуо за тим баченим месом, па је то припало кокошкама. У летње време, после повратка из школе, уместо да једем тај једноличан ручак, пео сам се понекад на "мурву" (дуд), јео мурве и то ми је био сав оброк.

Усекао ми се изразитије у памћење следећи догађај: Разболео сам се и добио високу температуру. Отац се забринуо. Да ми бар мало олакша болест, помислио је да би било добро да затражи од брата Браце, да ми одреже мали комадић сушене сланине, да је поједем. Он то рече стрицу Браци у мом присуству.

Стриц је јако ценио мог оца и није му могао одбити овај скоро богохулни захтев. Узео је нож и кренуо према коноби. Успут пао му је поглед на мене, виновника овог захтева. Угледао сам његов љутити поглед и тада учинило ми се да ме је крвнички погледао. Било ми је изузетно непријатно, тим више што се мени, са онако високом температуром, ништа није јело, а поготово не масна сланина.

Овај стричев поглед никада нисам заборавио, иако стрицу нисам замерио, нити му икада приговорио. Једном, можда двадесетак година касније, читао сам Чеховљево приповетку "Селаци". У тој изузетној приповетки скоро сасвим препознао сам одсликану тадашњу породицу мог оца. Била је једина разлика у томе што је у Чеховљевој приповетки

описано знатно сиромашније и још суровије време. Тај човек морао је бити изузетан геније, кад је могао тако дубоко да проникне у душу сиромашних сељака.

Здрава храна

У та времена, оскудне и једнолике хране, ми деца настојали смо пронаћи нека решења, како би бар делимично ублажили тај тежак проблем. Понакад нам је то успевало. У складу са годишњим добима налазили смо различита решења.

Зими, у нашим брдима, било је доста дроздова, које смо звали "дрозгавци". За хватање дрозгаваца, научили смо да разапињемо замке, које смо звали ступице. Ступице су се састојале од мање рупе ископане у земљи, средње камене плоче и пар дужих дрваца. Дрвца су имала имена. Средње хоризонтално дрвце звали смо дјед, вертикално бабица, а два бочна дрвца звали смо унуци, односно "штенци".

Вештим постављањем ове плоче и тих дрваца, а стављањем смрекових боба у рупицу, добијала се замка са нестабилном плочом, која је лако падала, чим би се дрозгавац спустио на један од штенаца. Плоча би пала и убила или заробила дрозгавца. На разним местима оваквих замки имали би десетак, па и више.

Понекад, обиласком замки, нашли бисмо више мртвих дроздова. Дрозгавце би очистили од перја и извадили им стомаке. Преостало би да од стрина или од бабе измолимо јаје до два и након пржења у тави и преливања јајима почела би гозбица.

Повремено пели бисмо се на зидове виших запаљених кућа, до голубијих гнезда. Таква гнезда имале су све куће у засеоку. Из њих узимали бисмо младе голубове, убијали, чистили и пржили на исти начин, као и дроздове. У лето и јесен пекли бисмо младе кукурузе, тражили младо полудозрело воће, налазили по брдима и по оградама јестиве бобе, купине, дрењине, "шпароге" (дивљи аспарагос), коприву, по пољима убирали младе изданке маслачка и разапињали замке за зечеве. Са свим тим деломично би замењивали домаћу храну.

Знали смо да уберемо свежањ полудозрелог жита, да га ставимо изнад отворене ватре, осмудимо и затим једемо полуиспржена зрна. Јели смо махуне са тек дозрелим зрнима "јарог граха" (пасуљ са зрнима у облику тетраедра). Сва та храна била је врло здрава, корисна и за нас изузетно укусна. Данас би се за њу рекло да је била макробиотичка.

У старијим годинама, повремено и са носталгијом, присећао сам се те хране и сваки пут, кад бих се нашао у отвореној природи и кад би ми се пружила прилика, брао сам те плодове дивље природе и јео их поново са великим ужитком.

Трешње из нашег краја одликовале су се изванредним укусом, таквим какав касније никада и нигде у свету нисам осетио. Многе породице имале су више стабала трешања. Та благословена биљка давала је издашане количине укусног плода, а да при том није захтевала скоро никакав значајнији напор око одржавања. Време сазревања трешања било је за нас једно од најсрећнијих у години. И данас памтим једну трешњу, која је расла у нашем винограду у сред села, недалеко од цркве. Плодови са те трешње били су тако крупни, сочни и укусни, да никада, у целом свом животу, нисам јео бољих.

У јесен било би нам неупоредиво лакше. То су виноградарски крајеви у којима је дозревало обиље грожђа и смокава. Ми деца предузимали би праве походе на "пањеве" (чокоте), на којима су дозревала прва зрна грожђа. Тачно смо знали у чијем се винограду налазе и који пањ има понека зрела зрна. Говорили смо да је то грожђе кренуло "у шарак". Нико га није могао сачувати од нас деце. Били смо досетљиви и упорни да га се дочепамо.

Када би грожђе масовно сазревало, тада би сазревале и смокве, а њих је било у сваком винограду. Тада је ретко ко упадао у туђе винограде, а посебно смо ми, унуци бабе Маре, то сматрали непоштеним. То је било време изобиља и тада би нам се мршави дечији скелети мало попунили.

У лето дозревали су "бајама" (бадеми). Било је много стабала бајама у нашем селу. Млађење и сакушљање бајама вршили су скоро сви чланови наше породице. За нас децу били су то омиљени пољски радови. Док је био жив, мој деда Стеван заједно са синовима, посадио је око четири стотине стабала бајама, па би понекад, у сезони, наша велика породица сакупила до вагон бајама.

Скидање коре са бајама, звано "коругање", захтевало је такође рад читаве бројне породице, па и нас деце. Радили смо то у дворишту, за време сунчаних дана. Стричеви би доносили вреће бајама и истресали би их пред нас. Ми бисмо седели на треношцима,

коругали бајаме и стављали их очишћене и растресене на сунце да се суше. На крају дана стричеви би их осушене скупљали, стављали у вреће и односили у конобу или у поткровља.

После завршене бербе бајама ми деца имали смо право да сакупљамо случајно заостале плодове и да тако стичемо властите залихе бајама, које смо држали у својим скрињама (звали смо их шкриње) и трошили по властитој вољи. То брање звало се "палетковање". Оне бајаме, који се нису могли коругати, стричеви нису могли продати, па смо их посебно складиштили и користили за кућну употребу.

Те године неимаштине и сиромаштва, али пуне идеја и борбе за сваки залог, у то време потпуно здраве хране, са мноштвом дечијих игара и сталним боравком на чистом ваздуху и у природи, биле су за нас срећне године и испуњавале су нас многим задовољствима.

И поред великог сиромаштва та времена су за нас била врло занимљива. Понекад пожелим немогуће, да се та времена врате са свим својим предностима и недостацима. И поред материјално много богатијег живота, које данас имамо, ипак мислим да су она времена на неки начин била боља и неоспорно много здравија, а да нас овај садашњи живот води у велику неизвесност, можда чак и у пропаст.

Шта је бит живота? Колико знам на то питање до данас нико није дао прави одговор. Мислим да је основни смисао живота борба за опстанак. Свако живо биће, па и човек, управо ту борбу за опстанак врши као главни животни задатак и све у природи потчињено је тој борби.

Да ли човечји живот има и неки већи циљ, до сада нико није поуздано установио. Када човек успева да задовољи основне животне потребе, сматрам да му је здрав и природан живот важнији од изобиља, које га отупљује и који полако уништава све његове здраве природом дане инстинкте. Да и не говорим о мноштву примера загађивања природе, који су развојем технологије толико узели маха, да сада већ опасно угрожавају будућност читавог човечанства.

Рад и игре

За децу, која живе на селу, живот не представља само учење, игру и забаве, као што је то најчешћи случај са градском децом, већ редовне мање или веће радне обавезе у домаћинству и газдинству. Сваки здрав члан сеоске породице мора да извршава задатке, за које је способан, које му одреди старешина газдинства.

Иако сам био дете учитеља, живећи у великом сеоском газдинству, као и сва остала деца био сам обавезан да извршавам многе радне задатке. Најчешћи дечији послови били су чување мање стоке, оваца, "тука"

(ћурке), понекад коња и магараца, затим лакши радови по виноградима, чување траве за свиње, при већим пољским пословима доношење хране или воде одраслим члановима породице, који су радили у пољу, сакупљање бајама, коругање бајама, комушање кукурузних клипова, терање коња при вршајима, тргање грожда при бербама и други.

Наше игре биле су веома разнолике и прилагођене сеоским условима живота. Навешћу неке од њих: играње ногомета лоптом направљеном од старих крпа, коју смо звали крпењача; играње кликерима, које смо звали "фрање"; игре са три и пет каменчића са обје руке, вештим бацањем у ваздух и брзим хватањем оних на земљи и оних у ваздуху, које смо звали пиљање; гађање луком и стрелом; "шкарбање", односно стављање новчића на већи камен и нагло спуштање другог већег камена на њега и накнадно проверавање који су новчићи пали на грб, а који на "писмо"; гађање каменом у циљ; бацање камена с рамена; скокови у даљ са једном или са обје ноге ("ступачке"); скакање у вис; прескакање коношца; скривање и тражење; трчање; игре са рукама и са канапом и прављење разних фигура са њима; вожња бициклом; игра са штапом и бацањем и ударањем мањег ваљкастог комада дрвета прво малко у вис, а затим у даљину, којег смо звали "пикућа" (клис) и добацавање до циља на земљи плоснатом каменом плочом, које смо звали "пловање".

Наше играчке биле су једноставне. Навешћу неке којих се сећам: балон од мехура заклане свиње звани "пушњак", праћка, дрвена чигра, свирале од дрвета, писак од дрвета, лукови од савијене еластичне жице затегнуте канапом, стреле од челичне жице, дрвено јаје за подвалу у туцању јаја за ускрс, патроне од испуцаних пушчаних метака, стакалца од разбијене керамике која су имала било какву шару, ретки кликери, дрвени пиштољи са

малом праћком за убијње мува, мале ветром покретане елисе прављене од сијерка, јачи листови трава за опонашање оглашавања слонова и лопте направљене од крпа.

У природи играјући се обилазили смо ограде, тражили птичија гнезда и јаја, разапињали замке за птице и зечеве, тражили корњаче, јежеве, младе зечеве, лисичије јазбине, дивље голубове, гугутке, свраке и јаребице, оскоруше, дрењине, шпароге, купине и шумске јагоде.

Наравно ми не бисмо били деца кад и време радова не бисмо искористили за успутне игре. Посебно се то односило на чување стоке и сличне послове у којима је претицало сасвим довољно времена за многе игре. Тада бисмо увек нашли начина да се забавимо и разонодимо. Те игре биле су драгоцене за развој дечије маште, досетљивости и спретности, кратко речено укупне дечије интелигенције. Оне представљају главни разлог због чега су деца са села врло бистра и снажљивија од градске деце.

Здрав живот у природи, чист ваздух, физички радови, много трчања, здрава храна, непрекиднао кретање, досетљивост, спретност, разнолике могућности за игру, сеоској деци надокнађивали су недостатак организованог спорта. Ваљда је спорт и уведен због тога да би градском становништву надокнадио неопходно кретање, потребно сваком живом па и људском организму, које сваки сеоски становник има живљењем на селу и испуњењем својих радних обавеза.

Духовни живот

Мој духовни живот на селу, на основу духовних опредељења моје шире породице, па и већине осталог сеоског становништва, није заостајао за физичким. Било је то време када су се у кућама и сеоским поселима често читале или рецитовале наше јуначке народне песме. Много пута прочитали смо или одслушали већину тих наших дивних јуначких народних песама. Те песме имале су снажан утицај на наше животне ставове и опредељења.

Све оне бројне и високо моралне поруке, које те песме садрже, улазиле су у наше душе и дубоко се укопавале у нама. Поновљене много пута заробиле су наше душе за сва времена. Остали смо вечни поклоници морала, који је проистицао из тих песама. Касније, каква год да су била наша животна искушења, кроз која смо кроз живот пролазили, нисмо могли погрешити ни залутати у нашим одговорима, посебно што се тиче правде, људскости и поштења.

У тој средини, где су људи великом већином били сиромашни, били су и веома поносни. Научио сам већ тада да није добро увредити било ког човека. Наши људи били су изузетно увредљиви. Сваку увреду подносили су тешко и памтили је дуго. За веће увреде, и ми деца, одмах бисмо се потукли и са јачим дечацима. Псовање мајке и сличне псовке сматране су међу нама великим простаклуком. Када сам дошао у град, са чуђењем приметио сам да се тамо псовање мајке сматра уобичајеном навиком многих грађана.

Мој рођак Здравко прешао је из основне школе Ђеврске у основну школу у суседно село Гошић. Када сам га упитао зашто је то учинио, одговорио ми је да у школи у Ђеврским нека деца псују једно другом мајку, да он то не воли, па да је због тога променио школу.

На селу био је обичај да се свим људима, који се сусретну, назове добар дан, јутро или вече. Посебно се то односило на сусрете са старијим људима. Код ђака, на обавезу поздрављања људи у пролазу, изузетно је утицао мој отац Раде, који је увек и редовно на то упозоравао све ђаке наше школе.

Пороци

Иако смо били значајни произвођачи вина и ракије, пијанство је сматрано великом срамотом у читавом селу. Ретки људи, који су се одали том пороку, сматрани су слабићима и нико их није поштовао. Никада нисам видео ни једног мог стрица, као ни мог оца, пијане. Такво понашање остављало је снажан утисак на нас, њихову децу, па се нико од нас, њихових бројних потомака, никада није опијао.

Сличан став, у мојој широкој породици, имали смо и по питању пушења. Нико од старијих чланова породице мога оца није пушио. Ни ми, њихова деца, нисмо пропустили. Ови примери потврђују стихове песника: "Добар пастир јер што каже ином и сам својим потврђује чином".

У мојој породици, снажним деловањем бабе Маре, потиснута је раније укоренења навика, посебно код старијих предака, да се краде туђа имовина. Ми деца, из моје шире

породице, а тако и из већине породица из села, сматрали смо крађу недостојном и срамном. То се није односило једино на рано воће и младе кукурузе.

Бајке

Причање народних бајки било је редовно, посебно зими и после вечере. Најстарији стриц Душан био је прави мајстор за причање разних прича и наших народних бајки. Често смо га молили да нам прича бајке и он би се редовно одазивао тим молбама. Сва деца би се тада сакупила, а он би вешто и маштовито причао, заокупивши нашу целокупну пажњу. Као и код већине деце понављање прича није нам ни мало сметало. Те дивне приче знали смо скоро напамет, па опет кад би их стриц поново причао, слушали смо их пажљиво као и први пут. Због тих дивних прича, које нам је тако често и тако вешто причао, волели смо много стрица Душана.

Од свих прича допадала нам се највише прича "Баш челик". Та прича препричавана је сваки пут када би стриц опет прихватио нашу молбу да нам прича. Неко би од деце замолио стрица да је исприча, а некада је то скоро једногласно захтевао читав дечији скуп.

Сеоске радне задруге

Наши сељаци често су разговарали о политичким и историјским темама. Њихови ставови били су засновани на осредњој обавештености, али и на здраворазумским расуђивањима. Већином се сељаци нису олако заносили новим идејама. Сваку новину посматрали су из својих сопственичких углова и по том питању били су помало назадни или у најмању руку сумњичави.

Нове политичке идеје, као улазак у радне задруге, прихватили су брже сиромашнији сељаци. Богатији су били на већем опрезу. Ови богатији, међу којима су били и моји стричеви, говорили су: "Лако је њима рескирати, они и онако имају мало имовине!". Износили су мишљења да они зато имају мало, јер су или неодговорни или нерадни. Сада, када размислим о њиховим тадашњим ставовима, мислим да су били сасвим у праву.

У то време почеле су се уводити сеоске земљорадничке задруге. Тадашње власти покушавале су те задруге уводити по узору на руске колхозе. Све муке мојих стричева, везане за колективизацију имовине, доживео сам као дете и помало их се сећам, али се нећу на њима дуже задржавати, јер су обрађене у многим делима.

Напоменуо бих само толико, да је моја шира породица, иако је много помагала НОБ-а и због тога претрпела велика страдања у одмаздама окупатора и њихових помагача, најгоре прошла од свих породица у селу. Веома лоше прошла је у разрачунавањима тадашње власти са онима који су се опирали колективизацији. За мене било је то чудно, јер је мој најмлађи стриц Гојко био један од најистакнутијих бораца НОР-а из нашег села, који је после рата неко време, све до резолуције ИБ-а, заузимао истакнутије положаје у државним установама. Било је очито да то није помогло мојим стричевима, који су остали да живе на селу, или што стриц Гојко није хтео, или што није смео да помогне, а можда је у питању било и једно и друго.

У име одмазде, због одбијања колективизације, нове власти су одлучиле да једног дана из наше куће однесу сва значајнија добра: жито, вино и стоку. Занимљиво је да су у том недељу учествовали понеки од бивших четника, који су и за време Другог светског рата пљачкали имовину из наше куће. После рата "покајали су се" због својих недела и приступили новим властима. Замало опет су и за њих радили исте послове, које су раније радили по налогу четничких комаданата. Присуствовао сам том тужном догађају. После неколико дана, део тог опљачканог блага вратили су стричевима, зато што су на крају успели да их "убеде" да приступе колективизацији.

Слепи рођак

Из тих година остали су ми у сећању неки готово невероватни догађаји. Ко зна зашто, нама деци испале празне патроне пушчаних метака, у великом броју зостале иза рата, представљале су извесну вредност. Проналазили смо их по брдима и чукама, чували, међусобно размењивали и трговали њима.

У засеоку Доњи Лежаићи живео је један дечак, неколико година старији од мене, мој даљњи рођак, који је био слеп, али упркос томе врло бистар, окретан и способан за разне игре. Име му је било Сава, а звали смо га Сакица.

Мало млађи дечак од њега, Здравко, мој брат од стрица и вршњак, ступио је са Сакицом у неке трговачке односе, а у вези са напред наведеним пушчаним патронама. У тој трговини некако испаде, или се бар тако Здравку учинило, да га је Сакица преварио. Здравко се озбиљно наљутио, разбеснео и одлучио да слепог, али неколико година старијег и јачег Сакицу казни, тако што ће га из даљине гађати камењем.

Када је то покушао, било му је узвраћено. Он је први добио ударац каменчићем по глави, расплакао се и побегао са мегдана. Присуствовао сам том скоро невероватном догађају и открио сам Здравкову одлучујућу грешку, коју је направио у нападу. Разгневлён, псовао је Сакицу и викао је на њега. Сакица би благо накривио главу, ослушкивао Здравков глас и тада врло прецизно гађао га каменчићима, које је пре тога пипањем пронашао и подигао са пута.

Било је очито да је Сакица ово гађање каменом раније увежбао. Том особином, гађања каменом, одликовала су се сва деца из села. Био сам задивљён овим Сакичиним потпуним успехом. Он, слеп дечак, вештином, спретношћу и умом, надвладао је нешто млађег, али сасвим здравог дечака.

Овај Сакичин подвиг био ми је значајан из више разлога. Схватио сам да човек никада не треба да поклекне, кад га у животу сустигне неко зло, да је потребно да се увек бори да постигне успех у условима у којима се налази, и да је човеку са јаком вољом мало што недостижно.

Овим се не завршава прича о Сакици Лежаићу. Касније ћемо поново сусрести овог истог мог слепог рођака Сакицу и видети да је и даље у току свог живота наставио да буде велики борац и да је у тој борби успевао и постизао завидне успехе.

Завршетак основног школовања

Две године мог живота на селу мало по мало прошле су. У међувремену завршио сам трећи и четврти разред основне школе, мало порастао, мало ојачао, много научио, не само у школи већ и радећи у великом домаћинству и играјући се са децом. Отац ми је посвећивао изузетну пажњу, много чему ме научио и пренео на мене део својих начина размишљања и део његове велике добротe, која га је одликовала кроз цели живот. Научио ме је да се сусрећем са људима, да поштујем старије, да будем искрен и непосредан, да волим природу и да ценим знање.

Био сам просечно надарено дете. Ничим значајнијим нисам се истицао од остале деце. Оцене су ми биле боље од просека, али било је то све. Нисам имао никаквог посебног дара. Био сам јако осетљив и склон плачу за свако јаче незадовољство. Нисам имао посебно памћење. Једино, што бих могао да истакнем била је моја велика маштовитост. Оно што ми је било најбоље, била је машта, преко које сам стизао свуда куда сам желео.

Памтим да су неки моји старији рођаци истицали да сам био доброћудан и искрен дечак. Верујем да сам оне скромне резултате у школовању више постигао због великог залагања мог оца, него због природног дара.

Само једном извукао сам батине од оца, који је иначе био несклон физичком кажњавању. Због неког разлога мој брат од стрица Здравко, требало је да преспава код нас, у нашој изнајмљеној соби. Из неких својих разлога, којих се више и не сећам, пружио сам томе отпор. До неке мере отац је био стрпљив, а онда ме добро истукао, што је за мене било велико изненађење. Како сам био крив и свестан те кривице, нисам оцу замерио што ме је казнио, макар ми је било изузетно жао.

У дотадашњем животу научио сам се: скромности, штедњи, истинољубљивости, раду и избегавању порока. Недостаци су ми били превелика осетљивост, лаковерност и стидљивост.

Протекле су две године мог боравка у селу Ђеврске. Завршио сам четворогодишњу основну школу, порастао сам и мало ојачао.

И данас поседујем сведочанство о завршеном, тада задњем, четвртом разреду основне школе, од 01.07.1947. године: "Мјешовита основна школа Ђеврске, котар Кистање, главни именик 143/3". Завршио сам школу са одличним успехом, а од осам предмета имао сам четворке само из цртања и певања. Учитель и управитељ школе био је мој отац Раде Лежаић.

У мом будућем животу предстојале су ми нове промене. Било је на реду гимназијско школовање, али због тога морао сам отићи у већи град. У то време основна школа имала је

четири разреда, а гимназија осам, три у нижој гимназији и пет у вишој гимназији. Следио је мој одлазак у град Шибеник, да похађам први разред ниже гимназије.

НИЖА ГИМНАЗИЈА

У Шибенику

Почетком јесени 1947. године, на самом почетку нове школске године, морао сам поново да се селим. Морао сам да напустим занимљив живот у селу Ђеврске, живот који сам у међувремену јако заволео, и отићи у град Шибеник, на почетак гимназијског образовања.

Одлазак у Шибеник био је тада и за мене и за моју породицу најбоље решење. Већ раније започеле су тамо школовање и живеле су у току школске године мајка Душанка и старија сестра Ленка. Отац Раде и млађа сестра Ксенија остали су и даље у Ђеврским. Отац је наставио да ради у Основној школи Ђеврске, а сестра Ксенија кренула је у трећи разред основне школе.

За наше становање у Шибенику пронашао је отац и изнајмио приватни стан, код једног шибенчанина, који је имао презиме Шкарица. Поред мајке, сестре и мене придружио нам се и неколико година старији брат стричевић Васо, син најстаријег стрица Душана, који се уписао у други разред гимназије.

Почетком школске године 1947/48. наша скалупљена породица састала се у том изнајмљеном стану, па смо започели заједнички живот и учење.

Злостављања

У новој средини, на првом кораку, сусрео сам се са израженом и постојаном суровошћу шибенске деце, која су ми се немилосрдно изругивала, са скоро сваком мојом изговореном речи. Они су говорили икавицом, а ја ијскавицом. У мом тадашњем говору било је много израза који су били типични за буковачки начин говора. Буковица је шире географско и етничко подручје, на којем су већином живели Срби. Био сам запањен сталношћу и злурадешћу тих притисака на моју личност.

Мене деца нису звали мојим именом, ни надимком изведеним из мог имена, већ су ме звали "Ђеврска", што је било искривљено име родног села мог оца. Њима је било смешно скоро све што се односило на мене и другу децу из мога краја. Али мени није највише сметала сама та чињеница, што им је све код мене било смешно, већ ми је више сметала њихова злурадост и што су ме непрекидно кињили и мучили.

Нисам се могао навићи на те непрекидне притиске. Све време мог боравка у Шибенику, где сам провео једну школску годину, био сам непрестано злостављан од школских другова. Ово непријатно искуство задржало се веома дуго у мом памћењу. Протекле су године, а моја озлојеђеност, понашањем мојих вршњака у Шибенику, бледела је веома споро.

Годинама касније, читајући занимљиве путописе Вука Караџића и о његовом путовању по Далмацији, прочитао сам и његова запажања о Шибенчанима, која је стекао када је пролазио кроз Шибеник. Његов јасан став, о њиховом ружном понашању, деломично ми је надокнадио претрпљене муке.

И касније, у другим срединама, примећивао сам дечију суровост, према деци која су била другачија, било да су дошла из друге средине, било да су другачије говорила, било имала друге навике. Та суровост, у дечијем понашању, била ми је неразумљива и била је неусклађена са мојим дотадашњим васпитањем.

Требало се на то навићи, али мени то није успевало. Први пут живео сам у граду. Градски живот, којим сам тада почео да живим, разликовао се од мог дотадашњег живота на селу, који је био слободнији, честитији, моралнији и племенитији. Несумњиво, било је у градском животу многих предности над сеоским, али ипак веома дуго давао сам укупну предност животу на селу.

Нов живот

У почетку, када сам стигао у град и када сам улазио у прве куће, сметао ми је непријатан мирис кућа и станова. Док сам живео на селу, мени уопште нису сметали мириси сеоских ђубрењака и сеоских стаја. На те мирисе навикао сам и нисам их осећао као нешто непријатно. Међутим, сви станови у Шибенику, у које сам улазио, у почетку мирисали су ми врло непријатно и то ми је изузетно сметало. Касније навикао сам се на њих, па ми више нису представљали никакву потешкоћу.

Било је у граду много чега занимљивог. Посебно били су то: улице, тргови, паркови, лука, предивне цркве, стадион, лепе зграде, позориште, биоскопи, градска тржница, тврђава и зграда гимназије. Изнад свега био ми је задивљујући поглед на море и шибенску луку.

На мене посебан утисак учинили су ноћна расвета, градски водовод, канализација и биоскоп. У кухињи требало је само одврнути вентил на чесми и вода би почела да тече и текла би колико је било потребно. Није је требало вући из бунара и преносити километрима до куће. Исто тако било је и са одводом употребљене воде. Вода би упала у лавабо и нестала.

А расвета, у ноћи, посебно у најлепшој улици Шибеника, мислим да се звала Калеларга, била ми је величанствена, посебно кад сам је упоређивао са сеоским неосветљеним сокацима, које је по ноћи осветљавала само месечина, ако је и ње било. Та улица, са бројним, понеким јарко осветљеним и препуним изложима, пуним различите робе, после скромних сеоских дућана изгледала ми је као из бајке. Једна продавница, у којој су се могли купити невероватно лепа "свилена" бонбони, била ми је најзанимљивије место у тој улици. Понекад долазио бих и посматрао њен излог, у којем су се могли видети ти бонбони. Када бих се домогао каквих пара најчешће сам их у њој трошио.

Још од биоскопских представа, које сам први пут гледао у збегу у Ел Шат-у, на Синају, својом изузетном магијом привлачио ме је особито биоскоп. Био сам идеалан медиј за биоскопске представе, јер сам имао бујну машту. Ти филмови као да су прављени управо за мене. У биоскопу сам скоро нестајао из стварности и био тамо где се радња филма дешавала.

Сваки пут, када би се представа завршила, тешко сам се привикавао на стварност и осећао сам се као да се будим из сна. За време представа поистовећивао сам се са главним мушким ликовима из филмова, јурио, водио битке, трпео њихове муке, укратко био сам тамо. Увече, пред спавање, желео сам да ми се на зиду појављују филмски прикази да их гледам и да тако задовољим своју радозналост и своју машту.

Од сељака из околице куповао је наш газда свеже одеране јагњеће и јареће коже и сушио их у свом дворишту. Осушене продавао их је у откупном предузећу. Те коже давале су тежак мирис, који нам није био пријатан. Све време, док смо боравили у том изнајмљеном стану и дворишту, непрекидно нам је сметао тај непријатни мирис. Сећам се да ми је газда причао, у поверењу и са поносом, како су сељаци глупи и да му те коже продају скоро у бесцење и како на њима добро заради. Било ми је жао сељака. Знао сам како им је био тежак живот и било ми је криво што су били необавештени и искоришћавани. Сва моја каснија сазнања указивала су ми на чињеницу да су, за сваког човека и за сваки слој људи, незнање и необавештеност били главни узроци због којих су имали велике, понекад изузетне потешкоће и промашаје у животу.

Провизација и редови

Наш живот у Шибенику био је материјално веома скроман. Хранили смо се и даље веома сиромашно, чак и горе него раније на селу. Није било никаквих могућности да се за јело нешто нађе у отвореној природи. Хлеба није било у слободној продаји. Запослени грађани и чланови њихових породица добијали су тако звану провизацију. Била је то храна која се могла купити у продавницама у ограниченим количинама и то само за бонове, тако зване "тачкице", које су нам власти месечно додељивале.

Власти су различито вредновале разна занимања и успостављене су различите радне групе за снабдевање. Занимања са јачим физичким напорима добијала су већу провизацију, односно више тачкица, а просветни радници и ученици мању. Колико се сећам нашим родитељима, просветним радницима, припадала је трећа група снабдевања, тако звана Р-3 група. Нове власти процениле су да је просветни рад лакши од физичког и да тим људима, који се баве тим послом, не треба јака храна. За додељене бонове, у продавницама, могла се месечно набавити само ограничена количина тачно одређене хране. Да би се добила та храна требало је чекати у дугим редовима. Редови су били врло непријатни, због непрестаних свађа међу грађанима, због покушаја многих појединаца да се убаце преко реда, као и повремених нестајања хране, пре доласка на ред.

Хлеб смо добијали исто тако свакодневним чекањем у реду пред пекарама. Сваки појединац, који би чекао у реду пред пекаром, морао је донети онолико брашна, колико је намеравао да узме хлеба. Када би стигао на ред, пекар би му прегледао и премерио брашно, а затим му одсекао и одмерио исто толику меру хлеба.

Наша породица бројала је четири члана. Успевали смо дневно обезбедити по килограм хлеба. Мајка би хлеб поделила на четири једнака дела и свако би у току дана, по својој вољи, слободно располагао својим делом. Када би хлеб потрошили јели би пуру. Гледано из садашњег времена чини се да је то била сасвим довољна количина хлеба. Међутим, тада је друге хране било сасвим мало, па су хлеб и пура били главне животне намирнице.

Сећам се да је власник нашег стана, који је пре рата био трговац, користио моје услуге, односно тражио је да му доносим хлеб из пекарне. Радо сам то чинио. За награду, што сам уместо њега чекао у реду, сваки дан давао би ми пола динара до динар награде. Тај новац скупљао сам и чувао, а најрађе трошио сам га за куповину свилених бонбона у оној блиставој продавници у улици Калеларга, или за моју најомиљенију забаву, биоскоп.

Имали смо среће, јер су нам наш отац Раде и стриц Душан, Васин отац, обезбеђивали довољно кукурузног брашна, да можемо скувати довољно пуре за наше дневне потребе.

Тих дана, први пут у животу, јео сам пасуљ. До тада, на селу, јели само "јари грах". Имао је облик тетраедра. Био је знатно тврђи и због чешће употребе сасвим нам дозлогрдио. Пасуљ смо добијали преко провизације. Нашло се и мало сувог меса. Била је мајка добра куvariца. Потицала је из свештеничке породице, где је његовано добро кување. Тог дана спремила је изузетно укусно јело, кувани пасуљ са сувим месом, које смо јели са највећим задовољством.

Мој отац, сеоски учитељ, од родитеља својих ђака, добијао је понекад на дар по које јаје. Кад би требало да их нама шаље, куповао би их у селу, наравно по нижим сеоским ценама. Слао нам је повремено та јаја у Шибеник. Иако смо и даље живели сасвим скромно, захваљујући оцу и стрицу, са храном пролазили смо боље од већине градског становништва.

Риба

Из тих шибенских дана памтим прве чешће риблије оброке. У Беврскама говорило се увек о риби као изузетно укусној храни, али је ретко стизала на нашу трпезу. Кроз те приче, код већине чланова наше породице, развила се јака жеља за рибом. Желели смо увек да се домогнемо рибе, да бисмо је јели као нешто ретко и ваома укусно.

У Шибенику долазило се лакше и чешће до рибе. Близина мора омогућавала је становништву лакше снабдевање. То што смо куповали само најјефтинију рибу, најчешће срделу, није нам ни најмање сметало. Толико смо желели да је једемо да нам је било скоро неважно којег је квалитета.

Гостионице по граду, посебно ујутро, мирисале би јако на пржене срделе или лигње, што је изазивало пролазнике да уђу и да је купе. Допадала ми се највише лигња, коју смо само изузетно ретко успевали да купимо, спремимо и једемо. Мирис и укус лигња, у оно време искључиво ловљених у Јадранском мору, увек ме је неодољиво привлачио. Мој занос лигњама, припремљеним за јело, њиховим мирисом и укусом, није се смањио ни данас.

Привлачила ме је рибарница, својим изгледом, виком рибара и гужвама које би се, у јутро, у њој стварале. Са највећим занимањем гледао сам различите врсте риба, слушао погађање рибара са купцима и разговоре међу домаћицама, када су једна другој објашњавале како припремају рибу за јело и за коју врсту припремања је која риба најбоља.

Гимназија

У гимназији сам био осредњи ђак. Појава сатне наставе, са променом бројних професора, у почетку ме је застрашила, а исто тако застрашила ме је огромна зграда шибенске гимназије, као и велики број разних учених професора. Ипак, на све те промене брзо сам се привикао. Настава ме је занимала и редовно сам је посећивао. У почетку тешко, а касније све лакше уклапао сам се у такав начин школовања. За учење нисам имао већих сметњи. Сметало ми је што уз себе нисам имао оца да ми разјасни појмове које нисам до краја схватио.

У школу сам одлазио и враћао се пешке, јер ми зграда гимназије није била сувише далеко од стана. Према мени имали су професори леп и коректан однос. Мој старији рођак, брат од стрица мог оца Мирко Лежаић, био је некада професор на овој гимназији, тако да је моје презиме било познато наставном особљу.

И данас поседујем извештај о мом успеху на првом полугодишту школске године 1947/48, који носи датум од 31.01.1948. године. Било је очито да се у новој средини, у првој

половини године, нисам најбоље снашао. Прво полугодиште завршио сам са најнижом пролазном оценом, у дотадашњем школовању. Прошао сам, али са оценом довољан. Имао сам четири двојке и четири тројке, а оцена из владања била ми је врло добар. По мени, имао сам више оцена добар него двојки и ни сада ми није јасно зашто ми у извештају није стављено да сам на полугодишту прошао са оценом добар. Мислим да ми разредни старешина није добро пребројао оцене. Ти и није било сувише важно.

Поседујем завршну сведоџбу првог разреда гимназије, коју сам добио на крају школске године 1947/48, издану 25.06.1948. године (бр. главног именика 25). Повећао сам број тројки у односу на двојке и тако завршио први разред гимназије са добрим успехом. На оба сведочанства, у својству директора гимназије, потписао се професор Здравко Икица, будући омиљени и дугогодишњи директор книнске гимназије.

Град

Шибеник има главни трг, који се зове Пољана, где је тада било главно шеталиште грађана. Одмах до Пољане налази се зграда позоришта, а мало даље почиње најпознатија шибенска улица Калеларга. Испод трга Пољана налазио се диван парк, који су, према италијанском језику, звали Ђардин, у којем се налазила мала фонтана са украсним црвеним рибицама. Био сам задивљен изгледом тих рибица и посматрао сам их често са изузетном пажњом.

Наш стан налазио се близу главног трга. Шетао сам повремено тим тргом и кроз улицу Калеларга. Предивна стара Шибенска катедрала, на вањској страни окружена низом извајаних камених глава, којих је ваљда било преко четири стотине, задивила ме је својом лепотом.

Исто тако била ми је занимљива лука. Одлазио сам понекад и гледао укотвљене бродове. Посматрао сам морнаре на бродовима, који су се стално мували по палуби и нешто радили. Била ми је занимљива њихова морнарска одећа, а и све оно што су обављали на броду.

Батине

Био сам несташно и немирно дете. Био сам лаковеран, поводљив и склон разним дечијим несташлукима. Памтим да ме је мајка редовно кажњавала батинама, углавном због мојих грешака. Понекад би се на мени сасвим недужном искалила, вероватно зато што је била нервозна и незадовољна тежином живота и превеликим бројем проблема, са којима се дневно суочавала. Када би мајка била весела, не би ме тукла, чак ни онда када бих нешто погрешно, али је то био ређи случај. Када је била незадовољна, што се знатно чешће дешавало, знао сам да ми не гину батине, чак и када нисам био крив. Мислим да је у томе била сувише пристрана.

Како било да било, скоро сваки пут, кад би се мајка вратила из школе, добијао сам батине. То је постало правило и тај део батина добијао сам редовно и исто тако после њих редовно бих отплакао. Тако дневно добијајући батине постао сам прилично осетљив и лако сам се узбуђивао. Та претерана осетљивост пратила ме кроз цео живот. Понекад била ми је добродошла, а понекад одмагала у решавању животних питања. Никада нисам до краја расчистио да ли је та повећана осетљивост побољшала или осиромашила мој живот.

Повремено у селу

Повремен одлазак у село Ђеврске представљао је за мене прави ужитак и несвакидашње весеље. Био је то прави лек за моју осетљиву душу и бег од мојих многобројних мучитеља из Шибеника. Тамо се налазила слобода, чист ваздух и много људи који су ми били блиски и драги. Тамо су биле најразноврсније игре са мојим рођацима и пријатељима и много кретања по природи. Тамо сам био поново са оцем, који ме је веома волео и штитио, тамо сам јео другачију, бољу и укуснију, храну и као најважније тамо ме нико није злостављао. Сваки најављени одлазак у село узбуђивао ме је посебно и будио у мени најлепше наде.

С нестрпљењем очекивао сам дан одласка, на путу жељно очекивао крај путовања, а када бих стигао, осећао сам се веома срећно и задовољно. Одмах после поздрављања и кратког разговора са мојим најближим старијим рођацима потражио бих другове и игре би започеле.

Та срећна времена, повремено проведена на селу, препуна игре, забаве, дечијих несташлука, смишљања и спровођења малих истраживачких похода у брда, долине, оградe, пећине, разна такмичења, лов птица, тражење птичијих гнезда и друго, остала су ми у најлепшој и незаборавној успомени. И сада мислим да је тај део живота у читавом мом детињству био најлепши и најздравији.

Мале преваре

За улазак у биоскоп, који сам од свих забава највише волео, сналазио сам се на разне начине. Нисам имао довољно новца за редовно плаћање улазница. Да дођем до улазнице, понекад бих поново залепио откинути део карте, сачекао највећу гужву, у време када би пажња чувара на улазу попустила и дао бих му ту кривотворену карту. Чувар би отпарао залепљени део и ја бих тако без утрошеног новца ушао у биоскопску салу.

Касније нисам био задовољан таквим начином уласка. Због тих мојих малих превара стално би ме гризла савест. Напослетку одустао сам сасвим од таквих улазака у биоскопску салу. Родитељи и породица васпитавали су ме да будем поштен. Такво васпитање уродило је плодом. Иако сам у млађем детињству, понекад и доста ретко, кршио та добра начела, такве прекршаје временом смањивао сам све више, док нису сасвим нестали.

Бајама

Једном једна моја професорица купила је извесну количину неочишћених бајама. Она се у мом присуству жалила како не уме да их очисти. Иако доста млад био сам, као уосталом и сви моји рођаци на селу, прави мајстор за тај посао. Могао сам, прилично брзо, да очистим читаву гомилу бајама, а да при том не полозим ни једну језгру.

Понудио сам јој, да те бајаме стучем и очистим, и она је то прихватила. Кад сам, у њеном стану, тукао и чистио те бајаме, она је то гледала, била је задивљена и то није крила. Био сам поносан што, ето и ја, знам нешто боље да радим од те паметне професорице. То је повољно деловало на мене и давало ми је подстрека да и у другим областима постигнем боље резултате.

Те моје понеке мале вештине, које сам стекао, храбриле су ме и подстицале на овладавање новим. Тако сам полако стицао поверење у себе и то је учвршћивало моју вољу, моје самопоштовање и јачало је мој карактер. Јачање моје личности дешавало се постепено, али сигурно и с временом сам, иако доста касније, сасвим ојачао и стекао велико самопоуздање. Управо то самопоуздање омогућило ми је да у даљњем животу предузимам многе значајне подухвате.

Невероватне папуче

Живећи заједно и свакодневно дружећи се, мој брат од стрица Васо и ја зближили смо се. Како нисам имао рођеног брата, у то време замењивао ми га је он. Био је старији од мене скоро три године, али због рата заостао је у школовању, па је у односу на мене похађао само годину дана старији разред.

Васо је био изузетно паметан. Школске предмете савлађивао је лако, а у смишљању игара био је ненадмашан. Падале су му на ум многе посебне замисли. Тако једном пожелео је да добије папуче. Новца, да ту жељу оствари у то време, имао је исувише мало. Дошао ја на скоро невероватну идеју. Одлучио је да сам себи направи папуче, али на такав начин да смо се ми, његови рођаци, потпуно запрепастили.

Свако лето, по сеоским сокацима, камењу, њивама, кршу и оградама ишао је Васо потпуно бос. Таквим ходањем, на табанима, створила би му се дебела и тврда кожа. Те јесени одлучио је, да узме дебели конац од овчије вуне и да већом иглом, погодном за рад са тим дебелим концем, коју смо звали "чевалдуша", кроз своју кожу исплете папуче. Тако је и учинио.

Кад је завршио рад, подигао је ногу, показао нам те невероватне папуче и рекао нам поносно: "Видерец". И ја, а и сви остали из наше породице били смо потпуно згранути. Гледали смо у те папуче и скоро да нисмо могли да поверујемо својим очима, да је то што видимо стварност, а не неки сан. Неко време користио је те своје невероватне папуче, али на крају попуцала је кожа по шавовима и тако су те папуче, јединствене ваљда у целој историји човечанства, нестале.

После одласка моје породице из Шибеника Васо је још дуго остао у Шибенику, где је наставио гимназијско школовање. Током тих година постао је најбољи ђак шибенске гимназије. То престижно место задржао је све до пресељења у Книн, које је пало у време када је требало да похађа шести разред гимназије. Тада се поново прикључио мојој породици. Наставио је гимназијско школовање у Книну. Хранио се, спавао и учио у нашем стану. Код нас задржао се све до завршетка гимназијског школовања. У Книну постао је поново најбољи ђак гимназије.

Шах

Када сам навршио десет година живота, за рођендан, поклонио ми је отац прву шаховску гарнитуру. Од тада почео сам упорно да савладавам ту древну шаховску игру. У почетку ишло је то споро и тешко, али сам по мало напредовао. Временом та игра постала ми је најомиљенија забава. У њој сам напредовао непрекидно, постигао све веће успехе и неко време озбиљно разматрао могућност да јој се потпуно посветим.

Пресељење у Книн

После завршеног мог првог разреда гимназије вратили смо се у Ђеврске, да тамо проведемо школски распуст. Тада још нисмо знали да се тим одласком опраштамо од живота у Шибенику и да ће нам ускоро судбина одредити ново место боравка.

Мој живот у Шибенику остао ми је у сећању претежно као место где сам више био незадовољан него задовољан. Читав тај део времена, срећом не превише дуг, у трајању једне школске године, провео сам у суровој борби за голи опстанак. Био сам истовремено изложен: промени животне средине, шиканирањима деце, престрогим односом мајке према мојим дечачким испадима, новим и тежим начином школовања, неимањтином и неприсуством оца. Било је то време када сам, иако још сасвим млад, више савладавао лекције неразумевања и суровости, него пажње и љубави. За разлику од многих других делова мог детињства никада нисам пожелео да се то време врати.

По завршеном трогодишњем школовању у Шибенику мајка Душанка завршила је успешно учитељску школу и стекла је звање учитеља. Преко лета договарао се мој отац са просветним властима о свом и мајчином могућем запослењу у Книну. На крају преговора добио је радно место управитеља Ђачког дома Книн. На основу истог договора добила је мајка радно место учитеља у Основној школи Книн. Заједно са новим радним местима било је предвиђено да моји родитељи на коришћење добију и део заједничког стана којим је располагала општина.

У та времена оскудевало се у свему, највише у становима, а посебно је то било изражено у ратом разрушеном Книну. Они који су могли да на кориштење добију стан, макар и заједнички, били су прави срећници.

Једног летњег дана, после пуних пет година претежно раздвојеног живота, окупили смо се ми чланови моје најуже породице, да опет наставимо заједнички породични живот. Дан је био кишан. Са оно мало ствари, тешко и оскудно сакушљених после рата, сви ми чланови моје уже породице укрцали смо се у неки камион, који је за ту прилику обезбедио мој отац. Сав онај лепи старински намештај, који је мој отац купио некада, још пре почетка Другог светског рата, изгорео је у току рата, у запаљеној кући очевог рођака, сеоског свештеника попа Јакова Мандића. Пуни лепих нада напустили смо село Ђеврске. Кренули смо у нови живот. После два сата вожње стигли смо у Книн.

Стигли смо у току јутра. Ту, на улици и на киши, испред додељеног стана, чекали смо дуго и нестрпљиво, да се реши неки неспоразум о праву уселења у заједнички стан, за који је мој отац имао ваљано решење. После веома дугог и непријатног чекања и неких нама неразумљивих расправа, на крају, пред саму ноћ, успели смо се уселити у стан.

Било ми је тада једанаест година. Ново значајно раздобље мог живота управо је започело.

Порушени град

Книн се знатно разликовао од Шибеника. Био је то мали неугледни градић, јако порушен бомбардовањем за време Другог светског рата, са привредно неразвијеном околином и без било какве индустрије. Највећа вредност града била је у изванредном географском положају и великом саобраћајном чвору. Ту су се укрштале значајне ауто цесте

и железничке пруге. У складу са тим Книн има и велико историјско значење. Имао је и веома бистар и способан живаљ, који је у њему и око њега био насељен.

Книн лежи у подножју планине Динаре. Са свих страна света окружен је реком Крком и пет њених притока, па се у њега може ући само преко мостова.

Био сам угодно изненађен начином како су ме прихватила книнска деца. Сва деца у Книну говорила су мање више на исти начин и користила исте речи као и ја. Тако је коначно престало оно одвратно и непрестано изругивање, које ме је без прекида пратило све време док сам живео у Шибенику. У Книну сам затекао многе чланове моје шире породице по мајци, потомке мога деде, свештеника Јована Шолаје. Непосредно по стицању почео сам се са њима дружити, а преко њих повезао сам се и са другом децом у граду.

Иако Книн нема море и иако је био знатно мањи град, без многих предивних зграда, као што их је имао Шибеник, било ми је у њему знатно пријатније и лепше. Град је окружен са више планина. Река Крка била је бистра и чиста, а њене притоке, са источне стране Косовчица и Орашница, а са западне Бутижница, Раљевац и Брзица биле су лепе и живописне. Прекрасна Книнска тврђава била је лако доступна и возилима и пешацима. Поглед на Динару био је очаравујући. Водопад Крчић, око четири километра удаљен од града, види се лепо са многих положаја из Книна и лако му се може прићи. Ваздух је планински. Са Велебита и Динаре постојано доноси га северни ветар, који смо звали "бура".

Када бура дува, а осим у лето дува стално и истрајно, ми становници Книна, осећали смо се као да нас тај ветар лечи. Куд год да се крене из Книна, а праваца за кретање има много, увек се долази до прекрасних крајолика. Села око Книна су питома. Ко је икада доселио у Книн и проживео у њему само неколико година, никад га више није могао заборавити, па макар отишао на крај света.

Книнска купалишта

Одмах по доласку у Книн одвели су ме рођаци на притоку реке Крке, речицу Брзицу, да се у њој купамо и сунчамо на њеним обалама. Касније, сваке године, купали смо се тамо, од касног пролећа до ране јесени. Седали бисмо на трави и излагали се сунцу, или бисмо се завукли под стабла у хладовину и тамо одмарали и ћаскали. Понекад играли бисмо ногомет или одбојку. Та купалишта била су близу града, па смо до њих лако и брзо стизали.

Понеки купачи, иако ређи, купали су се у реци Крки. Обала реке Крке била је лепша, али је вода била знатно хладнија. Због хладноће воде већина купача давала је предност купању на притокама Крке.

Најлепше купање и најтоплија вода била је на Шареним језерима. Та језера удаљена су око четири километра од Книна, у смеру села Бискупија. До језера могло се доћи околним путем, идући поред водопада Крчића или ходајући попреко и прегазивши реку Крку, на месту где је широка а плитка. Најдуже језеро дуго је око 200 метара.

Са друговима препливавао сам много пута то језеро, пливајући од источног краја, поред којег је пролазио пут према селу Бискупија и где су биле високе стене, са којих се могло скакати у воду, до друге обале, која се налазила у правцу југа. У језеру пливало је много змија белоушки, које нису биле опасне. Понекад покушавали смо их пливајући достићи и ухватити за реп. Уз обале језера, у води, расли су дивни бели локвањи, које смо понекад брали и односили на дар нашим мајкама и теткама.

Око тврђаве води заобилазни пут којим ју је могуће обићи пешке, за непун сат. Стари део града лежи на падинама тврђаве, а нови делови града изграђивали су се и ширили према широкој долини, која се распростире у правцу Динаре.

Било је предивно шетати уз обалу реке Крке, од града до извора, у дужини од око четири километра. На том делу река Крка је бистра, брза и богата пастрмком. Када би шетач застао и посматрао, могао је лепо видети веће пастрмке, усамљене и окренуте узводно, како чекајући неки плен пливају у месту. Могло се повремено чути праћаканье пастрмки, које би на тренутак излетале из воде да ухвате неког инсекта, који би летео изнад. Било је то посебно изражено у предвечерје или пред кишу.

Предивни кањон реке Крке, испод Книна, проглашен је националним парком и био је под заштитом државе. Уз обалу реке постојао је пут, којим се могло километрима шетати низводно. Тим путем кретали су се најчешће шетачи и спортски риболовци. Много пута ишао сам тим путем, у друштву са мојим рођацима и пријатељима.

Неколико километара према селу Голубић налазе се " Шимићево врело", место где се налазе велика подземна језера из којих су се град Книн и околина снабдевали питком водом. Ту, где извиру велике воде, налазила се воденица. У гостионицама пекла се книнска јагњетина, позната по изванредном укусу.

Стара гимназија

Када смо се доселили у Книн, негде у лето 1948. године, школски систем разликовао се од данашњег. Основна школа имала је четири разреда. Гимназија је имала осам разреда, од којих је нижа гимназија имала три, док је виша гимназија имала пет разреда.

После завршене ниже гимназије полагао се испит провере знања, који се звао мала матура, а након завршених осталих пет година више гимназије полагао се завршни испит зрелости, који се звао велика матура.

Тада, када сам доселио у Книн, имао сам завршену основну четворогодишњу школу, од које сам прва два разреда завршио у збегу Ел Шат на Синају, а преостала два у селу Ђеврске и имао сам завршен први разред ниже гимназије, који сам завршио у Шибенику. До полагања мале матуре преостало ми је да завршим још два разреда ниже гимназије.

Мало по нашем доселењу у Книн почела је настава у гимназији. Уписао сам се у други разред. Стара гимназија била је смештена у једном национализованом здању, које се налазило у доњем делу старог града, изнад градске тржнице. Та зграда била је озидана на доњем делу падине брда Св. Спас, на чијем се врху налазила стара книнска тврђава. Зграда је била скоро наслоњена на огромне стене које су вириле из брда. Ту се посебно истицала једна велика стена, један моћан камени масив, који је имао претећи изглед.

У тој згради, а посебно у мом разреду, почео сам се боље упознавати са многим мојим вршњацима. Међу њима стекао сам нове пријатеље. Неки од њих остали су ми пријатељи дуги низ година. Била су то пријатељства од којих су нека потрајала изузетно дуго, до данашњег дана. Били су ми то најбољи пријатељи, које човек стиче у животу, за које се каже да су пријатељи од детињства.

Био сам добар ђак, наставу сам савладавао лако, али се нисам посебно истицао. Тада нисам имао навику да редовно и темељито учим, да добро и редовно савладавам разредну наставу, да тако стварам основ за боље образовање. Учио сам прилично нередовно, кампањски, а родитељи су ме нередовно и недовољно проверавали. По питању учења био сам мање више препуштен сам себи. Данас сам чврсто уверен да је то био један од већих пропуста, који су родитељи учинили у мом одгоју. Оно што се пропусти у младости тешко се или никако не може надокнадити касније.

Уверен сам да је могућност учења највећа у младости, када је дечији мозак најспремнији да прихвати знање, када то знање савладава природно и лако, могло би се чак рећи са извесним уживањем и када дете ствара темеље свог образовања. Они родитељи који правилно усмере своју децу, да на време и правилно укључе мождане вијуге, чине својој деци неизмерну услугу. Они који то пропусте играју на карту среће, а по питању будућности своје деце могу се надати сваком исходу, али ређе изузетно повољном.

Повреда

Када сам једном, у разреду, био редар и био задужен за чишћење табле и спужве, десио ми се немио догађај. Са испраном спужвом враћао сам се са чесме у разред и изненада налетео на једног од мојих школских другова. Колега из разреда, Петар Живковић, држао је у руци оштар џепни нож, којим је управо оштрио оловку. У једном часу, сасвим неочекивано, ненамерно и без икаквог повода, замахнуо је тим ножем по ваздуху, случајно ми закачио руку испод шаке и направио ми осредњу посекотину. Из ране потекла ми је јаче крв, јер је нож пресекао неку мању крвну жилу.

Пребачен сам хитно у болницу. Добио сам неку ињекцију, од које ми је било толико вруће, да сам се скоро онесвестио. Изгледа да је то била ињекција против тровања. Рана ми је превијена и истог дана нашао сам се поново у разреду.

Директор је био љут. Био је убеђен да је дошло до туче и обрачуна ножем. Када ме је испитивао, очекивао је да ћу окривити Петра. Рекао сам директору шта се стварно десило и он се одмах смирио. Највише је био уплашен Петар. Плашио се да ће га директор избацити из гимназије.

Много касније причао ми је да га је мој коректан поступак дубоко дојмио и да је тада схватио да сам добар младић, и да сам му од тада постао веома драг. Временом постали смо добри пријатељи, на студијама собни другови, а потом венчани кумови. Ожиљак од ране лепо ми се и данас види испод десне шаке.

Књиге

У то време, када сам пошао у други разред гимназује, почео сам више да читам. На разне начине и из разних родбинских и пријатељских кућа успевао сам да посудим књиге које су ме занимале. У почетку биле су то бајке и дечије приче, али временом се мој интерес за читање проширио и на друге врсте књига, пустоловне романе, дела Карла Маја, "Гричку вештицу" од Загорке и сличне.

Сећам се са каквим сам ужитком читао књигу "Златни кључ", која је описивала доживљаје дрвеног дечака Пинокија, затим роман о узбудљивим путовањима дива и патуљка Гуливера, Андерсенове бајке, "Оливера Твиста" од Чарлса Дикенса, руске бајке као што је "Василиса Прекрасна", нашу приповетку о Баш Челику, коју ми је некада причао мој стриц Душан и многе друге дивне и узбудљиве бајке, приче и романе.

Занимљив садржај тих дела вукао ме је да читам више, даље и шире. Читање је много допринело обогаћивању мог речника, чишћењу и изbacивању погрешних речи из мог говора и бољем начину изражавања.

Мало по мало, током свих преосталих седам разреда гимназије, постепено побољшавао сам избор књижевних дела, читао све боље писце, док нисам коначно прешао на читање највећих светских класика: Толстоја, Достојевског, Тургенева, Чехова, Дантеа, Балзака, Золе и других. Читање књига постало је моја прва и највећа страст.

Ретко сам читао дела из филозофије. Када бих почео да их читам запао бих у делове које уопште нисам разумевао. У њима појављивали су се мени непознати појмови, који су писцу били јасни и које је он подразумевао као опште познате, са којима је он даље објашњавао своје ставове и уверења. Нисам их знао и наравно нисам схватао шта писац хоће да објасни.

Књиге из уметности мање сам читао, јер нисам умео да их пронађем у библиотекама у већем броју. Историјске књиге такође нисам читао, а исто тако никада ни једно дело из религије. Марксизам ме је донекле привлачио, али ни те књиге, који су разјашњавали марксизам нисам могао да разумем.

Мислим да сам управо захваљујући сталном читању, помало и током низа година, почео да се као бољи ученик издвајам од просека ђака, што сам неоспорно постигао при крају више гимназије. На мене су највећи утисак оставили писци класике, уметници и научници. Класици су кроз ликове својих дела износили своје животне ставове, боље рећи мудрост људске врсте. Уметници су подизали лепоту и духовност човека. Научници су својим великим открићима ослобађали човечанство од беде, глади и сиромаштва. Они су човечанству отварали нове неопходне путеве за опстанак и бољи и човечнији живот.

Док се већина дечака бавила спортом, играла ногомет или се бавила гимнастиком, ја сам најрадије читао. Играо сам се и ја са децом, радо сам се купао на рекама, шетао, бавио се сакупљањем марака и имао друге забаве и занимања, али ми је читање било најмилија, најслађа и најредовнија забава.

Засебан стан

После скоро две године живота у заједничком стану општина је мом оцу на коришћење доделила други, засебан стан. Тај засебни стан налазио се, као и први, тачно поред железничке станице. Није био бољи од првог, чак је по каквоћи градње био лошији, али одвојено живљење представљало је велику предност. Прелазак у тај стан доживели смо као велико олакшање. Стан је био је двоипособан, па је било довољно простора за комодан смештај наше петочлане породице.

То што је зграда била грађевински недовршена и што је стан имао слабу изолацију, због чега смо се зими смрзавали, а лети трпели велике врућине, није нас тада много забрињавало, јер нисмо научили на боље.

Вера

Како се може видети, из првих редака мојих сећања, имао сам блиске претке по мајци и даље по оцу, који су били свештеници православне цркве. И по оцу и мајци припадао сам православном делу живља Балкана. Мој отац, а и моја мајка, кћерка и унука православних свештеника, нису веровали у Бога. Није ми познато да су у Бога веровали моји стричеви, ујаци и тетке с обе стране породице.

Државно социјалистичко уређење СФР Југославије одвојило је цркву од државе и није са њом значајније сарађивало. Наша православна црква имала је сужен простор деловања. Није имала довољно свештеника за служење Богу, по црквама и међу становништвом, ни по броју ни по одговарајућој наобразби, нити је имала довољно материјалних средстава за основну делатност, а посебно недовољно да би могла да се развија и шири. Због свега наведеног, у време које описујем, православна црква у Југославији више је стајала у месту, односно назадовала.

Никада ми отац и мајка нису говорили против вере и Бога, али ме нису ни одгајали у верском духу. У таквој ситуацији остало ми је да сам, без било чије помоћи, заузмем властити став према Богу и вери.

Сећам се да сам као сасвим мало дете веровао у Бога. То знам највише по том што се сећам да сам неколико пута, на Богојављење, чекао да се Бог појави на небу. Временом, под утицајем наставног особља у школама, бројних људи који су ме окруживали и који нису веровали у Бога, пионирске и омладинске организације, вероватно и књига које сам читао, као и властитих размишљања, почео сам основано и све више сумњати у постојање Бога, бар онаквог који пропева хришћанство.

Верујем да би сваки човек волео да постоји Бог. Мислим да би то за човечанство била велика срећа. Међутим збуњивали су ме многи, а највише два вида понашања и веровања цркве, односно свештеника. Прво нисам могао да разумем зашто црква, односно свештеници, од верника узимју новац и друга материјална добра. Свемогући Бог може бар цркви да да онолико материјалних добара колико јој треба, зашто да јој дају верници. Друго питање било је разболевање од неизлечивих болести и умирање деце, а понекад зверски убијане у ратовима. Па зар свемогући Бог не може да заштити бар та потпуно невинна створења која су, према тврдњама хришћанства, на свет дошла управо Божијом вољом и промисли. Прича да се Бог свети прецима деце била ми је потпуно неуверљива, чак шта више наивна. Тај зао предак, који је током живота огрезао у греху, може у паклу, у тој безмерној вечности, сам да испашта за све своје грехе, ма колики они били. У ствари ти грехови и не могу бити никада тако велики да им треба баш читава неизмерна вечност, пуна најгрознијих мука и патњи, да их грешник испашта, а да се опет не може искупити.

Постављало ми се питање чему онда служи патња тих дивних и потпуно невинних бића, мале деце. Наравно било је и других питања у хришћанској вери, на која нисам добијао задовољавајуће одговоре, али ова два напред наведена изнео сам да прецизније појасне моје основне сумње и недоумице. Не напавши задовољавајуће одговоре на та два питања, а и многа друга, закључио сам да Бог не постоји, бар не онакав како га пропева хришћанство.

Десет божијих заповеди, у већем делу, поштовао сам од првог дана од када сам их научио. Не могу да кажем да сам их се доследно придржавао, свих десет и све време мог живота, али сам одмах схватио какву дубоку моралну поуку носе и колико су изванредни за спречавање зла и нељудскости, које без њих може да почини необразован свет. Током већег дела мог живота придржавао сам их се далеко више него што би се то могло очекивати од човека који није верник.

Поштовао сам изузетно даљњег ујака мог оца ђеврсачког свештеника Јакова Мандића. Првенствено његова доброта, затим скромност, вредноћа, непорочност, веселост, увек и за свакога лепа реч, као и друге дивне особине које је поседовао, у мојим очима уздигле су и њега и његову супругу на положај ретко поштованих особа. А управо он, у детињству, био ми је најближи представник вере. Касније схватио сам да је у историји нашег народа управо наша црква одиграла велику, може се рећи незамењиву, улогу у његовом опстанку, у свим тешким искушењима којима је био изложен. Сасвим је вероватно да данас, без ње, Српски народ не би постојао. Тај део деловања наше цркве поштовао сам увек до крајњих граница. Напаво сам се тако у неодређеном положају. Поштовао сам изузетно православну цркву, а нисам био верник.

Мислим да бих касније, у даљњем развоју ових сећања, када моје знање и моја разумевања живота дођу на виши ниво, када их сагледам дубље и свеобухватније, требао опет да се повратим на моја размишљања о вери, или да можда напишем један посебан додатак овим сећањима, који би се искључиво односио на то темељно питање опстанка човека, питање вере.

Марке

Почео сам да сакупљам марке. Том забавом отворио ми се један нови свет, занимљив, замаман и помало страствен. Где бих год видео марку, одмах бих размишљао како да је добијем и ставим у своју збирку. Не сећам се тачно како сам постао сакупљач марака. Сећам се како смо, ми деца, неко време сакупљали марке, размењивали, слагали, дивили им се и преко њих учили многе појмове везане за нашу и друге земље: о животињама, биљу, новцу, знаменитим људима, градовима, уметничким и знаственим достигнућима, важним историјским догађајима и друго.

Познавао сам другу децу, сакупљаче марака, размењивао са њима искуства, добијао марке које нисам имао у својој збирци, обавештавао се, односно уживао у том новом и за мене веома занимљивом свету. Учио сам како да их сређујем, чувам, ређам и разврставам. Тако сам стицао искуства о уредности, што ми је у каснијем животу добро послужило, посебно у вођењу документације.

Једног дана бездушно преварио ме је један дечак, украо и однео целу моју дуго сакупљану збирку марака. До тада нисам ни помишљао да постоје тако лажљива и безобзирна деца. У једном тренутку нестала је моја драга збирка марака. Разочарао сам се и престао даље да их сакупљам. Неко време за мене био је тај догађај права мора. Размишљао сам дуго о том дечаку, о његовом бестидном поступку, као и мојој лаковерности. На крају извукао сам за мене изузетно важну поуку, да не треба људима безрезервно веровати. Стекао сам тада веома корисно искуство о неискрености појединих људских бића и о њиховим нечасним поступцима. То искуство било је значајно за мој даљи живот и једна додатна и важна карика у мојој борби за опстанак. Постао сам опрезнији према непознатим и непровереним људима. Никада више према таквима нисам био ни сувише наиван ни претерано поверљив.

Ујак

Један од два моја ујака био је Радомир Шолаја, тада још несвршени инжењер пољопривредног факултета. Радио ја тада као наставник у гимназији и у учитељској школи у Книну. Некада био је један од најбољих ђака шибенске гимназије. После завршетка Другог светског рата, због недостатка стручних људи, била је честа пракса да се предратни несвршени студенти користе као предавачи у гимназијама, учитељским школама и другим школским установама.

Ујак Радомир имао је изузетно знање из многих гимназијских предмета, а посебно добро знао је математику, српску граматику, латински и немачки језик. Као наставник предавао је математику. Некада, пред почетак Другог светског рата, у току студија, ступио је у веома присне односе са појединим људима из врха Комунистичке партије Југославије, као на пример са Петром Стамболићем и Александром Ранковићем. Са Петром Стамболићем био је колега са пољопривредног факултета, а са обојицом собни колега и лични пријатељ.

Извесно време био је загрејан за идеју комунизма. Тада је за њим трагала београдска полиција. Уплашио се хашпења, затвора и других последица свог политичког деловања, па је напустио комунистички покрет. Други светски рат провео је у Београду. Пред крај рата отишао је у Аустрију, где је живео до 1948. године. По савету сестре Радојке Шолаја, која је била учесник у борби против окупатора и првоборац, вратио се у отаџбину и настанио у Книну, где је радио у просвети као наставник математике.

Покушавао је ујак да све своје сестриће и мене научи да редовније и боље учимо. Сви његови покушаји пропали су. Разлози за његов неуспех били су вишеструки. С једне стране није смео да нас кажњава за пропусте, онако како је желео, јер због наших родитеља није смео да нас бије. С друге стране није имао правилан педагошки наступ. Био је исувише општар и захтеван, а мање је покушавао да нас заинтересује за учење, што би свакако био бољи пут. Са треће стране није показао довољну упорност, увек неопходну да се постигну било који значајнији успеси.

Решо

У време које управо описујем, од 1948. до 1951. године, када смо живели у додељеном стану, од електричних уређаја имали смо само један мањи електрични решо са отвореном цекас жицом и електричну пеглу. Осим тога, у свакој просторији на плафону, имали смо по једну електричну сијалицу, најчешће од 40 вата или мању од 25 вата електричне снаге и на зидовима електричне прекидаче. У међувремену, пре других уређаја, добили смо радиопријемник. И то је било све. Тада нисмо имали електрични штедњак, бојлере, хладњак, веш машину, као ни многе друге електричне уређаје, којих је данас препуна свака кућа.

Сва већа кувања за јело, преко целе године, вршила су се на штедњаку на дрва и угаљ. Штедњак је имао уграђену посебну посуду за загревање воде, одакле је узимана топла вода за прање посуђа, за купање и за друге потребе. У купатилу налазила се када, али није било бојлера. У њу смо доносили топлу воду или из оне посуде из штедњака или из лонца са штедњака. Сећам се да када није била уграђена у зид, већ је слободно стајала у углу купатила. Под је био бетонски са решетком од дасака, која је стајала испред каде.

За мања кувања, кафе или млека, користила је мајка мали округли електрични решо са отвореном цекас жицом. Тај се решо много пута кварео, јер је по отвореној и незаштитеној жици најчешће падало покипело млеко. Често га је мајстор морао поправљати. Због ношења решоа мајстору на оправку и трошења новца родитељи су се често љутили.

Једног дана моји родитељи одлучили су да на кредит купе нови електрични решо, са два пуна метална кола, која се нису кварила. За нас било је то право чудо технике. Били смо задивљени, а посебно је била срећна наша мајка. Када би млеко покипело по том новом решоу, мајка би га обрисала и опет би све било у реду. Памтим да су отац и мајка три године отплаћивали тај кредит. Никада у целом животу, ни раније ни касније, моји родитељи нису купили кориснији кухињски уређај, који им је тако значајно олакшао рад у домаћинству.

Радио-апарат

Једног дана, у наш стан, донео је отац и укључио, наш први и сасвим нов, радиопријемник производње Еи-Ниш, марке "Космај". Добио га је преко синдиката. Сећам се да га је платио 5.000 динара. Памтим и данас да су они, који су тада куповали исти такав радиопријемник по слободној цени, т.ј. без потврде синдиката, плаћали за њега десет пута више, т.ј. 50.000 динара, што је тада био огроман новац.

Тај наш радиопријемник представљао је за нас право чудо. Преко њега могли смо слушати вести из земље и из целог света. Различити радио програми, одашиљани у слободни простор са многих светских радиопредајника, могли су се преко нашег радија пратити преко дана и ноћи. Најчешће слушали смо музику, коју су емитовали сви канали.

Појавиле су се затим разне радио емисије, као на пр. радио драме, дечије емисије, "Весело вече", песме по жељама и многе друге. Наравно, био је ту и "Глас Америке", са Гргом Златопером, који је на српском језику вршио америчку пропаганду у нашој земљи. Они који су слушали Глас Америке, морали би утишати тон и нису смели јавно говорити да прате ову радио станицу. Наравно, све то данас изгледа наивно, али у оно време због слушања Гласа Америке могло се лако стићи у затвор.

Нама је радиопријемник био велики прозор у свет. Брзо смо се на њега навикли и постао нам је неопходан. Посебно је био значајан мом оцу, који је преко њега више пута дневно, а обавезно у вече, слушао дневне вести. Иако нам касније није био толико занимљив, као на почетку, више нисмо могли без њега. У то време уношење првог радиопријемника у кућу, био је много значајнији догађај од каснијег уношења првог телевизора.

Нова зграда гимназије

Трећи разред гимназије похађали смо у новосаграђеној савременој згради. Ова зграда налази се и данас, такође у подножју книнске тврђаве. Постављена је на половини старог дела града и до ње се лако стизало из свих делова места. Од најужег центра града и главне прометне улице одвајало ју је само једно дуже и не сувише стрмо вањско градско степениште. У тој згради обје моје сестре, ја, многи моји пријатељи и рођаци, као и низ нараштаја из нашег краја завршили смо средње гимназијско образовање.

Мислим да је то здање најзначајнија и најисплативија инвестиција, икада утрошена у Книну од постанка до данас. У тој згради стекли су солидно образовање бројне генерације ученика и бројни талентовани појединци, који су се потом расули по читавој нашој отаџбини и по целом свету. Многи од њих, захваљујући ту стеченим темељима образовања и додатним образовањима на разним високим школама и факултетима, постали су врло значајни људи, који су дали велики допринос у разним делатностима: привреде, културе, публицистике, науке и уметности.

Тежак живот

Опет бих се осврнуо на тешке материјалне прилике које су тада владале у целој нашој земљи. Становници наше отаџбине живели су у великом сиромаштву и у општој неимаштини. Сва материјална добра, у целој земљи, а посебно храна, били су крајње рационализовани и под контролом власти.

Чекање у редовима за узимање провизације, хлеба и млека одузимало ми је много времена. Тада, у првим годинама мог боравка у Книну, сваког дана губио сам по неколико часова чекајући у редовима. Постојали су засебни редови за млеко, за хлеб и за подизање провизације. Од нас троје деце у породици, ваљда зато што сам био дечак, припадало ме је чешће стајање у редовима. Колика ми је мука била чекање у реду, још теже ми је било непрекидно свађање људи, од којих многи нису били навикнути на поштовање реда, због чега су се стално покушавали убацити у предње делове.

Био сам тада још млад и нејак, али сам полако и растао и јачао, Временом, чекајући и гурајући се у редовима, изоштрио сам и ћуд и језик. Захваљујући тим редовима, у којима сам се затицао у раној младости, полако али темељито научио сам да се борим за своја права.

Време је ипак, мада споро и скоро не приметно, у дугом низу година, мењало на боље тешко економско стање земље и снадбевања грађанства основним животним намирницама. Ратом разрушена привреда постепено се опорављала, редови су се лагано смањивали, док најзад нису потпуно исчезли. Више не памтим тренутак када се то десило.

Престанком тих мучних и дуготрајних чекања у редовима добио сам више времена за учење, читање и игре.

Обнова града

Тих послератних година Книн није имао асфалтирану главну улицу, а ни остале. Земље и прашине било је свуда. Градња је била стално у току, али је требало и времена и средстава да се порушени град колико толико обнови и унапреди. Прошле су године док је град успео да асфалтира главну улицу и друге улице и док је добио каснији изглед лепог места, уређеног и пријатног за живот.

Сећам се наших ђачких покушаја да помогнемо у обнови града. Ми, ђаци, покренути преко пионирских и омладинских организација, садиле смо саднице за дрворед у главној улици. Некада, одмах после сађења, та мала и неугледна стабалца била су крхка и једва приметна. Ова стабла расла су полако и дугом низу година израсла су и постала украс града. Била су посебно корисна у летњим жегама, када су пролазницима и шетачима обезбеђивала пријатну хладовину. Касније био сам увек поносан на тај наш ђачки допринос уређењу града.

Железничка станица

Наш стан налазио се на самом рубу железничке станице. Задњи део стана гледао је право на станицу. На железничкој станици непрекидно се кретала мања локомотива, такозвана маневарка, која је дању и ноћу разврставала теретне и путничке вагоне по колосецима. Њен рад пратило је често оглашавање њене снажне сирене, која је коришћена у маневарској сигнализацији. Њен писак слушали смо скоро непрекидно. У почетку то њено пиштање јако нам је сметао, али смо се временом на њега сасвим навикли.

За нас децу железничка станица била је једно од места за игру. У разним играма проводили смо на њој део нашег слободног времена. Срећом играли смо се највише на једном слепом колосеку, где је маневарка ретко залазила. Безброј пута прескакао сам са вагона на вагон, прелазио преко колосека и између вагона и ускакао у вагоне. Право је чудо да при тој игри нико од нас деце није настрадао.

Једном, при скакању из вагона у вагон, неспретно сам пао и повредио цеваницу. Направила ми се рана из које ми је дуго времена текла нека тамна крв. Имао сам дуго красту

на цеваници, али је рана на крају зарасла. На десној потколеници имам и сада јасно учљив траг од те ране.

Кроз дуги низ година, у току маневрисања локомотиве са вагонима, слушали смо бројне звукове железничке станице: звиждање звиждаљки железничара, пискове сирена локомотива, котрљање точкова, ударање вагона у вагон и друге. На те звукове толико смо се навикли да смо најбоље спавали управо онда када су се они могли чути. Ти звукови давали су нам осећај да се налазимо код своје куће.

Отац и његови Буковчани

Мој отац био је изузетно добар човек. Његове везе са људима из његове родне Буковице биле су честе и скоро свакодневне. Код нас су стално долазили наши рођаци и познаници. Било их је изузетно много. Молили су непрекидно оца да им помогне, било за упис деце у школу, било због здравствене заштите, било због њихових послова у општини или у суду, било што су се налазили на пропутовању или у некој другој потреби. Долазили су стално и упорно.

Мој отац, и сам поникао из те средине, никада никога није одбио. У оквиру својих могућности помагао их је упорно и предано. Многима од њих требало је да преспавају у Книну, понекад и по више дана. Отац би их позивао да спавају код нас. Ми деца уступали бисмо тада наше кревете гостима, и тада бисмо спавали на поду, на старим биљцима, суканцима и ћебадима.

Рекао бих да смо моје сестре и ја, у тим временима, око трећину дана у години преспавали на тим помоћним лежајевима. Нисмо се никада због тога бунили и чинило нам се то природним.

Сећам се једне општре и хладне зиме. Био је крај јануара. Нападао је велики снег. Железнички саобраћај, према унутрашњости земље, престао је на обе пруге, и преко Лике и преко Босне. Аутобуске линије радиле су слабо и нередовно. Могло се доћи возом од стране Шибеника и Сплита до Книна, али се даље није могло. Аутобусима се такође могло доћи до Книна, али према унутрашњости није се могло наставити са путовањем.

Више ђака, претежно наших ближих и даљних рођака, кренуло је према већим градовима где су, након проведених зимских школских празника, намеравали наставити школовање. Стигли су до Книна и даље нису могли. Пет до шест тих ђака сместили су отац и мајка у нашој кући. Чекали су да се време поправи и да прораде железничке пруге. Али уместо да се време поправи, оно се још више погоршало. Било је толико хладно да се у нашем стану замрзла вода у шољи нужника, па нужник није могао да се користи. Срећом била је шоља направљена од жељеза, па није пукла. Морали смо ићи на железничку станицу да користимо њихов заход.

Отац и мајка учинили су све да наше рођаке и нас укућане сместе у препуном стану и да нам обезбеде храну и спавање. Потрајало је то више него што се у почетку очекивало. Мислим да смо у том тешком стању провели око десетак дана. Престанак невремена, проток возова и њихов одлазак из нашег стана дочекали смо као велико олакшање.

Било је и другачијих случајева. Пруге су радиле, али се није могло аутобусима путовати према Буковици. Због великог снега аутобуси нису саобраћали. Сећам се да су једном наши рођаци, ученици, из унутрашњости земље возом допутовали до Книна. Намеравали су да путују даље, у село код својих родитеља, да код куће проведу зимски распуст. Због великог невремена и снежних сметова сви аутобуси отказали су поласке. Није било друге, морали су да преспавају код нас. Али и ујутру стање је било исто. Аутобуси и даље нису саобраћали.

У градовима, гдје су се рођаци школовали, живјели су по домовима, у којима је била слаба и недовољна храна. Тамо углавном нису имали ближе родбине. Желели су да чим пре стигну до својих породица, кућног огњишта, да се домогну домаће хране и наједу. Али од Книна села Ђеврске и Гошић удаљени су преко 40 километара, а није било никаквог превоза.

Трећег дана они ту неизвесност нису више могли издржати, па су одлучили да пешке оду кућама. И када је пут био чист, без снежних наноса, није било лако пешке савладати ту велику удаљеност. Овако, са снегом и хладноћом, било је то много теже. Касније сазнао сам да су се јако намучили и да су, при крају пута, били у озбиљној опасности.

Они нису сви били ни истих година ни исте снаге. Неки од њих, посебно млађи, поустали су на том дугом путу и хтели су стати. То је било врло опасно. Требало их је

храбрити и подстицати да наставе кретање и издрже те велике напоре, што је било веома тешко. Тек у ноћним часовима једва су успели да стигну својим кућама.

Причали су ми да им је најгоре било то што су јако огладнели, а нису имали ни мало хране да се окрепе, па су због тога брже губили снагу. Тек накнадно схватили су у шта су се упустили. Било је драматично, али срећом на крају завршило се све без несреће. Задовољство што су на крају, после свих тих мука и искушења, срећно стигли до својих кућа и породица, била им је награда за претпрљене муке.

Ђачки дом

Управник ђачког дома у Книну био је мој отац. У том дому било је смештено педесетак ђака, махом деце палих бораца НОР-а, од којих су многи били без оба родитеља. Сматрам да су просветне власти направиле изузетан избор, када су управо мог оца, предратног учитеља, искусног и веома човекољубивог педагога, поставиле на ту дужност. Он је бринуо о тој деци као о својој и радио је то предано, од раног јутра до касне вечери, не остављајући себи скоро ни мало слободног времена.

У дому била су деца збринута у сваком погледу. Имала су добар и одговарајући собни смештај, за тадашње прилике укусну и обилну храну, добре хигијенске услове, одгојитеља за надзор над њиховим учењем и понашањем, здравствену и другу бригу. Изнад свега имала су сталну пажњу и бригу мог оца. Касније, као старији човек, сусретао сам понекад бивше питомце ђачког дома у Книну. О мом оцу говорили су ми сви, без изузетка, са много топлине, често наглашавајући да им је мој отац био добар као родитељ. Све раднике, који су били запослени у дому, од куварице преко набављача, до одгојитеља и спремачица, бирао је отац лично. При избору бринуо се пре свега да су добри и племенити људи, који воле децу.

Извесно време, можда половину године, моја ужа породица хранила се у том дому. Једна од сестара или ја ишли смо тада, по реду, два пута дневно у дом, да би кући доносили наше порције хране, где смо је јели. Неко од политичара сазнао је за то, оценио да то није у реду и убрзо мом оцу забранише такав начин породичне исхране. Док смо доносили храну из дома, између мене и мојих сестара избијале су свађе, највише због редоследа ношења. Отац се због тога љутио на нас. Сматрао је да нисмо у кући оптерећени превеликим обавезама и да би због тога требало да будемо вреднији и мање свадљиви. Био је сасвим у праву.

Када би дошло време сазревања воћа, отац би са произвођачима договорио да његови питомци сами беру плодове, а да за узврат дом добије воће по нижим ценама. Било је то корисно за дом и велика радост за ђаке. Неколико пута учествовао сам у тим бербама и сваки пут био одушевљен.

Однос мог оца према деци из дома, као и касније према ученицима основне школе, може се најбоље сагледати из ове његове изјаве коју је једном изрекао у мом присуству: "Ако би ми се десило да ми и једно дете настрада у школи, дому или на излету, у време када ја о њима бринем, сместа бих се убио." Познавао сам оца и нисам ни најмање сумњао у истинитост његових речи.

Бура

Ко није доживео книнску буру тај не може ни да замисли колико је то јак ветар. Понекад би бура била толико снажна да се човек уопште не би могао кретати у правцу дувања ветра. Правити кораке уз буру значило је тада или стајати на месту или се кретати уназад. Посебно је то било тешко деци, јер би их бура, због њихове мале тежине, просто носила. Кретање низ буру било је много пријатније, али се и тада требало добро пазити и опрезно корачити низ ветар, да се не падне.

У појединим тренуцима налет ветра био би тако јак да је било најбоље стати и укопати се ногама, наравно леђима окренут ветру. Али и поред невоља, које смо понекад имали са буром, волели смо је. Тај ветар доносио је, из личких и босанских шума, тако чист и сув ваздух, да смо се при његовом дувању осећали чило и здраво. И мисли у глави би нам се рашчистиле, а у телу били смо лагани и осећали смо се као препорођени. Кад би дувала бура, чуле би се понекад изјаве старијих људи: "Ова бура лијечи".

Пелин

Између железничке станице и прве раскрснице на северној страни Книна, Дешић раскршћа, биле су тада голе необрађене ледине, по којима је дивље растао пелин. У време

цветања, брао сам га са рођацима, сушио на поткровљу зграде у којој смо становали и осушеног продавао откупној станици. Долазио сам тако до првог самостално зарађеног новца.

Тај новац нестајао је лако из мог џепа. Баш сада сетио сам се једне пригодне енглеске пословица: "Будала и његов новац брзо се растају!" Ипак било је значајно то што сам почео помало учити да понешто сам зарадим, да се бар мало новчано осамостаљујем од родитеља.

Чамац

Привлачила ме је изузетно прелепа река Крка, својом лепотом, бистрином воде, прворазредним рибама, које су се могле видети како у њој пливају, обалама пуним зеленила, прелепим кањоном, врбама и бројним притокама. Желео сам да имам чамац, да бих лакше приступао реци и да бих потпуније уживао у њеној лепоти. Један младић, из доњег дела града, обећао ми је да ће ми направити чамац, под условом да му донесем довољно дасака. У поткровљу зграде, у којој смо становали, налазила се извесна количина даске. Неколико већих и ширих утоварио сам на посуђена колица и одвезао до куће тог младића.

После неког времена јавио ми је тај младић да је чамац готов. Сав срећан отишао сам да га видим и преузmem. На моју жалост испоставило се, да он није имао много знања за прављење чамаца. Мој чамац изгледао је више него јадно. Био је лоше склепан и ружан. Иако је био на саставима залепљен катраном, ипак је пропуштао воду. Покушао сам да са њим запловим реком и нисам успео. Тај младић обећао ми је да ће га поправити, али то се никад није догодило. Читав тај подухват завршио се мојим великим разочарањем.

Навео сам овај догађај да се види колико сам и даље био наиван и лаковеран и како сам полако стицао искуства у односима са другим људима.

Информбиро

Године 1948. дошло је до чувене резолуције Информбироа. Отац Раде није се никада озбиљније бавио политиком. Био је учесник НОР-а, али никада није био члан Комунистичке партије. Више је био посматрач него учесник тадашњих политичких превирања и догађаја. Није био ни противник ни присталица тадашњег политичког система, мада је у основи био склон социјализму и подржавао га.

Он никада није добијао значајније повластице од тадашњих власти, али није био ни прогањан. Понекад, због политике, имао је извесних сметњи, али не превеликих. Скоро увек дешавало се то због његовог брата Гојка, непомирљивог револуционара и исто толико великог занесењака, због тога жртве свих предратних, ратних и поратних политичких режима. Мало иза појаве резолуције Информбироа био је стриц Гојко ухапшен и без пресуде спроведен да робија на Голом Отоку. Срећом отац није због тога имао већих неугодности. Надлежни су ваљда схватили да им од оца збиља не прети никаква опасност.

Било је неких претреса нашег стана, позива у СУП на саслушање мог оца, али се на томе све завршило. Стриц је одробијао неколико тешких година, што је било дуже од просека робијања и најзад био пуштен из затвора.

Робијаш

У вези са тим тешким и несрећним временима сећам се следећег догађаја. Једног дана моја сестра Ксенија и ја затекли смо се сами у стану. Одједном на улазним вратима покуцао је и појавио се један човек, који је тражио нашег оца. Примили смо га у кућу и по нашем породичном обичају понудили ракијом.

Понашање тог човека побудило је наше живо занимање. Он се према нама, деци, односио са великим страхом и неуобичајеним страхопоштовањем, на које нисмо били навикли. То је побудило нашу позорност и радозналост. Питао сам се шта се то дешавало с тим човеком? Тек касније дознао сам разлоге таквог његовог понашања. Тај човек звао се Миле Летуница. Био је првоборац НОР-а и потицао је из села Гоштић, суседног села родног места мог оца. Као присталица Информбироа био је ухапшен и без суђења спроведен на Голи оток, на вишегодишње робијање. Управо тада враћао се са робије.

Како ми је касније причао мој стриц Гојко, у затвору био је Миле злостављан и то га је психички сломило. Био је то разлог због чега се чак и према нама деци понашао уплашено и с претераним поштовањем.

Још касније, као одрастао човек, одржавао сам пријатељске односе са њим. Његова судбина дирнула ме је дубоко и желео сам да му помогнем. Сусретао ме је увек радо, пријатељски и са пуним поверењем. Једном, када сам радио на железници, моја супруга Нела и ја помогли смо му да запосли сина. Био нам је због тога изузетно захвалан.

Годинама био је издвојен из политичког и друштвеног живота у свом месту, потцењиван, обесправљен и несрећан. Од тог животног удеса није се опоравио никада, до смрти. Овај и слични случајеви отварали су ми очи и спречавали ме да безрезервно и некритично прихватим све политичке мере које је предузимала тадашња власт.

Био сам присталица социјализма и нисам био противник режима. Ипак, по питању политике, имао сам увек своја властита уверења и размишљања, која се нису, ни увек ни сасвим, слагала са потезима владајуће олигархије. Ова моја уверења годинама сам све више учвршћивао, полако одрастајући, стичући нова знања и повећавајући животна искуства. Желео сам увек да будем свој, да имам своја властита мишљења, уверења и ставове, и у томе сам углавном успевао.

Масовно школовање

Истакао бих једну чињеницу, која је била изузетно важна, можда најважнија у читавом послератном развоју наше отаџбине: невероватно много и градске и сеоске деце било је тада на школовању. Ни данас ми није јасно како су у томе успевале тадашње власти. Сиромашна деца била су не само изједначена са богатијом већ су имала многе предности и повластице у школовању: лакше су се смештала у ђачке домове, добијала су новчану и другу материјалну помоћ, стипендије и друго.

Похађане су разне школе, које су биле пуне ђака. Многа деца са села одлазила су у градове да уче. У свим већим и мањим градовима било је много старих, али и новоотворених школа. Знање се стицало на све стране. Некадашња повластица богатијих постала је општа. И старији грађани су се дошколовали, као што се дошколовала и моја мајка Душанка, јер је после рата настала потреба за великим бројем наставног и сваког другог стручног особља. Многи стручни људи погинули су у рату, а број ђака се веома повећао. Та појава, великог броја ђака у разним стручним школама по свим градовима земље, задржала се годинама.

Верујем да је управо то школовање било важније од политичке и друге пропаганде или привредног деловања режима, што је наша отаџбина кренула ка бољој и срећнијој будућности. Мислим да је Лењин био у праву када је тврдио да само образовањем људи могу да закораче у бољи и срећнији живот. Не постоји ништа друго што може човека боље и поузданије уздићи од наобразбе. Наобразба је основни темељ сваког напретка. И која је вредност свести nobroзованог човека? Рекао бих веома мала.

Навијач

Памтим велику страст коју су моји вршњаци показивали за спорт и за навијање, посебно у ногомету. У Книну, највеће раздвајање међу навијачима појавило се у навијању за два водећа државна тима, за ногометни тим "Црвену Звезду" и за ногометни тим "Партизан". Било је и навијача ногометних тимова "Хајдук" и "Динамо", па и других, али знатно мање.

Једног дана, 1949. године, неко време по нашем доселењу у Книн, мој брат од тетке и мој вршњак Милан-Мићо Гаврановић упитао ме: "За кога навијаш?" "За никога!", одговорим ја. Он ми одлучно рече: "Од данас навијаш за "Партизан!" Ја пристадох и тако постадох партизановац.

Никад нисам постао страствен навијач, али сам у почетку срамежљиво, а касније све одлучније навијао за ногометни клуб "Партизан". Некако ми је постало јасно и за мене било је потпуно разумљиво да је "Партизан" најбољи тим.

Рекао бих да је то нека чудна особина људи, посебно деце, да се лако загреју за нешто или некога, из неких нејасних и непоузданих разлога и да касније упорно и постојано бране тај свој став, понекад супротно многим јасним чињеницама. Изгледа да је то особина и људи кад се заљубе у особу супротног пола, или када се загреју за неку политичку странку.

Пубертет

Пубертет се појавио природно и спонтано. Боље да не говорим о свим оним невероватним маштањима и претераним ставовима које то време доноси свакој мушкој и

женској младој особи. Сваком одраслом то је много јасније. У свему се претеривало. Идеје су биле скоро невероватне.

Пожалио бих се на скоро сасвим равнодушан став који је по том питању имала шира друштвена заједница. Мало је било старијих и упућенијих особа, које су хтеле да помогну, да би нам разјаснили узроке тог стања. Како да одговоримо на бројна питања, која су се на том плану постављала, остало је да разрешимо сами. Често су нас обавештавали непоуздани појединци, дајући нам понекад погрешна, а понекад и потпуно нетачна и чак глупа објашњења. Исправљање кривих ставова захтева много више напора него уграђивање нових.

Како је ко од мојих вршњака у том прошао, не знам сасвим поуздано, али лично доста добро сам се сналазио. Опет, по ко зна који пут, помогла ми је заинтересованост за читање. Проналазио сам добре књиге, које су обрађивале та питања. Налазио сам у њима одговоре, за бројна питања која ми је постављао живот, па и ова која су произлазила из пубертета.

Заљубљивао сам се и одљубљивао као и сви моји вршњаци, али сем маштања, понеких разговора, групних састанака са девојчицама, купања на рекама и језерима, заједничких наступа у хорovima, излета у природу, нисам имао никакве самосталне састанке ни са једном девојком. Тек знатно касније, када сам сасвим одрастао и стасао у озбиљног, одговорног и привлачног младића, када сам прошао кроз пубертет, упустио сам се у прве и озбиљне везе са девојкама, од којих се једна завршила браком.

Дужина живота

Тих дана размишљао сам понекад о животу и о смрти. Питао сам се шта је циљ људског живота и какав ће бити мој живот у будућности. Нисам могао ни приближно да претпоставим како ће тећи мој живот, али сам био пун лепих надања. Био сам уверен да ћу имати сретан и дуг живот.

У тим размишљањима заокупљала ме је највише смрт, као крај живота. Покушавао сам да замислим тренутак смрти и никако се нисам могао помирити са чињеницом да после смрти човек ни на један начин више не постоји.

Сећам се да сам као мало дете, када сам први пут о томе размишљао, имао осећај да ће неминовна смрт доћи тек у некој изузетно далекој будућности. Та смрт ми се чинила тако далеко, као што данас замишљам време од 10.000 година. Како сам растао и размишљао то замишљено време до моје смрти стално се смањивало. Када ми је било преко десет година, то време које сам замишљао да ће протећи до моје смрти, попримило је разложније оквире, макар је још увек било доста велико.

Сећам се моје непомирљивости са чињеницом да се мора умрети, као и мог великог страха од тог догађаја. Током времена и мојим одрастањем, тај страх од смрти смањивао се све више.

Рекао бих да је мој страх од смрти био тим већи, што је испред мене било дуже време живота, а мањи како се време живота смањивало. Данас, када је јасно да се године преосталог мог живота више не могу мерити ни деценијама, тај страх од смрти мањи је него што је био икада раније. Основано очекујем да ће се тај страх и даље смањивати.

Наочаре

Када сам имао око 13 година приметио сам да лошије видим. По стискању мојих очних капака, при гледању, то уочише неки професори и упозорише и мене и моје родитеље да би требало да одем код очног лекара. Како тада није било очног лекара у Книну, одвео ме је отац у Шибеник.

На прегледу установио је лекар да сам благо кратковидан, са диоптријом од минус 0.5. Мислим да сам ову кратковидост добио због тога што сам много читао уз слабо светло. Због неких разлога отац ми задуго није могао набавити наочаре, па ми се вид још више погоршао. Морали смо стога поново ићи у Шибеник. Лекар је тај пут пронашао да ми се вид знатно погоршао и да имам диоптрију минус 2,5. После тог другог прегледа успео је отац да ми одмах набави наочаре и погоршање мог вида се на томе зауставило.

Када сам са наочарима стигао у Книн, било је извесних, мени непријатних, коментара међу мојим школским друговима и девојчицама. Иако ми се то није допадало морао сам наочаре носити, па сам то прихватио као неминовност. Временом навикао сам се на њих, носио сам их годинама, а носим их и данас. У међувремену вид ми се донекле побољшао и сада имам диоптрију минус 1,5.

Рибарење

Река Крка и њене притоке обиловале су врхунском рибом. Најцењенија риба у Крки била је планинска пастрмка, која је имала прекрасне боје. По природи пастрмка је грабљивац. Хвата и гута сва мања жива бића, која се крећу испод и мало изнад воде. Изванредан је скакач и често, током хватања плена, за кратко искаче из воде. Не живи у јатима већ плива усамљена, увек усмерена према долазном току воде.

Кад бих шетало обалом Крке, могао сам чути повремен плусак пастрмки, које би излетале из воде и хватале разне инсекте који су летели изнад. Ловила се теже, али је по каквоћи меса била прворазредна посланица.

Мој отац био је спортски рибар и страствен риболовац. Поштовао је правила спортског риболова и учествовао у свим излетима, које је рибарско друштво организовало, као одлазак на доње токове Крке и на блиске реке, Зрмању, Цетину и Уну. Све суседне реке биле су бистре и чисте и имале су више рибе него Крка, поготово у односу на делове тока ближе Книну, где је било много риболоваца, који су изловили већи део.

Колико је тада рибе могао уловити упорнији спортски риболовац може се закључити из једне изјаве мог оца. Причао ми је једном, а знам да је редовно мерио уловљену рибу и улов уредно уписивао у своју књигу, да је у једној сезони уловио 74 килограма пастрмки. То је била задивљујућа количина улова, посебно због ванредног квалитета тих пастрмки.

Пастрмка се могла припремати на све уобичајене начине, предвиђене за рибу: кување, пржење, роштиљ и бродет. На све те начине спремљена, била је ванредно укусна, по чему је јединствена. Свака друга риба захтева посебан избор кувања, да би се истакао њен квалитет. Ту је поточна пастрмка ненадмашна. У то време мајка није волела рибу. Некада давно, када је била дете, запела јој је рибља кост у грлу и уплашила се. Од тада ју је избегавала. И поред тога што смо ми, њена деца, обожавали да једемо рибу, гунђала је увек када би је отац доносио са реке.

Живела је у реци Крки једна ендемска врста пастрмке. Имала је латински назив који се завршавао са -кркензис, а народ ју је звао са неколико локалних назива: мекоуста, златоуста односно злоуста. Имала је знатно мања уста у односу на обичну поточну пастрмку. Када би се нека од ових риба ухватила на варалицу, она би бесно скакала и извијала се, као пет пута тежа обична пастрмка.

Имао сам више прилика да гледам ту пастрмку, док је лове разни риболовци, па и мој отац. Била је законом заштићена и риболовац је био обавезан да уловљену пастрмку врати у реку. То се углавном пошттовало, а ређе не, посебно када је била реч о већем примерку.

Неколико пута имао сам прилику да једем ту пастрмку. Била је много укуснија од обичне. Сећам се једном, у време када сам био студент, да сам шетао обалом Крке, и то њеним првим километром тока. Један момчић, ловећи рибу на мушицу, ухватио је једну повећу пастрмку, тешку око 400 грама. Препознао сам ту рибу и видео да је у питању златоуста. Питао сам га би ли ми је продао. У почетку рече да не би, али када сам му понудио једну умерену своту, за коју се њему чинило да је прилично висока, предомислио се. Сав сретан платио сам рибу и однео је кући. Сећам се да је припремљена за јело била изванредна.

Шах

Већ од времена када ми је отац, за десети рођендан, купио шаховску гарнитуру, постао сам одушевљени присталица те древне игре. Био сам задивљен тим новим изненађујућим светом, у који сам доспео преко шаха. Отац ме је научио првим потезима и играјући, мало по мало, постајао сам све јачи играч. По знању шаховске игре брзо сам га прстигао и редовно у мечевима побеђивао.

У то време опште неимаштине и недостатка новца, играчака, хране, одеће, спортских терена, спортских реквизита, када је био велик проблем набавити било какву лопту, био је шах многим једина лако доступна и јефтина забава. Била је то забава сиромашних. Шах је био и остао велика магија, једна од највећих и најзагонетнијих у човековом свету.

Постао сам велики заљубљеник те древне игре. Учио сам много играјући шах, а посебно са играчима бољим од себе. Временом постадох један од јачих играча шаха, пре свега у разреду, затим у гимназији, а касније у граду. Истицао сам се посебно у брзопотезним партијама. Учествовао сам и на градским турнирима.

На једном регуларном турниру, у градском шаховском клубу, освојио сам трећу категорију, прескочивши четврту. Постао сам играч којег су се почели бојати и сениори. За мене је настало преломно време. Или наставити тим путем и постати врсан играч шаха или остати мало бољи играч од просека. Тада, један од најјачих играча у граду, позвао ме је и упутио на изучавање шаховске литературе.

Сећам се да ми је, на проучавање, дао књигу у којој је била изложена теорија шаховског отварања званог дамин гамбит и дамина индијска одбрана, до тада најомиљеније шаховско отварање у шаховској теорији. Књига ме је освојила и почео сам са упорним радом.

Ускоро схватио сам, да је овладавање том теоријом огроман посао и да захтева моје пуно животно опредељење. И поред огромне љубави, коју сам имао према шаху, одлучио сам да одустанем од изучавања теорије. Моје животне амбиције биле су тада већ усмерене према техници и књижевности. Напредовао сам и даље у савладавању шаховске вештине, али не онако снажно, како бих напредовао да сам проучавао шаховску теорију. Постао сам мало јачи играч од просека, али не онолико јак колико су то били они играчи који су учили теорију шаха. На једном брзопотезном турниру у граду, освојио сам четврто место и то ми је био највећи шаховски успех у младости и на њега сам био дуго времена поносан.

Шаховска игра остала ми је љубав до данашњег дана. Провео сам безбројне часове, па и дане у шаховској игри. Ко није био страствен играч шаха, не може ни приближно да схвати ту страст. Кад бих играо шах, све друго постајало ми је неважно. Био бих тада у дубокој концентрацији, слабо бих реаговао на вањске догађаје, мисли би ми биле заокупљене шаховским замислима, сав бих утонуо у математички свет. Цело моје духовно биће стремило је ка једном циљу, како наћи решење за победу.

Нису се никако преварили они који су шах сврстали у спорт, иако ту нема скоро никаквог кретања тела. То је у ствари спорт духа. Да би дух био способан за врхунски шах и тело је морало бити снажно, па су врхунски шахисти морали бити предани спорташи, да би лакше побеђивали. Треба се сетити латинске пословице: "Здрав дух у здравом телу". Правила шаха су кристално чиста, а идеје су високоумне. Није било чудо да су компјутере морали изузетно да унапреде да би савладали ту невероватно сложену и умну игру, са милионима замисли.

Размишљао сам често о разложности моје одлуке да не улазим дубље у теорију шаха. Више пута запитао сам се да можда нисам погрешно. Сваки пут, после дужег размишљања, увек сам долазио до истог закључка, да сам исправно поступио. Врхунски шах захтева сталоженост, таленат, велик рад и изванредно памћење. Памћење ми никада није била јача страна.

И касније имао сам извесних успеха у шаховској игри. И ван Книна учествовао сам на неким турнирима, чак освајао прва места, али највеће задовољство било ми је што сам међу аматерима био јачи играч и међу таквима скоро редовно побеђивао. На основу изјава неких мојих јачих суиграча, резултата моје игре и на основу моје личне процене, у мом шаховском врхунцу играо сам снагом између првокатегорника и кандидата за шаховског мајстора.

Могоао бих о шаху још много тога да кажем, али се бојим да сувише не оптеретим оне који не знају или не цене ову игру.

Мала матура

Други разред гимназије школске године 1948/49. завршио сам добрим успехом. Нисам имао ни једну двојку, имао сам две оцене врло добар, а све остале оцене биле су ми добар. Из владања имао сам оцену врло добар, што сведочи да сам био немирно и несташно дете. На мојој сведоци потписао се тадашњи директор гимназије Анђело Мишков.

Трећи разред гимназије, школске године 1949/50. завршио сам врло добрим успехом. Имао сам четири оцене добар и пет оцена врло добар. Оцена из владања била ми је одличан. Директор гимназије био је и даље Анђело Мишков.

Када се погледају моје оцене из првог, другог и трећег разреда гимназије, може се уочити лагани, али стални пораст мог школског успеха. Сада знам да је то била моја животна особина. Увек, када бих нешто почимао да радим, у почетку радио сам доста тешко и са напорима, а касније, у току времена, постајао сам сигурнији, чвршћи и бољи.

Уочи полагања мале матуре, да би ме подстакло на бољу припрему испита, мој ујак Радомир Шолаја разговарао је са мном и обећао, да ће ми, за случај да положим малу матуру

са оценом врло добар или већом, поклонити 500 динара. Имао је тада ујак месечну зараду од око 3.000 динара. Биоскопска улазница коштала је 7 динара. Израчунао сам да могу, за обећани износ награде, отићи у биоскоп око 70 пута.

Запео сам да што боље припремим матурски испит и положио сам га са врло добрим успехом. У мојој сведоџби пише: "ФНРЈ, Народна република Хрватска, СВЈЕДОЖБА о нижем течајном испиту", моји подаци: отац, датум рођења, место, народност, завршен трећи разред гимназије, када и где, полагао је 16. јуна 1950, оцене 2 тројке, 7 четворки и 2 петице, владање одличан. Потписници су били четири члана испитне комисије, председник испитног одбора и директор А. Мишков.

Очекивао сам да ће ујак извршити своје обећање. Нажалост он то није учинио. Мислио сам дуго да је ујак то напросто заборавио. Био сам поносан и стидљив да бих га на то подсетио.

Неколико година очекивао сам непрекидно да ће се ујак одједном сетити свог обећања и да ћу тако добити тај обећани новац, али се то није догодило. Много касније, боље упознавши ујака, схватио сам да је то своје обећање намерно заборавио. Било је то моје прво велико разочарење у моје старије, којима сам до тада безрезервно веровао. Учио сам полако да наши старији нису онакви какве их замишљамо и да све што обећавају понекад не извршавају.

Са успешно положеним испитом званим мала матура, у лето 1950. године, када сам имао 13,5 година, стекао сам право на даље школовање у вишим разредима гимназије. Истовремено завршило се једно животно раздобље, које је још увек припадало детињству. Било је на реду школовање у вишој гимназији, потпуно психичко и физичко одрастање и улазак у пуну зрелост.

ВИША ГИМНАЗИЈА

Почетак

У вишу гимназију кренуо сам у септембру 1950. године. Виша гимназија имала је пет разреда. Када сам кренуо у четврти разред гимназије, био сам још увек дечак. Сећам се са колико сам жеље чекао почетак школске године. Никад нисам могао да проценим да ли ми је почетком лета била већа жеља да се предходна школска година заврши, или крајем лета да нова почне. Пријатно ме је узбуђивао сваки почетак нове школске године. Лето сам проводио претежно на селу, у раду и играма, а мањим делом у граду. У граду проводио сам време искључиво у одмарању, читању и купању. После тог летњег ленчарења, појвила би се код мене снажна жеља за радом и учењем.

Одређеног дана, почетком месеца септембра, почели би ђаци да се окупљају пред зградом гимназије. Са свих страна града долазиле би групе ученика и пуниле простор пред школом. Настала би велика граја окупљене деце. Поздрављали би се другови који су за време распуста дуго били раздвојени. Препричавали су се најважнији доживљаји у току распуста, ко је где био и како је провео празнике. Размењивали смо занимљиве вести, новостечена искуства и обавештавали се међусобно о нашим најузбудљивијим летњим провонима.

Читава та група ученика била је пуна весела, задовољства, ведрине, наде и младалачког полета. Живот је пуном снагом избијао из целе те скупине. Баздух је био испуњен снагом узбуђене и узавреле младости. Чак се и на лицима наших разредних старешина осећала полет и веселост.

Разредне старешине позвали би ђаке да уђу у зграду гимназије, ми бисмо се разврстали по разредима, ушли у учионице и према дневницима разредне старешине извршиле би прозив присутних ученика. И у њиховом наступу и у нашем понашању осећало се свечано расположење. Дали би нам седмични распоред школских часова, попричали са нама, малко се са нама и пошалили, посаветовали које књиге и какве бележнице да купимо, а затим би нас пустили да идемо својим кућама. Тако би се радосно и срећно завршио први дан школе. Следећег дана почела би настава, учење и свакодневни ђачки живот.

Сестре

Две године старија сестра Ленка ишла је у гимназију два разреда испред мене. У разреду се истицала као бољи ученик. За свој узраст била је прилично образована и веома музикална особа, а у гимназији важила је као лепша девојка. Имала је велик број колега и колегиница, са којима се дружила. Са њима сам, уз њену помоћ, остваривао понеке другарске односе. Радо сам се са њима дружио, јер су били старији, искуснији и мени занимљиви. Понеке њене пријатељице биле су јако музикалне, што ме је веома привлачило. Када сам био старији, неке од њених колегиница су ми се допадале, али им то нисам смео да кажем.

Од старије сестре наслеђивао сам књиге за школу, па сам углавном учио из тих већ употребљаваних књига. Са сестром сам се повремено сукобљавао. Томе је највише приносила наша мајка, јер је све своје сукобе са нашим оцем преносила на нас децу. При томе делила је увек породицу на мушкарце и жене, стављајући у питање већа права мушкараца у породици, и тиме између мене и сестара непотребно стварала непрекидну напетост.

Две године млађа сестра Ксенија-Сенка ишла је у школу три разреда иза мене. Била је осредњи ђак. Наставу је савладавала лако, али се није посебно истицала. У детињству била је мезимче уже, па и шире породице, а касније и целог града. Била је ситна, окретна, zgodна, лепа, забавна и изузетно доброћудна. Веома успешно учествовала је у разним фолклорним групама, у певачком збору и у друштву за телесно васпитање. Примана је свуда и на сваком месту са великом наклоношћу и посебним занимањем.

То, што је била тако омиљена и повлашћена у детињству, осветило јој се касније, када је ушла у пубертет. Ни у породици, ни међу пријатељима, ни у граду, нико је није озбиљно схватао. Због тога је дуго времена мучила муку да би се доказала као одрасла и одговорна личност.

Закључавање куће

После рата, па све негде до 1950. године, никада ни по дану ни по ноћи нисмо закључавали стан. Навику затварања стана нисмо имали јер је свет тада био много поштенији него данас. Ми укућани понекад бисмо напустили стан и у њему не би остао нико, а врата бисмо оставили незакључана.

Једном, у граду, пришао је мом оцу један познати сељак. Рекао му је да га је тражио у стану. Нашао је стан празан и незакључан, па ето пошао је у град да га ту покуша пронаћи. Изгледа да је мој отац тек тада схватио колико је ризично остављати отворен и празан стан и да је управо тада донео одлуку да у будуће, када напуштамо стан, морамо закључавати улазна врата. Од тада почели смо то редовно чинити.

И тада, када смо почели закључавати стан, ситуација је деломично била слична претходној. По закључавању стана, кључ бисмо оставили испод тепиха, па га је свако могао узети, отворити стан и ући у њега. Једног дана нестало нам је веш који смо сушили на прозору степеништа зграде. То се десило око пет година по свршетку рата. Били смо веома изненађени и затечени том крађом. Дуго нисмо могли схватити зашто и одакле су се појавили крадљивци. Тај случај додатно је учврстио нашу одлуку о будућем обавезном закључавању стана.

Да дође до следеће одлуке, да се стан закључава чак и онда, када су станари присутни у кући, протекло је још много година. Ни приближно не могу да се сетим када се то десило, али помишљам да се то могло догодити у време када сам био на студијама.

Руси

Дубоко у нашим срцима била је усађена велика љубав према руском народу и Русији. Васпитавани у духу велике љубави према руском народу, волели смо СССР и поистовећивали га са Русијом. Америку нисмо мрзели, сматрали смо је савезничком земљом, али смо увек давали предност Русима. Кадгод је требало навијали смо за Русе. И данас се сећам мишљења мог покојног стрица Гојка, који је изрекао једну занимљиву реченицу, која је представљала његово, а и наша тадашња чврста уверења: "Оружје којим се чува слобода нашег народа кује се на Уралу".

Када би руска ногометна репрезентација играла било где у свету, навијали смо за њу. Када су руски спортисти наступали на спортским такмичењима у свету, опет бисмо навијали за њих. Кад би Руси постигли неки значајнији успех на научном или војном плану, радовали смо се као да смо ми били у питању.

Све успехе Руса, на било ком плану, доживљавали бисмо као успех Срба и Југословена. Када су Руси извршили прву успешну пробу атомског оружја, срце нам је опет било препуно задовољства. Укратко, волели смо Русе и СССР као и нашу земљу Југославију.

Читајући роман "Тихи дон" од Михаила Шолохова, у руским козацима препознавали смо наше људе. Видели смо велике сличности између тих поносних и борбених козака и Срба. Када смо читали велике руске класике: Толстоја, Достојевског, Тургенјева, Чехова и друге, у ликовима из њихових романа видели смо људе исте душе као што су наше српске. Руске приповетке биле су нам веома драге и блиске. Пушкин и Јесењин били су за нас водећи песници света.

Руска музика била нам је веома блиска. Поносили смо се Бољшим театром, руским балетом, Шаљапином и Чајаковским. Волели смо руске шахисте и навијали за њих. Био је то народ са уметнички најдаровитијим људима на свету. Нисмо могли да схватимо да постоји неко ко не воли тај велики, племенити и талентовани народ.

Нуклеарна бомба

Тих поратних година висила нам је стално над главом опасност од нуклеарног рата. У свим говорима светских моћника непрестано је упозоравано на могућ нуклеарни рат и на неслућене опасности од таквог сукоба по човека и целу људску цивилизацију. Било је много политичара који су веровали да је нуклеарни рат могућ, израчунавајући колико би било жртава на сукобљеним странама и ко би победио.

Дуго времена прошло је док на сукобљеним странама, истоку и западу, није сазрела јасна свест, да је сваки атомски рат у ствари пропаст целог човечанства. Тек тада престали су непрекидни напади на наше душе и непрекидне претње нуклеарним ратом. Много касније,

када је дошло до квара на руској атомској електрани код Чернобиља, свет је јасније схватио колико је снажно угрожен чак и мирнодопским коришћењем атомске енергије.

Појава хидрогенске бомбе још више је уплашила противнике рата. Многоструко увећана разорна моћ хидрогенске бомбе стравично се надвила над светом. Укупан број нуклеарних бомби повећавао се из године у годину. Живели смо у та опасна времена, па смо из дана у дан били присиљени да, од стране појединих политичара, слушамо упозорења и претње нуклеарним ратом.

Пропаганда

Када се Југославија одвојила од земаља социјалистичког блока, у нашу земљу, заједно са житом и новцем, стигоше и амерички пропагандни филмови и рок музика. Гледали смо лепу глумицу Естер Вилијамс у првом колор филму који се код нас приказивао "Бал на води" и друге америчке филмове.

Према тим филмовима живели су у Америци срећни, безбрижни и лепо обучени људи. Имали су све: новац, аутомобиле, одела, базене за купање и дивне куће. Племенити послодавци волели су раднике више него сами себе. У тим филмовима гледали смо њихове предивне пустоловине, које су увек завршавале срећно.

Када су њихови рок певачи певали, видели смо како срећна америчка младеж игра и пева. Видели смо како белци воле црнце.

Правосуђе је било мудро, поштено и савршено, а злочинци су увек завршавали у затвору или били побијени. Полиција је помагала сиромашне и била је продужена рука најпоштенијег правосуђа на свету.

Све то показивало је нама Југословенима у каквом бедном свету живимо и шта би требало да буде наш узор. Гутали смо ту пропаганду као пијанци алкохол.

Прошле су године, а ми полако дознадосмо: Елвис Присли био је наркоман и агент америчких обавештајних служби. Умро је млад од претеране употребе дроге. Кју-клус-клан и даље хара Америком, а 70% црнаца током свог живота доспева у затвор, углавном само због тога што су црнци.

Амерички научници објавише књигу "Сиромашна Америка", па дознадосмо да 35% Американаца живи испод границе људског достојанства. Због разних телесних и умних недостатака 60% Американаца не може да служи војни рок. Педесет милиона Американаца узима дрогу. Због интереса америчког капитала америчка седма флота бомбардује све делове света.

Оде мој веома бистар и факултетски образован пријатељ, по имену Влада Максимчев, у Канаду и након осам година живота у њој, у којем је највише времена радио као физички радник, у писму написао ми је две помало шаљиве и по мало тужне реченице: "Домороци су неписмени лењи и подли, а то су наследили од својих дедова са Дивљег запада, којима је једина вредност у животу био долар!" , и друга: "Док ми досељеници морамо скривати наше знање, да се домогнемо неког неквалификованог посла, они лажу да више знају, да би добили руководећа места, за која мисле да им обавезно припадају по Дарвиновој теорији порекла врста".

И тако, мало по мало, оде у неповрат некада лепо сан о дивним и племенитим Американцима.

Чување врлина ученика

Гимназијски професори и директор водили су тада значајну бригу о понашању ученика, не само за време док су били у гимназији већ и у граду. Без присуства родитеља било је ученицима забрањено, у било које доба дана, улазити у гостионе и крчме. Било је забрањено ићи на биоскопске представе које су почињале у двадесет часова. Ни девојке ни младићи нису смели да одлазе на састанке, посебно после двадесет часова, или на скривена или од града удаљена места. За сваки установљени прекршај заседала су наставничка већа, одмеравање казне и прекршиоцима додељиване опште казне.

Колико се сећам постојале су следеће казне за неодговарајуће понашање ученика: укор разредног старешине, због којег је оцена из владања снижавана на четворку, укор наставничког већа за који је оцена снижавана на тројку и укор директора због којег је добијана јединица и када је ученик истериван из школе.

Сећам се да је, у забрањено време, ученица гимназије Јасминка Лаџић примећена како преко жичане оgrade војног магазина разговара са својим младићем, који је по занимању био војно лице, подофицир музичар. Због тог прекршаја за неколико дана уследила је одлука да се девојка избаци из гимназије. Девојци је забрањено даље похађање школе. После извесног времена та се девојка удала за тог подофицира, али је и даље њен прекршај по тадашњим правилима понашања сматран недовољно честитим.

Колико је тадашње строго вођење рачуна о понашању ученика, од стране наставног особља гимназије и других школа, имало својих недостатака, који су понекад одлазили у крајност, као што је био случај са наведеном девојком, гледано у целини уверен сам да је тадашњи строг однос према понашању ученика, мом и другим покољењима, доносио много више користи него штете. Сва каснија попуштања друштва у строгости и смањење права наставног особља у надзору над понашањем ученика, као и прихватање слободоумнијег става у одгоју ученика, довела су до других за друштво много тежих последица.

Постепеним доношењем низа мера о слободама ученика и ограничавањем права наставног особља да спречавају распојасаност ученика отишло се у другу крајност. Мало по мало наставници су постајали играчке у рукама мушичавих ученика, достојанство наставног особља се рушило, а честитост и врлине низа покољења постајале су све више неодговарајуће потребама друштва. Тиме је отворен широк пут многим пороцима ученика, пре свега пушењу и алкохолу, а затим најгорем злу омладине, кориштењу наркотика.

Пионирска и омладинска организација

Биле су продужене руке власти. Имале су циљ да ученике усмеравају првенствено у политичком, а затим и у опште одгојном духу. И поред снажног политичог деловања на младеж не може се оспорити да су обје имале значајан и у много чему повољан одгојни утицај на децу и омладину. Политички део деловања највише се састојао у учествовању у многим јавним наступима, у којима су подржавани сви већи и средњи политички и друштвени догађаји у граду и земљи, посебно прослава државних празника и дочек и испраћај штафете за рођендан маршала Тита.

Члан пионирске организације нисам постао појединачним већ масовним пријемом. Као и сви други пионери добио сам тада бесплатно црвену мараму, коју сам на раменима носио на свим јавним наступима. Свим деловањима пионирске организације управљала је партијска организација комуниста. Члан ове организације био сам од поласка у школу за основно образовање до краја школовања у нижој гимназији. Радо сам учествовао у свим акцијама пионирске организације јер је тада увек владао свечарски дух заједништва и опште радости.

У омладинску организацију примљен сам када сам кренуо у вишу гимназију. У току школске године повремено су вршени састанци разредног актива омладинске организације чији су чланови били сви ученици разреда. Председника омладинске организације разреда бирали смо међу собом. И ова организација била је под пуном контролом партијске организације савеза комуниста.

У току мог чланства у омладинској организацији вршени су неки врло корисни радови као сађење дрвореда у граду, пошумљавања и слични. Нисам радо учествовао на састанцима разредне омладинске организације, који су претежно вршени после завршене дневне наставе. Тада су разматране мени многе незанимљиве политичке теме. Радо сам учествовао у јавним радовима и јавним наступима, које је организовала омладинска организација. Организација је строго водила бригу о свим пороцима који су били примамљиви омладини, као што су били пушење, потрошња алкохола и други, што је било и делотворно и корисно.

Моје прво разочарање због дволичности руководиоца било је када сам на омладинском састанку слушао колегу и омладинског председника нашег разреда Ожеговић Бошка како говори против пушења. Ја сам га и пре и после тог говора често виђао како пуши цигарете. Ето среће да је то било само моје прво али и једино разочарење у руководиоце друштва.

Школске забаве

Поред школске наставе, у книнској гимназији било је и других делатности значајних за живот нас ученика. Дуго времена, од завршетка Другог светског рата, нисмо у граду имали омладински дом, ни било какво друго место за веће састанке омладине, игранке и

било какве друге забаве. Негде око 1952. године неко се досетио да би за ученике гимназије било добро да се у подрумским просторијама гимназије, иначе предвиђеним за спортске делатности, праве омладинске забаве, тзв. чајанке. Уз благослов наставничког већа и пристанак директора те чајанке организовала је омладинска организација наше школе.

Чајанке су приређиване сваке суботе увече, а право присуства имали су ученици виших разреда гимназије. Просторије смо уредили и делимично улепшали. Музика је била наша, гимназијска. На клавиру и на хармоници свирали су музички образованији ученици. Уз музику смо плесали. Од осталих забавних садржаја имали смо јефтину ђачку кантину и шаљиву пошту.

Суботом увече око 18 часова, ми ђаци, окупани и лепше обучени, стигли бисмо у гимназију, ушли у просторије намењене за забаву и почео би изузетно пријатан провод. Засвирала би музика. Плесачи би изашли у плесни простор и заиграли. Ученици задужени за шаљиву пошту и кантину нудили би своје услуге. Почела би предивна и узбудљива забава. Неке од знатижељнијих мајки донеле би од куће столице, седеле испред гимназије, кроз повишене прозоре подрумских просторија вириле у салу за провод и надгледале своју децу.

За нас ђаке, који до тада нисмо имали ама баш никаквих сличних забав, ове чајанке биле су прави рај. Међу првима укључио сам се у тај вид забаве. Било ми је тада све то не само занимљиво већ задивљујуће. Пре одласка на забаву обавезно бих се окупао, изабрао најбољу кошуљу, исчеткао одело, обуо најбоље чарапе, очистио и угланцао ципеле, ставио одговарајућу кравату и намиришао се. По први пут, у дотадашњем животу, почео сам стицати навике уредности, потребу за бољим облачењем и лепим понашањем.

На забави сам истински уживао. Највише времена проводио сам у игри. За време музичких пауза купио бих поштанску карту за слање шаљиве поруке, написао неку занимљиву поруку, претежно некој девојчици која ми се допадала, затим је предао ђаку-поштару, а овај би ту карту уручио примаоцу.

Те карте шаљиве поште израђивали су бољи цртачи гимназије. На једној страни имале су обавезно неки шаљиви цртеж, а на другој слободан простор за писање поруке и за адресу, односно за име примаоца. Такве карте израђивао сам касније и сам их украшавао својим цртежима. Карте су се продавале за сасвим мали износ новца, лако доступан већини ђака. Приход од забав одлазио је у омладинске фондове.

Плесанье смо стално учили и постепено напредовали. Били су тада у моди плесови: танго, спори танго, свинг, валцер, енглески валцер и рашпа. Изузетно сам волео да плешем, па сам у долазећим годинама упорно и стално усавршавао плесно кретање и плесне фигуре. Мало по мало постајао сам све бољи, и од стране девојака тражен, плесач. Када би било најављивано да даме бирају, био бих увек изабран.

Градске забаве

Временом, можда годину до годину и по касније, негде 1953. године, напустили смо гимназијске забаве и прешли на градске. Те забаве почеле су се приређивати најчшће у Дому армије, а ређе у малом и једином книнском хотелу, који је носио назив "Крка", којег су грађани углавном називали "Гранд". Поред нас, ученика и професора више гимназије, на те забаве долазили су старешине ЈНА са супругама и шире грађанство Книна. Приређивање забав вршило се по разним основама: дан Армије, дан Републике, дани ослобођења Републике Хрватске и СФР Југославије, први мај, дочек нове године, рибарско вече, завршетак велике матуре гимназијалаца и друге. Многе од њих укључивале су пригодне свечане вечере.

Неко време био сам члан фолклорних група гимназије и града. Захваљујући томе савладао сам добро разне народне игре и још више усавршио плесанье. У току похађања седмог и осмог разреда гимназије био сам најбољи плесач у Книну. Ово престижно место задржао сам све до одласка на студије. Даме би ме тада резервисале за наредних пет до шест плесова, без обзира на то ко је бирао партнере за игру, мушкарци или жене. Иако ми је то углавном причињавало задовољство, понекад ми и није било сасвим право, јер тако нисам могао да играм са девојкама које су ми се више свиђале. Не памтим да сам икада одбио било коју девојку и, да их не бих увредио, водио сам строго рачуна о редоследу договорених игара.

Временом плес ми је почео причињавати тако велико задовољство, да сам више волео да играм са мање згодним девојкама, које су биле добре плесачице, него најзгоднијом ако је слабо плесала. Када бих наишао на изузетно добру плесачицу и одиграо с њом посебно

успешан плес, на крају плеса одушевљен чврсто бих је загрлио, неко време придржао у наручју, и тако дао одушка свом одушевљењу. Сећам се да би оне биле зачуђене тим мојим понашањем, али и саме задовољне одиграним плесом, никад се не би наљутиле и нису ми замерале.

Летовање

Негде 1951. године, у лето, преко удружења книнских извиђача, велики број ђака, међу којима сам био и ја, ишао је на групно летовање у Задар. Спавали смо и хранили се у згради испражњене учитељске школе, када због летњег школског распуста није радила са својим питомцима. Највећи део времена проводили смо на плажама и купали се, а мањи део времена користили смо на излете. Море је тада у граду било много чистије, него што је данас, па смо се најчешће купали одмах испред зграде, у којој смо били смештени. Понекад одлазили смо на удаљеније и изузетно лепе плаже, најчешће на предео зван Понтамика.

Памтим тај одмор као један од најлепших у својој младости. Баш тада научио сам да пливам. Море је било топлије од река и речица, у којима смо се купали у близини Книна, а купање је било лакше због велике количине соли, коју је садржавала морска вода. Сатима смо се задржавали у води, пливали, ронили, тражили морске шкољке, играли се лоптом и прскали.

Другарство је тада било на много већој висини него данас. Осећај заједништва негован је свуда и на сваком месту. Били смо јединствени по многим питањима, а помоћ друга другу сматрала се обавезном. Из тих дана поседујем фотографију на којој се могу препознати многи моји тадашњи и садашњи пријатељи и познаници. И сада ми се чини да су то била веома срећна времена.

Са тог летовања снажно памтим један догађај, који ми је остао у веома непријатној успомени и који ме је годинама мучио. Нас петоро ђака украли смо нашем економу један свеж хлеб, који је био добро печен, мек и који је предивно мирисао. Поделили смо га на пет делова и почели слатко јести. Појавио се тада један дечак и од мене тражио је да му дам хлеба. Био сам незадовољан што се није на време појавио, пре делења хлеба, и нисам му дао ни парче. У том часу учинило ми се то праведним. Касније почела ме је гристи савест. У току даљег живота небројено пута сетио сам се тог непријатног догађаја, мог ружног поступка и увек ми је било жао што сам то учинио. Годинама упорно гризла ме је савест. Он је од мене тражио само да му дам парче хлеба и ја му га нисам дао. Осећао сам стид и кајао сам се због тог мог себичног поступка.

Моји пријатељи

Мало начитаношћу, мало добрим плесањем, делом бољим учењем и другарством временом стекао сам препознатљив начин живота и добре пријатеље. Био сам радо виђан како у кругу мојих пријатеља тако и у гимназији и граду.

Моји истакнутији пријатељи из тих дана су били: Душко Радић, Зоран Бобановић-Буљо, Милан Млинаревић-Лула, Владимир Жеврња-Круне, Петар Живковић, Давор Милић-Штркаљ и Прпа Никола-Прле. Били смо често заједно, размењивали мисли, међусобно се посећивали, помагали, певали, ишли у природу, бавили се спортом, ишли на забаве, шетње, излете, размењивали књиге, поверавали једни другима своје тајне и планирали будућност. Били смо веома привржени једни другима. Чим би нам се пружила, прилика трчали бисмо једни другима у сусрет, да бисмо што више били заједно и што више уживали у дружењу.

У другарству, посебно мушкараца, постојала је потреба за вођом. Изгледа да су и поред духовног и грађанског успона човека у неким његовим друштвеним деловањима остале снажне, од далеких предака наслеђене, навике. Једна од тих била је потреба за вођом. Свако друштво, ма какво било, има потребу за вођом и изгледа да није у стању да успешно делује без вође. Када млад човек почне обожавати неког спортисту или музичара, мислим да се код њега јавља иста потреба. То ради из потребе за вођом.

Тако је и моје друштво имало потребу да неког од нас изабере и прихвати за вођу. Ми смо највише ценили и волели нашег друга Владу Жеврњу, кога смо од миља, по оцу, звали Круне, многоструко надареног младића, који је имао много талента за уметност. Био је то леп младић, изванредан певач, добро је сликао, био је спортски надарен, имао је чисту и племениту душу, волео је да бекрија и био је велики кавалир. Због његовог изузетног талента за певање и због његове дружељубивости био је тражен и у друштвима старијих.

Није чудо да смо управо њега сматрали својим вођом. Нисмо о том никада изричито говорили, али и он и ми знали смо да је управо он био наш вођа.

Он никада није злоупотребљавао свој положај, а у нама развијао је склоност ка лепом и добром. Веома смо га волели и био нам је у много чему узор. Да смо имали за вођу неког болесно славољубивог човека, ко зна куда би нас усмерио и где би стигли. Зато је била наша велика срећа да смо имали за вођу управо Владу. Од њега учили смо се првенствено лепоти, племенитости и човечности.

Понекад засвирао би на гитари и запевао. Ми бисмо га скоро побожно слушали. Када је певао једну прелепу варијацију руске песме "Соња", коју је само он знао, тада бисмо редовно засузили. Имао је један предивно обојен бас, а увек свирао и певао веома осећајно. У свему што се тиче уметности међу нама био је ненадмашан.

Мислим да је избор управо онаквог вође, какав је био Владо, много допринео да се моје друштво временом почело истицати као једно од најзанимљивијих и најтраженијих у круговима книнске омладине. Када бисмо се појавили на било каквој забави или јавној приредби, увек смо били у центру пажње и младића и девојака. Временом међу книнским омладином постали смо свесни свог истакнутог положаја, што је развијало нашу самоувереност, за коју бих рекао да је веома важна у одрастању младог човека и стварању чврсте и постојане личности. Волели смо се, учили, забављали, непрекидно ишли напред и чврсто веровали у себе и своје могућности.

Разонода

У дому армије, у делу за одмор и забаву официра, повремено играо сам шах и билијар. То место забаве није било предвиђено за грађанство, већ само за војна лица. Дежурни војници пазили су строго да у забавне просторије дома не улазе цивилна лица. Поред дежурног, мене би понекад провео неки официр, који ме је познавао и желео да са мном одмери снаге у шаху. У пратњи официра могао сам ући, а сам веома тешко и ретко. Провео бих тада многе часове играјући шах, а понекад и билијар. У шаху био сам јачи од готово свих официра, па бих углавном побеђивао.

Книн је обиловао предивним местима за састајање омладине под ведрим небом. Били су то: градско шеталиште, обала Крке, коју смо звали "Рива", книнска тврђава, блиско шумовито брдашце које се зове Гајњача, слив јужних притока Крке, који је правио изузетно лепу делту, стадион ногометног клуба Динара, друштво за телесни одгој "Партизан", шаховски клуб, водопад Крчић, Шарена језера, купалиште Брзица, горњи ток Крке од извора до Книна, Шимића врела и многа друга.

Моји другови и ја небројено пута састајали смо се на тим местима. Данас мислим да је, по могућностима брзог и једноставног одласка у природу, Книн био јединствен град у читавој нашој отаџбини. Живео сам касније у више градова, лепих и занимљивих и углавном већих, али то што је имао Книн, није имао ни један други град. Тада нисам био свестан те велике предности, коју ми је пружао мој драги родни град. Осим у Шибенику до тада нисам живео у другим градовима, па нисам могао да упоређујем.

По питању одласка на излете, у ширу околину Книна, исто тако имали смо изванредан избор. Набројао бих само неке од многих могућности: прекрасна планина Динара, која се налази надомак Книна, православни манастири који имају изузетну историјску и културну вредност: "Крка" (Св. Арханђел) и "Крупа" на Зрмањи, такође културно значајан католички самостан "Висовац", изванредна и живописна села у непосредној околини Книна, кањон и слапови реке Крке, којих је било 18, реке Зрмања, река Цетина и друге.

Корзо

Книнско шеталиште било је место где се највише окупљала омладина, где су се дневно више пута сусретали млади људи. Оно се углавном протезало од железничке станице до јединог хотела у Книну, који је носио службени назив "Крка", а којег су Книњани и даље називали према предратном називу "Гранд". Шетао сам много пута тим корзом, понекад сам, а најчешће у друштву мојих другова и пријатеља.

На корзу смо сусретали девојке, које су нам се допадале, добавивали бисмо им шале и доскочице, а оне нам понекад узвраћале. Сам бог зна колико је ту било разних замисли: заљубљивања и одљубљивања, планирања, лажних надања, разочарања, срећних и несрећних

тренутака, погрешних процена, очијукања и сличног. Проводио сам ту значајан део свог слободног времена.

Нису само девојке биле у питању. На корзу бистрили смо своје животне ставове, расправљали о политици, уметности, историји, сукобљавали мишљења, обавештавали се, планирали разна деловања, упознавали се са новим другарима, разговарали о школи, професорима, књигама, музици, филмовима и много чему другом. Те честе шетње и непрекидно кретање годило је нашим телима и могло се сматрати умереном заменом за спорт.

У вече и по ноћи, посебно у летњим данима, као и за време распуста, сакупљали би се на корзу, близу гимназије или на риви. Ту би се окупила група бољих певача, тзв. клапа, па бисмо заједно са њима запевали. Книн је имао изузетно добре певаче. Певали су тихо и мелодично, па су њихове песме биле сличне серенадама, тим више што су често биле упућиване девојкама у које смо се заљубљивали. Девојке су ређе учествовале у певању клапа, али су радо застајале и слушале наше певање.

Распусти на селу

Сваке године, када би наступио школски распуст, цела моја породица одлазила је у родно место мог оца, село Ђеврске, где бисмо проводили добар део летњег распуста. Овај одлазак у село, поред потребе да се одржава чврста веза са широм породицом и родним коренима, био је мом оцу потребан да поправи увек тешко материјално стање. Живот на селу био је јефтинији него у граду. За време нашег боравка у Ђеврскама он би бар деломично побољшао стање породичног буџета, што му је касније, после почетка нове школске године, олакшавало издржавање породице у граду.

За време тих боравака на селу морао сам да радим на имању мојих стричева, а у складу са радним навикама, потребама и обавезама у сеоским домаћинствима. Најчешће чувао сам стоку или живину: овце, јагањце, туке (ћурке), коње, понекад помагао при вршидбама, чувао траву за свиње по виноградима, помагао стричевима у помоћним радовима, при косидби, сакупљао и коругао бајаме, за време смањеног дотока воде спуштао се на дно породичног бунара и "пиљкао" воду, плевио виноград или радио нешто друго. Тај ми је рад користио јер сам радећи јасније сагледавао потребу за радом и боље разумевао да је рад неопходна животна потреба и обавеза сваког здравог човека. После тих радних искустава, које сам стицао на селу, било ми је много лакше да боље схватим потребу за учењем.

Мало по мало, како сам растао и ишао у старије разреде гимназије, моји ближи и даљи рођаци, земљорадници, почимали су ме уважавати и запиткивати о животу у граду, о историји, политици, најзначајнијим научним достигнућима о којима су по нешто научили или прочитали у новинама. Неке појмове знао сам боље, а неке слабије и одговарао сам у складу са тим мојим знањем.

Било ми је драго што ме питају, јер сам их уважавао и ценио због способности да савладају онај сурови и тешки сеоски живот. Био сам помало и поносан што ме они све више цене. Трудио сам се да им објасним оно што сам знао. Никада нисам говорио о оном што нисам поуздано знао, јер сам наслућивао да би ме ти бистри људи брзо прозрели и схватили да говорим несувисло. Могао сам посебно да им нешто више кажем из подручја историје, физике, астрономије и наравно књижевности. Том материјом владао сам боље и ту нисам могао да се обрукам.

Поред рада остајало ми је довољно времена за игре са вршњацима, које су биле у складу са мојим узрастом. Кад год сам могао, нарочито при летњим понекад несносним врућинама, завукао бих се у неки хлад и тамо проводио многе часове у читању књига. Када би на крају школске године професори књижевности ђацима задавали литературу, коју смо преко лета требали прочитати, био сам један од ређих који је већ раније сву ту литературу мање више прочитао.

Када би настале највеће августовске врућине, преко дана би се и младо и старо завукло у хладовину. Сећам се летњих звукова које су производили зрикавци. Ти кукци као у хору производили би једноличну и непрекидну мелодију, која се преко целог дана упорно ширила пољима, ливадама, шумарцима и селима. Тај звук чуо се непрекидно и био је толико особит да се топло лето тешко могло замислити без њега.

Ми, деца, тражили смо дебљу хладовину, али такве је ретко где било. Измишљали смо тада игре са што мање кретања. У време сазревања младих кукуруза брали смо их у пољу, те у некој од наших ограда пекли на ватри. Удружили бисмо се у групу од 5-6 дечака, набрали бисмо кукуруза у нашим њивама, ако је у њима било довољно зрелих клипова, а ако није убрали бисмо их са туђих њива. То баш и није било дозвољено, али се деци прећутно одобравало.

Наложили бисмо јаке ватре, на којима би се могло истовремено пећи од четири до шест клипова, па бисмо их пекли и јели. Обожавао сам печене младе кукурузе и лети била ми је то најмилија храна. Ти кукурузи, из наше кршевите земље, нису имали велике клипове, али су били невероватно укусни. Пробао сам касније пећи на ватри кукурузе у другим деловима земље, али никад нису имали тако добар укус као што су га имали наши буковачки.

Кад сам постао младић, очаравале су ме ђеврсачке тихе летње ноћи. У ведрим и топлим ноћима слушао сам понекад блејаље оваца, повремени лавез паса и ослушкивао тиху свирку ноћних зрикаваца. У таквим ноћима захватала би ме нека сетна и слатка туга. Некако сам постајао свестан пролазности времена, а истовремено лепоте живота и узвреле младости. Моје мисли биле су окренуте нечем примамљивом, нејасном и жељеном, нечем што је топло преплављивало моју душу и моје најтананије осећаје.

У ведрим ноћима, лежећи на помоћном лежају испод бадема, лицем окренутим ка небу, гледао сам у далеке трепераве звезде, маштао и у мислима пловио у непозната места и далека пространства, покушавајући да продрем у време и наслутим смисао постојања човека и живота. Али одговора није било. Свеједно, лепота је била ту, могла се видети, осетити и запамтити. Те ноћи биле су топле, тихе, ведре, помало тајанствене, узбудљиве и очаравалуће.

Баба Мара

Моја баба Мара била је ситна, мршава, бистра, пргава и најчешће љута. Живела је некада у великој породичној заједници. После поделе имовине углавном међу њеним синовима а мање кћерима, остала је да живи у главној, доњој, кући на спрат, званој "кула", у којој је имала своју собу. Поделом, тај део имања, на којем се налазила та кула, припао је њеном најстаријем сину Душану.

Некада богатија миражцијка, имала је потребу и навику да командује и тешко се мирила са стањем после поделе, у којем више скоро ништа није одлучивала. Била је изузетно поштована од синова, кћери, снаха и унука. Увек се умела изборити за своја истакнута права, а ако би је ко из породице или комшија и најмање увредио, знала се месецима дурити на њега.

Поседовала је своје властито црно вино, које је добијала из једног од најбољих винограда у селу, од којег је деобом најбољи део припао њој. Она је то изванредно вино нудила ређим члановима породице и пријатељима, само онима који су били у њеној највећој милости. Сећам се да је мој отац био чешће позиван да га са њом пије. Никада није дозвољавала да се вино превише пије. Чим би отац попио другу чашу, одмах би га склањала. Рекла би му тада да ако хоће да још пије, нека иде код браће, јер они имају више вина од ње.

Када би је отац ословљавао, најчешће јој се обраћао са називом "стара" или "Маро". То није радио зато што је није поштовао, већ зато што је она, из неких само њој знаних разлога, већ од ране младости учила своју децу да је зову по имену.

Сећам се једног мог "научног" окршаја са бабом Маром. Баба је била неписмена, говорила је да верује у Бога, што никада није поуздано доказано, била је мудра, самосвесна, охола и имала је чврст став. Са њом није било лако разговарати. Био сам још врло млад и неискусан када сам се наивно и неопрезно пустио са бабом у окршај.

Била је тада ведре летња ноћ. Научен од професора из гимназије, објашњавао сам баби Дарвинову теорију порекла врста, односно како је човек настао од мајмуна. Баба се тој теорији одлучно успротивила, тврдећи како је човека створио Бог. Дуго смо ломили кошља и, поред све своје убеђености да сам у праву, нисам могао да нађем праве речи и прави начин да наметнем баби своје ставове. Баба је мало по мало преузимала ствар у своје руке. Сећам се и данас њеног последњег одлучног става, када је прстом показала на небо и на звезде и самоуверено ме запитала: "Ко је направио звијезде?". Нисам умео да јој одговорим на то питање и тако ме коначно баба сатерала у угао. Изгубио сам битку, а баба је била задовољна победом и остала још уверенија у своје ставове.

Ова изгубљена битка, коју никада нисам заборавио, уверила ме је како је тешко некоме наметнути свој став, ма колико човек био у праву. Људи тешко мењају своја мишљења, без обзира на доказе који им се понуде. Радије задржавају своја убеђења. Многи људи покушавају да другима наметну своје ставове, потроше силно време на убеђивање, муче се и троше велику снагу. Постиге се мало, најчешће ништа, али они и даље упорно и улудо троше и снагу и време. Никако да схвате да се то не исплати и да је то најчешће Сизифов посао.

Као ученик старијих разреда гимназије, а већ добар играч шаха, знао сам у летње време, када су биле несносне врућине, да са оцем Радом, као суиграчем, по цели дан играм шах. Сећам се, да бисмо сели под неко стабло са јачом хладовином, обично под дрво "костелић", поставили шаховску таблу и фигуре, и играли цео дан. Знали смо одиграти и до 100 партија дневно. Дневни резултат би био рецимо 65:31. Када бисмо у ноћи легли да спавамо, и он и ја бисмо тешко заспали, јер би нам се пред сан дуго, као море, по глави мотале шаховске замисли. Али наша залуђеност шахом била је јача од разума и ми бисмо у јутро започињали нови меч. Чак се и баба једном озбиљно наљутила на нас, јер није могла са нама ни мало поразговарати, па је одлазећи љутито рекла: "Однио враг вас и тај ваш шлап".

Очев стриц

Свога млађег стрица Јована описао је мој отац у својој књизи "Родослов Лежаића, корјени, обичаји и легенде", у приповеци Јован-Јосо

Намера ми је да у вези са њим опишем два занимљива догађаја. Један од њих јасно памтим. Он даје посебну слику о старом стрицу Јовану и његовој изузетној штедљивости и скромности.

Једног дана, у Книну на железничкој станици, сусрео је отац Раде свог стрица Јована. Поздравио се са њим и упитао га куда иде. Дознао је да стриц иде у Карловац, да тамо нађе неког свог дужника, како би од њега добио посуђени новац. Отац га је одвео у стан на ручак, затим на железничку станицу, купио му карту до Карловца и помогао да се смести у воз.

За два дана, на улици, опет је мој отац налетео на стрица Јосу. Стриц се необављена посла враћао из Карловца и чекао аутобус за село Ђеврске. Отац му је поновно купио карту за аутобус и одвео га кући на ручак. После ручка рече стриц мом оцу: "Синовче, узмиде ову дамјану. Понио сам са собом двије литре вина, да ми се нађе ако затреба. Није ми затребало, па је враћам кући. Одлиј синовче једну литру за себе." Отац је узео балон, одлио литру вина, а другу је стриц понео са собом, да му се "нађе ако затреба".

Други догађај испричали су ми очевици. У Ђеврске, да држи предизборни говор, дошао је Никола Секулић-Бунко, политичар из Шибеника. Скупили се сељаци да слушају говор и да постављају питања. Узео је реч и стари стриц Јован: "Друже Бунко, ми сељаци плаћамо порез. Цесте су нам слабе. Може ли држава да нам поправи цесте да лакше по њима возимо запрежна кола?" Бунко узе нотес и оловку да то запише, али стриц Јован му рече: "Не мораш ти ништа записивати. Већ си ти то записао кад си прошли пут био у Ђеврскама и кад си држао говор. Наћи ћеш то записано у својој књизи." Сви су се насмејали, а Бунко се снашао и одговорио: "Па добро, кад сам већ записао не морам опет записивати."

Ћук

Када смо у тихим и ведрим летњим августовским ноћима седели под стаблима, слушали ноћне зрикавце, блејање оваца и повремени удаљени лавез паса, редовно нам се дешавало да чујемо и ћукање ћукова. Од мојих старијих научио сам да дозивам ћука. У жељи да дозове женку ћук би се оглашавао непрекидним повременим ћукањем. Женка би одговара на његово ћукање. Ћук би ослушкивао њено одазивање и летећи од стабла до стабла и упорним ћукањем мало по мало приближавао се стаблу на којем је женка стајала.

Поставивши руке у положај левка, окренуо бих се у смеру ћуковог оглашавања и упорно му се одазивао, производећи устима звук сличан ћукању. После неког времена ћук би долетео на стабло испод којег бих га чекао. Увек бих тада чуо шум његових крила и видео га како долеће на стабло испод којег сам седео.

Рошки слапови

Приближно на средини тока реке Крке налазе се предивни водопади, који се зову Рошки слапови. У том делу Крка излази из уског и стрмог кањона и шири се у читав низ

мањих и већих водопада, после којих се река слива у једно веће и дуже језеро, које се даље продужава према мору.

Најлепши угођај имао сам једне године, у току летњег распуста 1953. године, када је стриц Душан повео сина Васу и мене на Рошке слапове, да тамо у једној воденици мељемо жито.

Устали смо веома рано, натоварили сеоска запрежна кола врећама жита, стриц је упрегао коње и још пре сванућа напустили смо село.. Упутили смо се према Рошким слаповима. После неколико сати лагане вожње, сеоским колима и по набијеном друму, угледали смо кањон Крке. Пред нама је била велика стрмина, такозвана "брина". Стриц је добро затегао кочнице на колима, повлачио коњима узде и ми смо се почели полако и пажљиво спуштати у дубину кањона, према реци и према водопадима.

Када смо стигли у подножје слапова и погледали према бројним водопадима, били смо задивљени количином воде, која се сливала, и предивним слаповима које је на том месту правила та чиста и бистра река. То место чинило нам се толико лепим, да смо тешко могли замислити да на целом свету постоји лепше.

Стриц је бринуо о житу, истоварао вреће и носио их у млин, а Васо и ја покушавали смо да што боље разгледамо то прелепо место. Могли смо без већих напора газити преко већине мањих водопада, који су били умерено високи и плитки. Вода је обиловала раковима, које смо упорно сакупљали, прелазећи рубовима водопада и преко плитких језерца. Било је довољно иза рака ставити отворену шаку, другом руком плеснути по води и уплашени рак би сам улетео у шаку. Накупили смо их више килограма и ставили у неку мрежасту торбу. Имали смо намеру да их понесемо кући, да бисмо их тамо кували и јели.

На једном месту наишли смо на неки бунар, у који се сливао јаки млаз воде из надолазеће реке. Када би се у тај бунар убацило прљаво ћебе, биљац, суканац или неки други комад тканине, у том бунару вода би га дуго муљала, слично као у машини за прање веша. Сваких два минута ћебе би се појавило на површини и могло се извући из бунара. Овисно о нечистоћи ћебета овај поступак могао се поновљати онолико пута колико је било потребно, док ћебе не би било сасвим опрано.

Памтим предиван воћњак препун зрелих кајсија и бресака. Били смо једини младићи, који су се ту затекли. Чувар нам није бранио да уберемо онолико кајсија и брескви колико смо могли појести, али нам није дозвољавао да их носимо са собом.

Када је жито било самлевено, сели смо под једно велико стабло да ручамо. Већ раније, када је самлевено прво брашно, дао га је стриц млинаревој жени, да га замеси и испод пеке испече хлеб. Од куће понели смо повећи комад пршута, младе изданке белог лука и балон "жутог" вина. Уморни од пута и изгладнели купањем и игром по слаповима, навалили смо на пршут и свеже печен пшенични хлеб и слатко јели. После ручка наставили смо да уживамо у купању, обиласку и разгледању тог предивног места.

Кренули смо кући мало пре мрака. Стигли смо у село када се је већ настала дубока ноћ.

Сутрадан Васо је кувао ракове. Био сам изненађен када сам видео како су јако поцрвенели. На ракове био сам тада гадљив и нисам их јео. Васо и моја сестра Ленка јели су их са највећим ужитком. Тај излет на Рошке слапове остао ми је у јасном сећању и у лепој успомени, као један од најзанимљивијих које сам доживео у животу.

Распусти у граду

Део лета, обично пред почетак нове школске године, сви ми чланови моје уже породице, проводили смо у Книну. Град Книн налази се у широкој котлини, између више планина. У њему преовладавала континентална клима, па су лети у њему несносне врућине. За нас ђаке најбоље решење било је да одлазимо на реке да се купамо. За купање било је више повољних места.

Купао сам се најчешће на бистрој и чистој реци Брзици, у једном већем виру, недалеко од Синобадове главице. Брзица није била ни велика ни широка река. Звала се Брзица јер је имала брз ток воде. Купање је било могуће у целом току реке, али се пливати могло само у дубљим деловима речице, такозваним вировима. Пронашли смо једно такво место, где је постојао мало дубљи вир, где је у близини било већих стабала, која су правила лепу хладовину, и где је била лепа ливада за играње лоптом. Ту смо се купали, потом сунчали, лоптали, играли карте, причали, певали, заљубљивали, одљубљивали, шалили,

надметали, причали шале и досетке и радили све друго што би нам пало на памет. Ујутро кретали смо према том месту, дуго се на њему задржавали и тек после подне враћали се кући. И тако смо се проводили сваки дан.

Били су то незаборавни дани. У Книну, у лето, нисам имао скоро никаквих радних обавеза, само сам се купао, читао и проводио. Моји другови и ја провели смо многе безбрижне дане, пуне дружења са девојкама, забављања, купања, одмарања, шетњи, певања, излета и најразличитијих лудовања. Ноћи су биле нешто свежије. Одлазили смо тада на обалу Крке, звану рива, на тврђаву, корзо или на неко друго место. Састајали смо се са девојкама, певали бисмо или разговарали. Били смо млади, занесени, пуни најразличитијих идеја и непрекидно у покрету.

Утопљеник

Дуги низ година нико од моје бројне родбине није умро. Смрт је тада била далеко од мене. Нисам присуствовао сахранама, јер нисам имао коме да идем на сахрану. Када бих видео сахрану неког непознатог човека, нисам на то обраћао већу пажњу. До тада никада нисам видео мртвог човека, осим на филму, на сликама, или сам о томе читао у књигама.

Једног дана, баш када сам се купао у виру на Брзици, запео сам изненада за нешто у води. Угледао сам затим мртво тело неког старца, којег је вода брзо носила низводно. Ухватио сам тај леш и извукао га на обалу. Пришли су други купачи, а касније и милиција. Тело утопљеника је однесено, а од мене су милицајци узели изјаву о том како се тај леш појавио у мојој близини и шта сам тада предузео.

Тај догађај представљао је за мене прави шок. До тада никада нисам видео мртвог човека, а онда се изненада појавио у мојој непосредној близини. За мене било је то доста узбудљиво и по мало страшно. Била је срећа што тог човека нисам познавао од раније. Мој шок био би тада много већи. Дуго времена, после тог непријатног догађаја, мотао ми се по глави лик тог мртваца и само младост, и многи нови догађаји, избацили су ми га из сећања. Причало се касније да се тај старац опио, у горњем делу реке прелазио преко моста, оклизнуо се упао у воду и удавио.

Значајни кнински професори

Мислим да би био занимљив и пажње вредан кратак осврт на наставно особље наше гимназије. Поред мањег броја наставника, који су родом потицали из нашег краја, стицајем разних околности долазили су у Книн професори и наставници из других крајева земље, па чак и из других земаља.

Многи професори и наставници долазили су у Книн по казни. Из разноразних разлога, махом политичких, због правих и измишљених кривица, неки изузетно способни професори, наредбама републичких просветних власти, из већих и значајнијих градова Републике Хрватске по казни упућивани су у Книн.

Изгледа да надлежни, они који су за казну упућивали те професоре у Книн, нису знали за све лепоте и предности којима је, и поред многих недостатака, наш град обилонео. После првих разочарања ти прогнани професори лако су се и брзо прилагодили занимљивом животу у Книну. Брзо су заволели и град и људе, па су радо улагали своје способности и велика знања, које су преносили ђацима наше гимназије. Тако су придносили бољем и већем умном напретку ученика.

Кнински ђаци сећају се низа тих изванредних професора. Плашим се да их почнем набрајати, бојим се да ћу неког важног и значајног испустити, или погрешно навести њихов редослед по важности. Ипак усудио бих се да споменем неке од њих.

По мом мишљењу, пре свих, била је ту наставник руског језика Ева Мизинов Лебедјев. У Југославију стигла је бежећи испред наступајућих борбених снага октобарске револуције. Била је оперска певачица и пре Другог светског рата живела је у Загребу. У Книн стигла је из Сплита, а после резолуције Информбироа, зато што је била Русиња и што се неком учинило да је, за сваки случај, треба склонити у неко забачено место. Та невероватна жена није била толико значајна због наставе руског језика, иако нас је гањала као ђаво душу да га учимо и да савладавамо многе лекције скоро напамет. Она је одиграла једну другу, далеко значајнију улогу.

Као врсни уметник, била је у нашој гимназији главни, једини и неприкосновени оцењивач свега што се односило на уметност. Предани и врсни професор музике Вершић, такође један из групе великих книнских професора, и поред своје велике стручности, славољубља и вредноће, није се усуђивао да са гимназијским хором јавно наступи, док не добије стручни савет од професорке Мизинов. На његову молбу она би се појавила пред хором, одслушала увежбане хорске песме и деловала. Мењала је ритам, убржавала или успоравала делове песме и на одређеним местима појачавала или смањивала гласност. Професор Вершић је без поговора следио њена упутства и увек би се показало да је професорка Мизинов била у праву. После тих њених исправки јавни наступи хора редовно су успевали.

Али професорка Мизинов није била критичар само у домену музике. Книн није имао градски биоскоп, ни позориште. Биоскопске представе давале су се дневно у дому армије. Било је више приказивања у току дана. Позоришне и музичке представе давале су се повремено, такође у дому армије, гостовањем најбољих позоришта и музичких састава из већих градова, углавном из Београда, ређе из Загреба, или аматерских група из книнске гимназије или града.

У дому армије нашао би се увек неки образованији официр, који би био задужен за културу. У дому, по избору ових официра, приказивани су добри филмови и давале су се врхунске позоришне представе.

Али шта је то добро и колико је добро и зашто је добро, знала је и умела да објасни само наша генијална професорка Мизинов. Срећом она није то само знала, већ је то нама ђацима преносила, са неком невероватном упорношћу. Она тада није живела у браку и није имала породицу. Сву своју животну снагу, своје знање и свој велики дар преносила је несебично нама, својим ученицима.

У почетку, када би ненајављено дошла у наш разред, да нам да свој стручни осврт на неки филм или позоришну представу, ми смо се чудили и слабо је разумевали. Али полако почели смо се навикавати на изношење њених мишљења, почели је слушати са пажњом, касније са разумевањем и на крају са дивљењем.

Она је одиграла једну од најзначајнијих улога у оспособљавању нас, многих нараштаја книнских ученика, да критички сагледамо разна уметничка остварења. Даље не бих говорио о овој значајној книнској професорки. Мислим да би неко од бивших книнских ђака, са више знања и више уметнички обдарен или школован, требало да даде шири и стручнији осврт на ову изузетно значајну личност културне историје Книна.

Друга личност, не мање значајна, коју сам добро упамтио и која је стекла велико поштовање многих ђака книнске гимназије, био је професор Здравко Икица, дугогодишњи директор книнске гимназије и један од најобразованијих професора које је гимназија икад имала у својој тада већ дугој историји.

Овај велики професор више пута изненадио ме је својим неуобичајеним поступцима. Тада су љубав и секс биле забрањене теме. О том, за младост занимљивом питању, нису довољно говорили ни родитељи ни професори. Све што смо о томе знали, примали смо из непоузданих и сумњивих извора, често нетачно и понекад извитоперено.

Када смо се једном случајно сусрели на улици, професор Икица и нас неколико ученика, покренули смо ту спорну тему. На наше велико чуђење професор је прихватио тај разговор и током разговора дао нам је многе занимљиве податке, ослободивши нас страха од те теме и подстакавши нас да се даље обавештавамо о свим проблемима из области људске сексуалности и љубави уопште.

Другом приликом обратио сам му се са молбом да ми помогне у разјашњењу неких појмова, који ми нису били најјаснији. Професор Икица не само да ми је помогао већ ме је, тада још прилично неугледног и безначајног ученика, позвао у свој стан и показао ми своју породичну библиотеку, која је по мојој каснијој процени бројала око хиљаду и пет сто књига. Поврх свега, понудио ми је да могу повремено доћи код њега и посудити неку од његових књига, да их понесем кући и прочитам.

Треба ли истицати колико је поселе тога било моје поштовање према том врском педагогу. Било је очито да је он одлично познавао ђачку душу, да нас је умео заинтересовати, поклонити нам поверење и правилно нас усмерити.

Када би по потреби замењивао неког професора, а то се често догађало, успевао је да то изврши и добро и лако, без обзира о ком предмету је била реч. У наступу, према ученицима, није се истицао строгошћу, као његов претходник професор Анђело Мишков,

такође добар зналац, већ благошћу, знањем и добротом. Разноврсност знања професора Здравка Икице морала је бити изузетна. Величину овог значајног човека, као и правилно схватање његових стручних и моралних вредности, међу ђацима у Книну и книнској гимназији, најбоље објашњава крај његовог живота.

После пензионисања, неколико година пре његове смрти, напустио је Книн и отишао је да са породицом живи у Сплиту, вероватно због лакшег школовања своје деце у вишим школама. Али његова љубав према Книну, његовим ученицима и становницима остала је и даље чврста. Нешто га је увек снажно вукло назад према том граду и његовим становницима.

Непосредно пред неминовну смрт изразио је жељу да буде сахрањен у Книну. Тако је и било. Његовој сахрани присуствовали су сви његови бивши ученици и њихови родитељи, који су се тада затекли у месту. Био сам на тој сахрани. Никада до тада нисам видео величанственију посмртну поворку. Та поворка растегла се од града до удаљеног гробља. Истакнути ученици книнске гимназије, професорови бивши ђаци, говорили су надахнуто на његовом гробу, изразивши своју велику љубав и велико поштовање, како према његовој личности тако и према његовим заслугама и његовом животном делу.

Једна од значајнијих професорки, која је била изузетно заслужна за моје лично стручно и животно опредељење, била је професорка Божена Херуц. Њена појава, у нашој гимназији, уклопила се срећно са временом када сам ја, ко зна како и зашто, одједном схватио бит математике. Математика ми је престала бити баук и збир неразумљивих знакова и правила, која сам морао мучно савладавати и памтити, иако их нисам јасно разумевао. У једном тренутку математика ми је постала јасна, логична, а потом и драга. Појава професорке Божене, са добрим знањем и још бољим педагошким приступом при предавањима, мене је, а и многе друге ђаке, задивила.

Предавала је математику и физику. Када је предавала, она је јасно, складно и лагано излагала градиво. Кад би га заршила, она би га још једном краће поновила, а на самом крају га је, још једном сасвим кратко поновила. После њених предавања мени би градиво постајало толико јасно, да ми није требало много времена да га даље утврђујем код куће.

Поред математике мени је, захваљујући управо њој, још један предмет, овај пут физика, постао лак и разумљив. Овим је било усмерено и одређено моје касније животно занимање, а то су биле техничке науке. Временом, за техничке предмете, постадох један од најбољих ученика у мом нараштају.

У току живота, са дубокум поштовањем и љубављу, много пута сећао сам се наше драге професорке Божене Херуц.

Права је штета што смо, ми ученици, прекасно спознали величину ових професора и њихове велике заслуге за наш развој и нашу будућност. Касније, као школованом и оспособљеном инжењеру, много пута било ми је жао што нисам имао прилику да сусретнем професорку Божену Херуц и да јој изразим своје дубоко поштовање и дивљење, које сам својевремено стекао према њој и које се годинама стално повећавало.

Ето тако, од великог броја значајних книнских професора, издвојио сам само неколико, тек толико да примерима покушам да покажем њихову величину и њихове заслуге. Њих, веома заслужних, било је много више. Нисам сигуран ни у избор, ни у редослед значења којим сам их навео. Ово је ипак само мој лични став.

Васо

У Книн, у нашу породицу, дошао је поново, негде крајем лета 1952. године, да са нама живи и да учи гимназију, мој брат од стрица Васо. Пре тога био је најбољи ђак шибенске гимназије. Сви наставни предмети лежали су му подједнако добро. Био је веома бистар и надарен. Код нас је провео две године, све до завршетка више гимназије 1954. године. Мислим да је стриц Душан тада запао у веће материјалне тешкоће, па га више није могао издржавати у Шибенику.

Када је стигао у Книн Васо се сасвим замомчио. Носио је такозвану "кокот" фризуру. Био је средње висине, мршав, сталожен и имао је пријатно и трпељиво понашање. Бавио се писањем љубавних песама, поклањао је велику пажњу девојкама и поново постао најбољи ђак, овај пут книнске гимназије. Поред бистрине ума његова најјача особина била је неуобичајена упорност.

Гледао сам га више пута како се упорно рве са јачим младићима, који су тренирали у друштву за телесни одгој "Партизан". Није се лако предавао и био је невероватно стрпљив и упоран, непрекидно тежећи да их надвлада, што му је понекад успевало.

Већ тада показивао је једну за мене неразумљиву особину. Претежно држао се на остојању од образованијих девојака, па и оних које су му се свиђале. Од њих је имао неки мени необјашњив страх. Приближавао се само оним девојкама које му ни по уму ни по знању нису биле парови. Зашто се тако понашао никада нисам сасвим разумео. Претпостављам да се то дешавало због тога што је био навикнут само на успехе и да се плашио неуспеха. Мислим га је тај страх спречавао да бољим девојкама изјављује љубав.

Невен

У јесен 1954. године, на војни позив као ветеринар-стажиста, дошао је у Книн мој рођак Невен Лежаић. Његов покојни отац Сава био је брат од стрица мом оцу. Док је био на стажу, у слободно време, дружио се са мном и мојим друговима. Био је то човек изузетног ума, невероватне способности памћења, изузетан стручњак и посебно врсан као хирург. После једном прочитане Јесењинове збирке песама био је у стању да сваку песму понови напамет. Као ђак био је изванредан. На ветеринарском факултету у Београду већину испита положио је са оценом десет. Поред свих тих способности био је висок, витак, наочит и посебно племенит човек.

Мислим да је по природном таленту Невен био надаренији од Васе. Знао је тада читаво мноштво шала и вицева, а његове примедбе о животу и људским особинама биле су невероватне. За сада ћу још само навести да је поред свих тих силних предности које је поседовао имао и једну велику ману, која се у каснијем његовом животу изузетно снажно испољила и која му је на крају сасвим упропастила живот. Касније овај мој рођак појавиће се опет, у неким деловима мог живота, и тада ћу о њему говорити више и опширније.

Маршал

Десило се то 1953. године. Вест се пренела муњевито. Прослављени југословенски борац против фашизма и маршал Југославије Јосип Броз Тито обећао је да ће одређеног дана посетити Книн. Враћао се тих дана са путовања у Египат. На пропутовању, из Сплита према Београду, намеравао је да се, у трајању од половине дана, заустави у Книну и посети неке значајније делове града.

Титово име и његово значење далеко су превазилазили било којег тада живог политичара Југославије. На сам помен његовог имена у нашој отаџбини милиони људи уздрхтали би од узбуђења. Тито је тада био жива легенда. Пре тога много пута пропутовао је кроз Книн. Неколико пута, по дану и док се воз задржавао на железничкој станици, појављивао се на прозору вагона и био одушевљено поздрављен од стране осредњих скупина људи. Како сам живео на железничкој станици сваки пут био сам и ја међу народом у тим скупинама. Тито би кратко поразговарао са окупљеним народом, који би му клицао и плескао.

Приликом путовања железницом возио се Тито у свом луксузном "Плавом возу", посебно направљеном и посебно чуваном за њега. Када је путовао, читава пруга била би обезбеђивана од стране војске и полиције. Дуж пруге стражарили би војници и милиционери. Они су онемогућавали изненадни напад терориста на Тита. На железничкој прузи појава сваке веће групе распоређених војника и милицајаца указивала је на велику вероватност да ће њом ускоро проћи маршалов воз.

Док је воз пролазио кроз книнску железничку станицу, ми становници зграда, које су биле изграђене покрај станице, морали смо држати затворене и замрачене све прозоре на оним деловима стана који су били окренути према станици. На ту обавезу благовремено смо упозоравани од стране обезбеђења.

Једном раније, када се маршалов воз зауставио на книнској железничкој станици и када се Тито појавио на прозору вагона, пред окупљеним светом започео је кратак разговор. У току разговора упитао је Тито окупљене људе како живе и имају ли неких проблема. Један од окупљених мушкараца рекао му је да Книн нема ни једну фабрику, у којој би се људи запошљавали и радећи у њој лакше живели. Тито је тада обећао да ће Книн добити фабрику. И збиља, Тито је извршио своје обећање. Није прошло много времена а у Книну је изграђена фабрика вијака (шрафова).

За Титов најављени долазак у Книн извршене су бројне припреме. Град је чишћен и уређиван, прављен је план Титовог обиласка града, сви кнински рибари, међу њима и мој отац, кренули су на реке да улове што више рибе за свечани ручак, обезбеђење је прочешљавало град тражећи сумњива лица, размишљало се о дару који би било најприкладније поклонити Титу. Читав град био је у узбуђен и нестрпљиво је очекиван долазак тог великог и светски значајног човека.

Тито је стигао, искрцао се и поздравио са руководиоцима Книна и окупљеним народом, прошетао до Дешића раскршћа, обишао Книнску тврђаву и посетио општину. Деца из школа дочекала су га на улицама цвећем и махањем. При обиласку града стручна и историјска објашњења давао је директор гимназије професор Здравко Икица. Тито је према плану допутовао, кратко се задржао и опет према плану отпутовао, а ручак није прихватио.

Дружина Пере Квржице

У драмској секцији гимназије увежбала се и више пута на позорници приказивала дечија драма "Дружина Пере Квржице", дело Мате Ловрака. Спретно су подељене улоге, ученици су изврсно увежбали текст, одрадили свој наступ и публика је била одушевљена. И моја сестра Ксенија глумила је у тој драми. Ова дечија драма спомињала се много и годинама, све до данашњих дана, није заборављена.

Ученици глумци у извођењу драме, професорке које су водиле и режирале драму, помоћно особље за извођење драме и још понеки ђаци којима су родитељи уплатили путовање, отишли су на вишедневно путовање, којом су приликом посетили све значајније градове на мору, од Сплита преко Дубровника до Котора. И ја сам учествовао у тој занимљивој и мени првој екскурзији у животу. Тада није постојала јадранска магистрала и на том путовању, од Сплита на југ и назад, користили смо бродове јадранске линијске пловидбе.

Гледао сам са брода море, обалу и насеља, поред којих смо пролазили. Био сам задивљен предивним изгледом јадранске обале, лепотом приморских места поред којих смо пловили, бистрином мора и појавом делфина и морских галебова.

И данас памтим како смо у току екскурзије посетили многе значајне зграде, тврђаве, цркве, музеје и старине. Наше професорке су нас неуморно водиле у разгледање старина и подстицале водиче, кустосе, фратре и православне свештенике, овисно о којим је знаменитостима била реч, да нам што више кажу и покажу. Задивили су ме највише Дубровник и његове знаменитости, тако и град Котор. Тај град оставио је на мене незабораван утисак, својим зградама, улицама и изузетним положајем у односу на високе и стрме стене уз које је саграђен.

Била је то моја прва екскурзија у животу. Утисака је било много. Био сам изненађен лепотом јадранске обале и многим знаменитостима које су се налазиле у приморским градовима.

Библиотека

Поред учења у гимназији имао сам још једну добровољну обавезу у школи. Био сам велики заљубљеник у књиге и чврсто повезан са професорима који су имали задатак да брину о гимназијској библиотеци. Као добровољац јавио сам се да радим у одржавању библиотеке. Тај рад обављао сам у слободном времену. Задаци су били разнолики. У библиотеци примао сам књиге и издавао ученицима, заводио новоприспеле књиге у списак, правио пријемне картоне књига, поправљао оне које су биле општећене и радио друге послове који се ту врше.

Овај рад био ми је један од најмилијих добровољних радова које сам икада радио у животу. Биле су ми књиге толико драге да сам их узимао у руке са највећим задовољством, скоро побожно, прелиставао их, разгледао и многе читао. Бринуо сам о њима са много љубави и пажње.

У вези са радом у гимназијској библиотеци сећам се једног скоро невероватног догађаја. После познате Резолуције Информбироа, када је дошло до великог захлађења у односима између ФНР Југославије и земаља социјалистичког блока, у гимназију и у гимназијску библиотеку, дошла је једна скоро невероватна наредба. Наредбано нам је да издвојимо све књиге руских писаца, рођених у години када се родио Михаил Шолохов (укључиво) и млађих писаца и да их уништимо.

Та наредба условљена слепом политиком, у основи глупа и нечасна, спроведена је код нас само у првом делу. Ми ђаци добровољци, који смо радили у библиотеци, отварају све књиге руских писаца и у биографијама писаца тражили годину њиховог рођења. Ако су били рођени у години рођења Михаила Шолохова или касније, ми смо њихове књиге одвајали са сталажа библиотеке и стављали у један угао.

Други део наредбе, да се књиге униште, нисмо ни могли ни хтели да извршимо. Иако смо били млади и неискусни, нисмо могли да тај део наредбе спроведемо у дело. Косило се то са нашим погледима на живот и са нашим односом према књигама. Издвојили смо их, запаковали и оставили у једном углу библиотеке. Могао сам тада да узмем сва дела Михаила Шолохова и да их понесем кући, али ја то нисам учинио. Без обзира на околности, сматрао сам то крађом. Ни једну књигу нисам узео и присвојио, иако сам желео да их све имам у својој библиотеци. Колико се сећам тако су поступили и други ученици добровољци.

Алка

Једног летњег дана, неким камионом пуним људи, повео ме је отац у Сињ, да гледамо надметање сињских алкара. Када сам први пут видео алкара, свечано упарађеног и обученог у лепу народну ношњу, како на дивном коњу снажно јури тркаћом стазом, у намери да копљем погоди алку, био сам задивљен прелепим призором. Пао сам у такво одушевљење да сам скоро занемео. Са коњем у пуном трку алкар се силовито приближавао месту изнад којег је била окачена алка. Непосредно пред циљем подизао је пажљиво копље, нишанио у алку, набио алку на копље и пројурио према зауставној стази. Када се зауставио, окренуо се поносно и лагано каскајући упутио до чауша, који је пажљиво проверио погодак и снажно викнуо гледаоцима: "Удва!". Публика је одушевљено и громко прославила добар погодак. Овим је чауш народу обзнанио да је алкар погодио у двојку, изнад које је било само једно боље гађање: "Усриду!"

Алкари су се смењивали са наизменичном срећом, док се није на крају издвојио најбољи алкар, који је био победник сињске алке за ту годину. Када сам касније читао приповетку "Алкар", од Динка Шимуновића, опет сам са истим узбуђењем доживео сињску алку, као да сам опет био тамо.

Много година касније сазнао сам да се на сињској алки не могу надметати сви људи, него само они који су рођени у Сињу и околици. Од тог часа сињска алка је за мене изгубила сваки чар. Никада више нисам отишао да гледам сињску алку, нисам је посматрао на телевизији, нити ме је више занимала.

Друштво за телесни одгој (ДТО)

Друштво за телесни одгој "Партизан" у Книну основано је управо у време када сам стасао за снажнији физички развој. Било је то масовно спортско друштво, потпомогнуто од шире друштвене заједнице, које је добило своје просторије за вежбање, средства за вежбање и предводника Тоду Чеку, великог човека, доброг стручњака и доброг одгојитеља, који је имао велико вежбачко искуство и још већу и племенитију душу.

У почетку, у просторијама друштва, вежбала је скоро сва младеж Книна. У вежбаоници биле су огромне гужве, јер су се сви покушали доказати као вежбачи. Временом, или по способностима или по упорности, издвојили су се понеки омладинци, а већина је одустала. Тако се број вежбача свео на праву меру.

Припадао сам оним упорнијим ученицима који су, поред свих почетних потешкоћа, остали да и даље вежбају. Нисам се толико истицао способностима за вежбање колико вољом и жељом. Поред тога налазио се тамо и један број мени блиских младића, који су углавном боље вежбали од мене, због којих сам остао у друштву. Нешто сам и научио, чак сам као вежбач наступао на спортским представама по неким околним селима, али већи успех нисам постигао.

Приметио сам да су најбољи вежбачи били младићи средње висине, са складним односом између тела и удова, док су виши младићи са дужим рукама и ногама лошије вежбали. Припадао сам овој другој групи.

Укључио сам се и у организациони део друштва. Најављивао сам наступе на гостовањима друштва по селима, наплаћивао улаз у салу за представе и радио сличне послове. Без обзира на недовољан таленат за већа гимнастичка достигнућа, мени је ово вежбање донело много користи. Оно је припомогло мом бољем физичком развоју и бољем

изгледу. Остали су ми незаборавни многи догађаји везани за ово изузетно корисно друштво: честа вежбања, повремене наступи на јавним приредбама, путовања и гостовања по суседним селима и градовима, заједничка летовања чланова друштва, дружења у просторијама друштва и друго.

Инструктор Тоде Чеко био је посебно племенит човек, који је имао велику љубав према телесном одгоју, раду и према омладини. Током рада са нама, својим ученицима, никада није губио живце. Објашњавао нам је упорно и стрпљиво, како треба извести неку вежбу и у свему се према нама односио више као добар родитељ, него као учитељ. Много смо га ценили и волели.

Једном приликом наше удружење за телесни одгој "ДТО Партизан" гостовао је у Дрнишу. Мене је Тоде Чеко изабрао да будем најављивач наступа. Радио сам то предано. Сваки пут, када је требало најавити нову тачку, Тоде би ми рекао шта да кажем. Тако, за једну нову тачку, рече ми да је најавим: "Сада ћете видјети вјежбе на партнеру" (уместо партеру). Без размишљања изишао сам пред гледаоце и најавио им вежбе "на партнеру", управо онако како ми је Тоде саопштио. Један гледалац из првог реда одмах злурадо рече: "Е, ово ће баш бити занимљиво? Да и то видимо!" Схватио сам сместа шта сам лупио, али је било касно. Изговорена реч се тешко повлачи. Када сам касније најављивао преостале тачке све време осећао сам стид, али из своје коже нисам могао изићи.

У времену које је следило иза Другог светског рата, после школа за образовање, друштво за телесни одгој "Партизан" било је нешто најзначајније што је добила младост Книна. Уместо да се окрене порочним забавама, крађи, потрошњи алкохола и сличном омладина се окренула оном најбољем, телесном развоју и лепом дружењу, које је друштво непрекидно развијало и поджавало.

Извиђачи

Извиђачки одред у Книну основан је две године пре мог одласка на студије. Са великим одушевљењем, међу првима, приступио сам тој корисној организацији. Заносиле су ме могућности групног летовања, кретања у отвореној природи и савлађивања разних извиђачких знања и вештина.

Посећивао сам извиђачке радне састанке, научио се извиђачкој полувојној дисциплини и савладао многе извиђачке вештине: постројавање, кретање у природи помоћу компаса и уз помоћ мапа, пришивање отпале дугмади, пружање прве помоћи, подизање шатора, подизање логора, намештање кревета, одржавање чистоће, помагање друговима у невољи и друге. Добио сам извиђачку униформу и обучен присуствовао смотрема.

Године 1955. кнински извиђачки одред, заједно са сплитским извиђачким одредом, вршио је пропагандно извиђачко летовање по приморским градовима Црне Горе. Образована је мешовита извиђачка група. Заједно са руководством ове групе било нас је укупно 35.

Посетили смо три града на црногорском приморју: Херцег Нови, Котор и Будву. У сваком од ових места задржали смо се по седам дана. Спавали смо у шаторима, на градским тржницама и код становништва набављали животне намирнице, кували на ватрама у отвореној природи, јели под отвореним небом, вршили смотре, маршевања, савлађивали разне извиђачке вештине, и купали се у мору.

Положио сам тада једно извиђачко вештарство. Седам дана, за цели извиђачки скуп од 35 особа, кувао сам доручак, ручак и вечеру. Сви су извиђачи били задовољни мојим кувањем. Сећам се да сам једног дана за вечеру припремао палачинке са чајем. Није било лако на логорској ватри испржити око 80 палачинки. Али када се нешто ради са вољом и љубављу, скоро све је човеку достижно.

Надлежна извиђачка комисија доделила ми је извиђачко вештарство кувања. Оно ми је уписано у извиђачку књижицу, коју и данас чувам. И данас се поносим тим вештарством. Покушао сам да положим и вештарство ћутања. Пријавио сам се извиђачкој комисији. Трбало је да од једног до другог јутра, у времену од 24 часа, не проговорим ни једну реч. Лепо је кренуло. Добро сам се држао у времену које је трајало шест сати. Другови су ме стално нешто запиткивали, а ја сам само одмахивао руком. Док сам пливао изненада рекох неком другу: "Загњури ме!". Било је готово. Моји другови су се насмејали, а ја се нисам одлучио за нови покушај.

Недуго пред одлазак на студије изабран сам за председника извиђачког одреда Книн, а после мог одласка ову функцију преузео је други. Сматрам да ми је учешће у извиђачкој организацији много користило. Савладао сам веома савесно многе извиђачке вештине и постао одговорнији, самосталнији, сигурнији и практичнији. То ми је много помогло да се боље снађем на студијама, као и у току читавог даљег живота. Уверен сам да су и други извиђачи имали велике користи од учешћа у раду у овој организацији.

Тврђава

Книн има веома стару, велику и изузетно лепу тврђаву. Тврђави се може прићи из два правца: стрмијим путем из доњег дела града од градске тржнице и блажим нагибом од горњег дела града, од Дешића раскршћа. Изнад улазних дрвених врата, која су прошарана мноштвом металних клинова, налази се у камену уклесан лик венецијанског лава. Тврђава је изграђена у више нивоа, тако да су браниоци увек имали могућност да се повуку на виши ниво. Кроз историју њом су владали Римљани, Млечани, Турци, Наполеон, Аустро-угари и Југословени.

Поглед из града на тврђаву, као и поглед са тврђаве на град веома су занимљиви и скоро очаравајући. Са тврђаве се по лепом времену изванредно види град, железничка станица, творница вијака, ближа околина Книна, водопад Крчић, цела книнска долина и планина Динара. Ваздух је на тврђави чист и свеж, а шетња по разним деловима тврђаве увек је била задивљујућа.

Тенис

На книнској тврђави било је више деломично порушених некадашњих касарнских зграда, које су после завршетка Другог светског рата остале непоправљене и празне. Мој школски друг Бранимир Јеловина живео је у кући која је била изграђена на пола пута између основног градског нивоа и тврђаве. У једној од тих разрушених касарни, која није имала кров, очистио је читав доњи простор и направио тениско игралиште, које је било мање од правога тениског игралишта.

Ми, његови пријатељи, долазили смо из града на тврђаву и ту, на том помоћном игралишту, проводили многе часова у игрању тениса. Тенис нисмо играли сасвим по прописима. Уместо правих тениских лопти користили смо мање гумене лопте, а уместо правих рекета користили смо дрвене пуне рекете, сличне онима које се користе за стони тенис. Без обзира на те измене, уживали смо у тој игри. Долазак на тврђаву, игра на чистом ваздуху и силазак са тврђаве, причињавали су нам велико задовољство и били су веома корисни за учвршћивање нашег здравља.

Пазарни дани

Осећам потребу да нешто кажем о пазарним данима, који су у Книну падали сваке суботе. Ти дани били су увек посебно занимљиви. Улице би се попуниле и продавцима и купцима, који би се сјатили из разних делова града и околине и који су долазили до ширег подручја градске тржнице. Могла се ту наћи свакојака роба, од градске и сеоске хране до разних народних рукотворина. Ту се продавало разно воће и поврће, пршуте, панцета, маслиново уље, свежа риба, суве смокве, сеоски пилићи, сезонско воће, ракија, сеоске вунене чарапе, цемпери, сеоски везени одевни предмети, дивљи зечеви, крзна од куна и лисица, свирале, штапови, ћурликаче, дипле, звона за овнове звонаре, канције за терање коња и још читав низ других занимљивих и вредних предмета, потребних и за сељаке и за грађане.

Никада човек није био сигуран да ли ће неке занимљиве робе бити тренутно на пијаци или не, као и шта ће се баш те суботе појавити на продају. Требало је бити тамо и пронаћи оно што човеку треба или налетити на неку ретку робу, која се није могла наћи у радњама, па ни сваког сајменог дана.

И сада памтим како смо куповали разне дивље јестиве траве, којих је било различитих и до двадесет врста, а које су чобанице чувајући овце, брале у природи и суботом продавале. Када би се те траве скувале, као дивље зеље, и залиле маслиновим уљем, били бисмо задивљени укусом. Ово зеље било је изузетно здраво за исхрану јер је садржавало многе минерале и витамине.

Много пута куповао је мој отац дивљег зеца, којег је моја мајка знала изврсно припремити и послужити као изванредну послестицу. Понекад би нашли свежу морску рибу,

која на книнској пијаци никада није била сувише скупа, па бисмо је са уживањем јели, кад би је мајка припремила.

Било је занимљиво проматрати дивне народне музичке инструменте и друге украсне или употребне предмете, које су излагали за продају народни уметници, прави мајстори свог посла. Били су израђени углавном од дрвета. Све то расположење, која је у суботу владало у Книну, било је помало вашарско и многи Книњани долазили су радо на те суботње угођаје, без обзира да ли је требало да нешто купе или не.

Рибарске вечери

Најзанимљивије, са највише шала и смеха, биле су рибарске вечери. Тада се смех громогласно проламао свечаном салом у којој су се забављали рибари и грађани. Сала би била пуна као око. Најбољи кнински шерети стали би уз микрофон, певали шаљиве песме, причали шаљиве садржаје, задиркивали поједине рибаре и грађане и увеселавали присутне. Сви смешнији догађаји који су се десили у времену од прошле рибарске забаве, поново би били освежени кроз духовите и веселе скечеве ових шерета. Ретко ко се на то љутио и сви би били задовољни и весели.

Три пута је мој отац Раде, својим догодовштинама у току рибарења, био главна мета ових веселих шерета. Једном је са друговима рибарима отишао на реку Зрмању. Када је извадио рибарски штап у намери да почне са риболовом, видео је да му је заборавио понети ролну са блинкером, па није могао да лови. Преостало му је само да тужно гледа у свој голи штап. Поводом овог догађаја, на првој рибарској вечери, шерети су мом оцу Ради отпевали једну песму у обради, по мелодији тада омиљеног шлагера "Кажи зашто ме остави . . .", наравно са измењеним текстом:

"Кажи зашто ме остави, колице моје мило,
кажи зашто ми причини срцу толику бол.
Јутрос када сам отишо, осмех скриво је боли
ипак тихо сам плакао, када се растасмо ми."

После те забаве, рибарећи на реци, оклизне се случајно мој отац, деломично упадне у воду и покваси се. На следећој рибарској забави опет паде нова песма о мом оцу:

"Покрај Крке старе лови наш шјор Раде,
За маренду јаја воли, носи их у својој торби
Еј шјор Раде мој!
Нога се оклизну, он у воду звизну,
Гдје су сада моја јаја, отпловила су без краја,
Еј шјор Раде мој!"

И управо када сте већ помислили да је овај догађај исцрпљен, на трећој рибарској забави шерети преко микрофона обавестише скуп рибара и грађанство да је из Аргентине стигао хитан телеграм. У њему је стајало да су у Буенос Аирес допловила нека јаја, па Аргентинци питају да ли су то случајно јаја шјор Раде Лежаића. Наравно настао је урнебес и општи смех. Мој добри отац само се мирно смешкао и ни мало му није било криво. Био сам присутан на све три рибарске вечери када су се те успеле шале износиле грађанима преко микрофона.

Динара

Највећа планина у Хрватској је Динара. На њој се налазе два највиша врха у Хрватској, један висине 1913 метра и други висине 1831 метар. Види се изванредно из готово свих делова Книна. Због величине и удаљености изгледа помало плавкасто. За време ведрих дана, после кише, могу се на њој јасно уочити многи детаљи у планинском масиву. Њен моћни масив привлачи погледе оних који из Книна посматрају видокруг. Не верујем да постоји и један становник Книна, који у току дана више пута не баца поглед на ту лепу планину.

Неколико пута ишао сам на излет на Динару. Неки од тих излета остали су ми у јасном сећању. Један од најзанимљивијих излазака био је излазак дела чланова планинарског друштва Книн, који је извршен јахаћим коњима. Десило се то 1954. године. Книн је био град са много војске и дивизијски центар. Дивизијом је командовао генерал ЈНА. У време тог излета истакнути члан планинарског друштва био је и тадашњи командант града. Он је и

предложио тај излет коњима и за ту прилику обезбедио дивизијске јахаће коње. Био сам један од учесника тог излета.

Из круга једне од војних касарни, јашући на коњима, кренули смо према Динари. Неколико упућенијих војника, који се бринули о коњима, рекли су нам да су за ту прилику одабрани најмирнији коњи. Памтим изузетну бригу генерала да се животиње што више чувају и да се сувише не оптерете. Приликом сваког стрмијег и дужег успона, по његовом налогу, силазили смо са коња и тај део пута прелазили пешке водећи коње за узду. Планина је била предивна, а као јахачи доживели смо је на посебан и необичан начин.

На планини смо приредили мања спортска такмичења, погледали занимљиве крајолике, јели донешену храну, певали песме и водили бригу о нашим коњима. Силазак са планине био је лакши и бржи јер смо све време јахали. Вратили смо се очарани планином и презадовољни необичним и прелепим проводом.

Други излазак на планину приредила је книнска гимназија. Према плану наших водича дан раније аутобусима допутовали смо у суседни градић Босанско Грахово, које се налази на другој страни Динаре и које је на много већој надморској висини у односу на Книн. Била је зима. Преспавали смо у загрејаној школи и рано ујутро, по изванредно ведром и сунчаном дану, реко планине Динаре кренули према Книну.

У самом почетку пратила нас је лагана јутарња магла, која је убрзо нестала. Пролазили смо кроз предивне планинске пределе пуне зимзелених стабала обучених у зимску снежну одећу. Стабла су изгледала тако лепо као да су постојала само зато да би нас задивила.

Ишли смо у колони правећи пртину и смењујући се на челу колоне да се уједначено уморимо. Имали смо водиче који су добро познавали планину, који су одређивали смер и брзину кретања и који су пазили да не залутамо. Неки од нас носили су скије. На најбољим местима за одмор и скијање застајали бисмо, одмарали се, скијали се и јели храну коју смо понели. Памтим да је сва та храна, коју смо уморни и изгладнели јели, имала невероватно добар укус. Све оно што смо нерадо и слабо јели код кућа, ту на планини јели смо са највећим задовољством.

После изузетно напорног, али прелепог провода, тек пред саму ноћ спустили смо се низ обронке планине, напустили снегомпокривене пределе, и после додатног пешачење прилазним путевима тек у ноћи стигли у Книн.

Трећи пут у лето, са групом мојих најбољих пријатеља, упутио сам се у дводневни излет на Динару. Пешачили смо дуго и напорно док смо стигли на планину. Шумски предели били су у пуном биолошком развоју. Наилазили смо на места пуна шумских јагода, које смо брали у таквим количинама, да смо сви могли да их се једући издовољимо. Носили смо једну ловачку пушку, али нисмо наишли на дивљач, вероватно зато што смо сувише гласно причали, довикивали се, певали и правили велику буку.

Преспавали смо у неком планинарском дому. Посетили смо многа необична места, видели разне крајолике, претежно крећући се кроз густе шумске пределе. Читав тај предео био је забачен, тих, неокрњен човековим присуством и помало тајанствен. Осећали смо се као да се налазимо у неком другом свету. Тек увече другог дана опет уз велике напоре и веома уморни вратили смо се у Книн.

Сваки од тих излета био је посебан и другачији, откривао нам различита занимљива места на планини и доносио нам другачија искуства. Једино заједничко свим тим излетима био је изванредно чист ваздух, невероватно добар укус хране, исти повратни пут са планине до Книна и велики замор, посебно на крају дана при повратку.

Породица Бло

Градска драмска аматерска група савладала је веома успешно и грађанима припремила за приказивање једну драму која се звала "Породица Бло". Ова успела драма веома се допала грађанима Книна. На несрећу, највише неких од глумаца из те глумачке групе, та драма изродила се у једну од највећих афера послератног Книна. Та афера пукла је као гром из ведра неба и још једном показала да је мали градић Книн прави град, са многим добрим и лошим особинама које таква места имају.

Главни глумац био је лепо ученик книнске гимназије, мештанин Книна Војо Цвијетић, а главна глумица била је прелепа супруга генерала и команданта града, који је носио ратни надимак Шумар. Глумећи у том позоришном делу, заљубили су се међусобно и

то се завршило изненадним бегом заљубљених из Книна. Побегли су у Бихаћ и тамо ступили у брак. Као и свуда афера је примљена од грађанства различито. Неки су у том чину видели вечну и романтичну љубав, неки су злобно уживали у срамоти командата града, неки су завидели младом човеку на освојеној лепој жени. Многи су са занимањем очекивали који ће потез повући осрамоћени муж.

Расплет је био изузетно занимљив. Командант града отпутовао је из Книна и није се враћао око месец дана. Када се појаво био је поново ожењен. Његова нова супруга била је лепша од претходне, а грађани Книна били су задивљени њеним изгледом. Није ми познато зашто, али брак између љубавника није предуго опстао. У том браку рођено је једно женско дете. Заљубљени су престали да се воле и растали су се. У Книну се годимама спомињала та узбудљива афера, која је добила назив "афера Бло". Моја осећања била су помешана. Дивио сам се храбрости младих заљубљеника, било ми је жао осрамоћеног генерала, а касније дивио сам му се због виспреног начина на који је решио проблем.

Манастир Крка

Једног летњег дана 1955. године моји најбољи другови, још неколико младића мештана и ја, договорили смо се да одемо на излет у православни манастир Св. Арханђел, или како смо га чешће звали манастир "Крка". Одлучили смо да на пут идемо бициклима.

Рано ујутро групно кренули смо са договореног места. На путу смо се задржали код места Бурнум-Шупљаја, недалеко од засека Руделе, које припада селу Ивошевци. У Бурнуму разгледали смо велики римски дволук, остатак некадашње насебине шесте римске легије. По казивањима професора историје, до те римске насебине, која је некада бројала преко 30.000 становика, од реке Зрмање, код села Плавна, преко Буковице, постављен је водовод чија је дужина прелазила 20 км. Трагови тог водовода виде се и данас преко буковичке висоравни.

Од Бурнума наставили смо вожњу до манастира. Манастир "Крка" налази се у проширеном кањону реке Крке. Удаљен је неколико километара од места Кистање. Силазили смо у кањон, тада набијеним шљунковитим путем, посматрали витки звоник манастира, слушали хорску свирку летњих зрикаваца, проматрали мирни ток реке и треперење ваздуха на узаврелом летњем сунцу. Око нас у вековном миру разастирала се ничим ненарушена природа. Гледајући на тај стари и знаменити манастир и његово тихо и мирно окружење имали смо осећај да се налазимо у четрнаестом веку, у време када је манастир саградио умировљени свештеник кнегиње Јелене, сестре српског цара Душана Силног, тада удате у Брибир за хрватског бана Младена Шубића.

У манастиру дочекао нас је и срдечно поздравио игумен Никодим Опачић, рођен у Бивичину селу недалеко Кистања. Повео нас је у разгледање манастира и лично нам показао све значајније вредности, од којих су се неке вековима чувале у том здању. Између осталих показао нам је ризницу и њене најзначајније излошке: једно старо јеванђеље писано на штављеној јарећој кожи, предивне минијатуре светаца резбарене у маслиновом дрвету, предивне делове народне радиности и друге, посебно женске одевне предмете.

У примаћој соби, уз пијуцкање укусног црног манастирског вина, пажљиво, са уживањем и дивљењем слушали смо игумана, када нам је причао делове српске и светске историје и уметности. Тај крупни, снажни и образовани игуман говорио је са изузетном лакоћом, занимљиво, полетно, убедљиво и достојанствено. И поред огромне разлике у годинама и знању обраћао нам се са уважавањем и као себи равнима. За пар сати казивања освојио је наше душе и ми смо га упамтили као изузетно образованог и занимљивог човека.

Неким чамцем пребацили смо се на другу страну Крке, наставили вожњу бициклима и довели се у проминско село Богатић. Одсели смо у кући нашег школског колеге и будућег лекара Петра Багића, где смо били изванредно погошћени. Послужени смо домаћим пршутом и предивним проминским вином. Тек у смирај дана, по ноћи и уз светлост месеца, сити и полунапити, сели смо на наше бицикле и упутили се према Книну. Стигли смо у касне ноћне сате.

Крађа воћа

Када сам био ученик осмог разреда гимназије, у лето 1955. године, више пута моји пријатељи и ја ишли смо у крађу воћа. Било је вруће лето, када су дозревале кајсије и брескве. У касним ноћним сатима после пола ноћи, тихо бисмо се упутили ка одабраном

воћњаку, где смо раније преко дневних осматрања видели зрело воће и где смо одлучили да извршимо крађу. Када бисмо стигли у воћњак и уверили се да воћњак нико не чува, ми бисмо тихо и без буке набрали воће, напунили џепове и убацили мало воћа у кошуље. Када бисмо завршили, исто тако тихо и без буке изашли бисмо из воћњака и отишли на безбедну удаљеност. Јели бисмо тада воће и препричавали главне незгоде и страхове у току крађе. Воће бисмо појели, јер смо ретко када узимали више воћа него што смо могли да поједемо.

Непосредно после полагања матуре ишли смо у последњу крађу воћа. На мети била нам је нека велика шљива, недалеко творнице вијака. Када смо набрали воће, један од другова одлучио је да се нашали и тихо је рекао: "Ево чувара". Била је месечина. У часу смо се смандрљали са стабла и брзо отрчали иза једног пласта. Када смо тамо стигли били смо изненађени. Једна од наших школских колегиница управо је била на љубавном састанку са својим момком, будућим мужем. Збуњени назвали смо им добро вече и брзо се удаљили.

Велика матура

Четврти разред гимназије 1950/51. године (број главног именика 23) положио сам са врло добрим успехом. Имао сам следеће оцене: четири тројке, пет четворки и једну петицу. Владање ми је било одлично. Директор гимназије био је професор Анђело Мишков.

Имам извештај са полугодишта из петог разреда гимназије за школску годину 1951/52. из којег се види да сам прошао са оценом добар. Већина оцена била ми је добар, имао сам једну двојку, две четворке и оцену из владања добар. Оваква оцена из владања значила је да сам до полугодишта био изузетно немиран и да су наставници били незадовољни мојим понашањем. Оцену добар добио сам и због тога што сам са градског огласног места, где су се вешале рекламне слике за биоскоп, скинуо и однео једну слику. Наставничко веће ме је за тај прекршај казнило укором наставничког већа.

Та казна ме је много уплашила. Размислио сам добро о свему, извукао правилне закључке и одлучио да такве прекршаје више не чиним. Та казна дошла ми је у право време и деловала је на мене веома васпитно.

Пети разред гимназије, школске године 1951/52. завршио сам са оценом добар. Према сведоџби (главни именик бр. 21) имао сам две двојке, осам тројки и једну четворку. Оцана из владања била ми је врло добар. Директор гимназије био је и даље професор Анђело Мишков.

Шести разред гимназије школске године 1952/53. завршио сам са оценом добар. Према сведоџби (главни именик бр. 41) имао сам осам тројки и две двојке. Владање ми је било одлично. Директор гимназије био је професор Анђело Мишков.

Седми разред гимназије положио сам са добрим успехом. Према сведоџби (главни дневник бр. 20) имао сам: једну двојку, осам тројки, две четворке и једну петицу. Владање ми је било одлично. Директор гимназије био је професор Здравко Икица.

Осми разред гимназије завршио сам са врло добрим успехом. Према сведоџби (главни именик бр. 14) имао сам следеће оцене: три тројке, осам четворки и једну петицу. Владање ми је било одлично, а директор је и даље био професор Здравко Икица.

Дошло је време да полажем велику матуру, односно испит зрелости.

Великој матури претходиле су припреме професора из важнијих предмета, који су и себе и ђаке спремали за тај значајни догађај. Крајем године моја тадашња професорка из математике која се презивала Знидаршић одлучила је да направи пробни матурски испит.

Професорка ме је, из неких мени и данас непознатих разлога, сматрала лошијим математичарем, иако сам био један од најбољих, ако не и најбољи у разреду. Када је вршила контролни испит, она је лошије математичаре, а међу њима и мене, издвојила у једно одељење, а боље математичаре у друго. Одмах сам решио два задатка од заданих три, преписао их на помоћне папире и проследио мојим друговима, који су са њих преписивали и додавали другима. Тек после тога почео сам решавати трећи задатак.

На крају пробног испита професорка је била запањена када је установила да су сви ђаци из лошије групе добили четворке и петице, док су они из боље групе математичара прошли много лошије. Ништа јој није било јасно. Изгрдила је неке ученике из групе бољих математичара, а похвалила нас из лошије групе. Остало ми је само да се задовољно осмехујем. Много година касније причао ми је ујак Радомир Шолаја да је својевремено и он, на сличан начин, обмануо свог професора из математике.

За велику матуру припремао сам се у друштву са неколико мојих другова. Дневно бисмо се састали и почели понављати градиво из претходних година. То је била толико велика наставна грађа да смо на крају схватили да је то немогуће поновити, за тако кратко време. Неко од мојих другова рече да смо учили пет година, од мале матуре па до велике, и да смо много научили. Он нас упита како се може све то обновити за месец дана, па предложи да престанемо да се мучимо. То смо сви прихватили. Уместо да даље учимо ми се прихватисмо преферанса и задњих десетак дана само смо се са њим бавили и одмарали мозак.

Једног дана, док сам шетао градом, заустави ме један професор и упита да ли сам спреман да полажем матуру преко реда. Једној нашој колегиници, која је полагала матуру, изненада је позлило, па је одложила полагање. Тражили су замену. Желео сам да прихватим, али сам био у кратким хлачама, односно неприкладно обучен. Рекох то професору, али он рече да ће ме пред комисијом оправдати. Ја пристанем и одем на полагање.

На испиту се опет поновио онај несхватљив став, који је према мени упорно заузимала професорка Знидаршић. Добио сам три задатка и послан сам у припремну клупу да их решавам. Још док сам седео у припремној клупи, решио сам брзо и тачно сва три задатка. Заправо остало ми је само још то, да у задњем реду трећег задатка испишем крајњи резултат. Професорка ме позове, а ја јој саопштим да је све готово и да управо испишујем резултат задњег трећег задатка. Она ми одговори да то није потребно и да тај задњи задатак могу цео да испишем на табли. Ја то учиним и тако завршим са њеним делом испита. Тако положим и остале предмете.

На крају професори ми рекоше да сам положио и честиташе ми. Надао сам се да ћу изненадити родитеље, али их је неко већ обавестио да полажем матуру. Сачекали су ме на излазу из гимназије, упитали како сам прошао, а затим су ми весело честитали.

Какво је само било моје изненађење када сам у матуралној сведоци добио уписану најнижу пролазну оцену из предмета математика, двојку. Нисам протестовао. Знао да ме професорка није мрзела. Она је просто веровала у нешто што није постојало и упорно се понашала у складу са својим убеђењем. Чињенице, ма како биле очите, које се нису слагале са њеним убеђењем, нису је занимале. Касније, са том најнижом пролазном оценом из математике, уписао сам се на електротехнички факултет. На њему сам полагао четири испита из више математике и сва четири положио сам у првом покушају.

У мојој сведоци о испиту зрелости пише:

ФНРЈ, Народна република Хрватска, Гимназија "Братство и јединство" у Книну, година 1954/55, СВЈЕДОЦБА о испиту зрелости, наведени су моји подаци: име и презиме, родитељи, дан рођења и где, народност, свршио је школске године 1954/55 осми разред гимназије и полагао испит зрелости од 13.06.1955. године. Наведене су оцене: 2 двојке (међу њима математика!), 4 добар, 7 врло добар, 2 одличан и владање одлично. Завршна оцена добар. На основу испита призната ми је зрелост и способност за студије на свеучилишту и високим школама. У Книну, 27. јуна 1955. године. Потписало се 5 чланова испитне комисије.

Занимљиво је да су једине 2 двојке, које сам добио у матуралној сведоци, биле из предмета математика и српско-хрватски језик. А управо сам се двоумио да ли ћу студирати књижевност или електротехнику. То је збиља било необично.

Матурална екскурзија

Био је тада обичај да матуранти обавезно путују на матуралну екскурзију. Такву екскурзију организовала је гимназија. Од стране гимназије пратила су екскурзију овлашћена лица, обично разредник и још један до два професора. Били су задужени да се старају о правилном понашању и о добром и стручном проводу ученика, о путовањима, смештају у хотеле и припремању посета знаменитим местима, музејима, позориштима и слично.

Наша екскурзија обухватала је посету градовима Дубровник и Београд. Готово сви ученици осмог разреда гимназије кренули су на ову екскурзију. Био сам већ раније у Дубровнику, када сам учествовао у екскурзији "Дружина Пере Квржице".

Сећам се, били смо смештени у једном омладинском дому. У исто време у том омладинском дому одселе су матурантице једне загребачке женске гимназије. Моји другови, бољи певачи, кренуше да певањем освајају загребачке девојке. После успеле представе певања, неки од њих повезаше са са девојкама и одоше са њима у шетњу. Наш друг Бошко

Ожеговић не само да се упознао са једном од тих девојака већ је касније на студијама дубље развио ту везу и она се завршила браком.

Сутрадан, нас неколико лошијих певача одлучили смо да и ми покушамо да се повежемо са девојкама помоћу певања. После неколико отпеваних песама једна од девојка приђе нам и рече: "Кај је с вама дечки? Јуче сте так лепо певали. Кај вам је данас?" На ту њену примедбу није нам преостало друго него да престанемо са певањем.

Први пут у животу дошао сам у Београд. Од више занимљивих догађаја највише памтим посету београдском позоришту, где смо гледали балет "Лабудово језеро". Били смо задивљени, али још више уморни. После десетак минута гледања представе слатко сам заспао. Авала и споменик незнаном јунаку изгледали су нам величанствено. Имао сам тада и први сусрет са шљивовицом. Због лоше ракије и непријатног мириса на џибру нисам је могао пити и касније ми је годинама била одвратна.

Срећна времена

Завршило се тако једно од најсрећнијих раздобља мог живота. Били смо материјално сиромашни. Недостајала су нам многа материјална добра. Ипак, имали смо веома садржајан духовни живот, који је био пун лепих жеља, надања, дружења, уживања у читању, играња, спорта, купања, здраве незагађене природе, музике и много чега другог. Било је то време физичког и психичког сазревања.

Када упоредим та сиромашна времена, али испуњена маштом и разноврсним забавама, са оним временима која следе, која су испуњена већим материјалним добрима, увек дајем предност гимназијским временима. То у пуној мери потврђује познату изреку: "Од колевке па до гроба, најлепше је ђачко доба!"

Имао сам тада висину од 184 центиметра и тежину од 66 килограма. Био сам мршав, висок, црномањаст, танак у струку, осредње јак, наивно поштен, пун лепих жеља и надања, као и вере у себе и своје могућности. У животу су ме чекала многа искушења, којих ни најмање нисам био свестан.

ПОЧЕТАК СТУДИЈА

Недоумица

Преда мном је била велика недоумица. Шта студирати? Који факултет изабрати? На крају гимназије имао сам две велике љубави: књижевност и атомску физику. Да их одаберем за студирање, и једна и друга могућност занимале су ме и мамиле подједнако. Обожавао сам књижевност. Читање ми је увек било заносно и чаробно. Био сам залуђен читањем. Атомска физика била ми је такође занимљива и веома драга. Продор знањем у математику и физику, у старијим разредима гимназије, отворио ми је изузетно привлачан свет, пун невероватних могућности. Куда се окренути и шта изабрати? У једном часу определио бих се за једну, а у другом за другу могућност. Време је пролазило, а ја сам и даље остајао у недоумици.

Коначно дође време да се крене на студије. Где ће ко ићи на студије, да ли у Београд или у Загреб, тада два најзначајнија универзитетска града у земљи, у то време одлучивало је највише питање где се налазила и колико је била бројна родбина студента. Мој отац договорио се са својим најмлађим братом, мојим стрицем Гојком, који је живео у Загребу, да прво време студија проведем станујући и делимично се хранећи код њега. Тиме је било одлучено да студирам у Загребу.

Имао сам преко осамнаест година. Био сам млад, црномањаст, витак, висок 184 центиметра, кратковидан, тежак 66 килограма, неискусан, наиван, самоуверен, жељан знања и пун нада у лепу будућност. Младост је чаробно доба. Њену вредност човек најбоље спозна када остари. Док је млад пун је комплекса, који му загорчавају живот и не дају му да у младости ужива, онолико колико би желео. Док стари губи комплексе, али истовремено и младост. Тако Свевишњи или природа уједначавају људима задовољство и ужитак у свим деловима њихових живота и не дозвољавају им да буду сасвим и до краја ни сретни и несретни.

Пут у Загреб

У лето 1955. године, почетком септембра, кренуо сам у Загреб да бих започео студирање.

Истовремено, поред мене да студирају, кренуло је у Загреб више мојих најбољих пријатеља. Са сведоцбom о завршеној гимназији, најнужнијим стварима, мало веша, нешто новца и јаком вољом, упутио сам се у сусрет новом животу. Једне летње вечери, после поздрављања са најближима, родбином и бројним пријатељима, заједно са мојим најбољим пријатељима из гимназије сео сам у воз. Иза мене остало је безбрижно детињство и прва младост. Испред мене било је сасвим ново време, за мене веома важно и много самосталније, али са бројним и великим искушењима.

Моји родитељи полагали су велике наде у мене и мој будући живот. Било је необично што сам одлазио у Загреб на студије, а да при том још увек нисам донео коначну одлуку, на којем ћу факултету студирати. Испред мене остала је још само та ноћ путовања, а онда ћу коначно морати да се одлучим.

Изнео бих овде једну важну чињеницу, која је била врло битна за мој даљи живот и будући успешан рад на студијама. Ми, ученици книнске гимназије, током средњошколског образовања добили смо шаролико знање. Стицајем разних околности, а посебно због честе замене професора, који су имали различито знање и квалитет, неке предмете савладали смо задовољавајуће, неке чак јако добро, а неке недовољно и лоше. Али мање више сви ми стекли смо велику сигурност у себе и снажну самосвест, која нас је пратила у даљем животу, па тако и на студијама. Некима је та самосвест донела много добра, а некима је била штетна. Мени је тај јаки осећај снаге и вере у себе и своје могућности углавном помогао. Касније, у току студија, западао сам повремено у потешкоће, понекад изузетне. Тај осећај вере у себе, да могу све савладати и све превазићи, извлачио ме је из тих бројних и озбиљних невоља.

У то време од Книна до Загреба путовало се од 10 до 12 часова. Због присуства мојих пријатеља нисам се осећао ни усамљеним ни уплашеним. Пре бих рекао да сам био весео и радостан што одлазим у нови живот. Следећег дана, рано у јутро, стигли смо у Загреб.

Коначан избор

Пред само јутро донео сам коначну и неопозиву одлуку, односно изабрао факултет на којем ћу студирати. Одлучио сам се за атомску физику. Док тај факултет буде основан, студираћу на Електротехничком факултету при Свеучилишту у Загребу, на смеру слабих струја, дакле Електронику.

Кад сам стигао у Загреб, отишао сам код стрица Гојка, поздравио се са њим и стрином, оставио ствари, узео неопходне документе и упутио се према факултету. Заједно са мном, на исти факултет, одлучили су да се упишу моји блиски пријатељи Бобановић Зоран-Буљо и Давор Милић-Штркаљ. Исто јутро, са сведоџбом, крштеницом и личном картом, без конкурса и било каквих других услова, уписао сам се на прву годину Електротехничког факултета. После неколико дана почела су редовна предавања. Седмична сатница била је препуна предавања, лабораторијских и аудиторних вежби. Нагло смо започели са веома напорним и исцрпљујућим радом.

У мом индексу стајали су следећи подаци: ФНР Југославија, Народна република Хрватска, моји најосновнији подаци: име и презиме, година рођења, име оца и мајке, место рођења, националност српска и држављанство ФНРЈ, датум положеног матурског испита 27. 06.1955. године у Книну, гимназија "Братство и јединство". Ту су још били: моја слика са печатом факултета, својеручни потпис, датум уписа 09.09.1955. године и број индекса 3335.

Уз индекс добио сам и студентску легитимацију, такође са сликом. Та легитимација имала је исти број као и мој индекс: 3335. Важност легитимације вредела је за текући семестар, а за нови морала се продужавати при упису у нови. Служила ми је за остваривање студентских права, као што су били: лечење у студентским амбулантама и другим здравственим установама, коришћење повлашћеног градског превоза, повлашћена исхрана у студентској мензи, одгађање служења војног рока, повлашћен превоз железницом и друга. Постао сам редовни студент прве године факултета, а старији студенти звали су ме бруцош.

Велика промена

Живот ми се променио из темеља. Нисам више имао било кога старијег ко би се бринуо о мени. Осим становања, делимичне исхране и прања веша, које су ми биле обезбеђене у стричевом стану, све друге животне проблеме морао сам решавати сам. Делимичну исхрану ван стричевог стана, сналажење у граду, градски саобраћај, куповину свега што ми је било потребно: одећу, школске потрепштине и све остало, морао сам обезбедити са оно мало новца, колико сам месечно добијао од родитеља.

Био сам лоше обучен, слабо снабдевен, са малим материјалним могућностима и уже и шире породице и са изузетно скромним животним навикама. Можда баш због тога био сам жељан да успем у животу и имао чврсту намеру да запнем и вредно учим на факултету, на који сам се уписао. Како ћу се снаћи и остварити ту намеру остало је да се види.

Велики град

Загреб је био велики град, много већи и много сложенији од Книна. Био сам задивљен и зачуђен многим предностима, којима је обиловао тај огромни град. Биле су у њему многе велике и лепе зграде, равне и дуге улице, леви тргови, жив градски саобраћај, разна позоришта, многи биоскопи, бројни паркови, величанствени споменици, велике цркве, низ факултета, бројни спортски клубови, велики спортски стадиони, зоолошки врт, музеји, старине, библиотеке, разне трговине, мноштво људи на улицама и много чега другог.

Људи су били лепо обучени, радње добро снабдевене, улице пуне људи, који су се кретали у свим правцима. Бројни паркови били су пуни разнобојног цвећа. У поређењу са мојим родним градом било је ту све неупоредиво веће, бројније, лепше, разноврсније и значајније. Биле су само три вредности у којима је мој родни крај био у предности над Загребом: лепша природа, укуснија храна и већа топлина у људским односима.

Као дете васпитано у мањем месту, очекивала су ме многа искушења. Морао сам се прилагодити новој средини, савладати многе нове начине преживљавања: понашање, сналажење у кретању кроз велики град, коришћење саобраћаја, упознавање са положајима факултетских зграда, са значајнијим продавницама, посебно књижарама, здравственим установама, јавним купатилима, биоскопима и свим другим неопходним и значајним местима у великом граду.

За мене највећа промена била је одвојеност од породице и изражен осећај усамљености. У Книну смо имали корзо, на којем сам се дневно више пута сусретао и виђао са скоро сваким познаником. У Загребу то није било могуће. Ако сам хтео да видим моје мештане, требало је да одем на Трг Републике, где су понеки од њих повремено долазили. Међутим гужва, саобраћај, лош ваздух и слабија могућност за шетње, нису ми били привлачни. Осим тога нисам имао времена за губљење. Мој факултет одузимао ми је скоро све расположиво време.

Иако сам дошао у град са другим наречјем и другим изговором у односу на нову средину, установио сам да то и није било сувише битно. Био је тада Загреб, како су многи говорили, "највећи далматински град на свијету". У том граду, у којем је тада живело око 600.000 становника, ваљда су половина били Далматинци. Закорачио сам чврсто и храбро у тај за мене нови свет и одлучио да се пуном снагом и свим срцем посветим најважнијем циљу мог боравка у њему, студирању.

Становање

Прве две године студија становао сам у стану мог најмлађег стрица Гојка. Он и његова супруга Сава живели су у заједничком стану у Гундулићевој улици бр. 40. Неколико година раније вратио се стриц са Голог отока, где је робијао због своје несаломиве љубави према Русима и Совјетском Савезу. О његовом политичком ставу, као и животним невољама које је због тога имао, касније ћу писати опширније.

Током боравка у Загребу чуо сам више пута да Гундулићеву улицу сматрају најравнијом у целом граду. Од почетка до краја била је испуњена изузетно великим и лепим зградама. Протезала се од најпознатије загребачке улице Илице до Михановићаве улице, управо до места где се налази прелепа ботаничка башта, односно недалеко од најпознатијег загребачког хотела Еспланада, као и загребачког колодвора.

Стриц није имао материјалних услова да сакупи читаву своју породицу на једном месту, да живе заједно у њиховом стану у Загребу. Силом прилика, највише због материјалних разлога, његова деца су живела код родбине у Далмацији. Док сам ја живео код њега, његова кћерка Дрина живела је код мог оца. Чекао је да нађе запослење и да се стекну сви непохдни услови за окупљање породице у Загребу. Стрина Сава радила је као продавачица у једној трафици и једина у породици зарађивала. Намеру да нађе запослење стриц није могао лако да оствари, јер су му то власти отежавале. Прихватио ме је привремено, да код њега станујем и делимично се храним. Ручак сам морао потражити ван стана.

Стриц и породица једног другог бившег робијаша са Голог отока користили су заједнички стан, подељен на два неједнака дела.

Почетак

Од стричевог стана до факултетских предавања није било сувише далеко, па нисам користио градски превоз. Електротехнички факултет није тада имао своје посебно здање. Предавања су одржавана на разним местима, претежно на другим техничким факултетима. Сва та места су се углавном налазила у близини Хрватског народног казалишта или мало ниже, према јужном делу града.

Дизао сам се рано и одмах одлазио на предавања, са циљем да заузмем што боље место у предавању, по могућности у првим редовима. Разлог за то био је првенствено мој лошији вид, а потом жеља да боље и јасније чујем професоре. Моји другови и ја, једни за друге заузимали смо места и тако се међусобно помагали. Успевао сам редовно да седнем у један од прва три реда.

Предавања су почела нагло и са пуном сатницом. У понеким данима знали су професори испредавати наставно градиво за шест па и више часова. У истом дану следиле су аудиторне и лабораторијске вежбе, а недуго затим професори су захтевали да израђујемо и предајемо кућне задатке, такозване програме. За мене био је то страховит радни напор. Покушавао сам да држим корак са предавањима. То бих и успео да су професори били бољи педагози, да ми је претходно стечено знање из гимназије било боље и да сам имао уџбенике из којих бих могао понављати и учити предавано градиво. На жалост, професори су углавном тежили да што брже и што више испредају, а колико смо ми од тога разумели и похватили у бележнице, мање их је занимало.

Почињао сам полако губити везу са наставним градивом неких предавања. Иако сам их редовно посећивао, све лошије сам их разумевао.

На почетку предавања давали су професори први потпис у индекс, а на крају предавања други. Ако студент није уредно похађао предавања, или није предао све задане програме, професор је имао право да му ускрати други потпис, без којег се није могао оверити успешно завршен претходни семестар. Због тог другог потписа пратили смо чак и она предавања на којима смо потпуно изгубили везу са предаваним градивом.

Осим проблема везаних за предавања, имали смо и низ других. Један од највећих био је недостатак уџбеника и скрипти. Већина професора није написала ни уџбеник ни скрипте. Узроци лењости и немарности професора лежали су у чињеници да их на то није обавезивала никаква одлука виших школских власти, чије би неизвршење проузроковало одговарајуће казне, нп. губитак катедре. Па из чега су онда студенти могли учити? Свако се сналазио како је знао и умео. Они који су боље знали енглески језик и који су могли да дођу до страних књига, учили су из њих. Већина је учила из студентских скрипти, које би написао неки бољи студент, које би биле откуцане на писаћој машини и потом копиране. Мањи део учио је из писмених прибелешки бољих студената, наравно пратећи властите.

Осим предавања, које су вршили професори, имали смо још и аудиторне вежбе, које су водили асистенти. Ове вежбе састојале су се од нумеричких задатака и биле су надопуна теоретским предавањима. Осим аудиторних вежби имали смо и лабораторијске вежбе, у којима смо уз помоћ инструмената утврђивали теоретска знања. Такав обиман рад трајао је скоро цели дан, што је за мене, а и за друге студенте представљало огромно оптерећење. Радило се шест дана у седмици, а само је недеља била дан одмора. Премало за тако тежак факултет.

После јутарњих предавања отишли бисмо на ручак, па се поново враћали на даља предавања или на вежбе. Такав напоран рад трајао је цели семестар. Било је заиста тешко, боље рећи претешко.

Осим заморног и сталног рада појавио се, посебно код мене, још један значајан проблем. Раније годинама стицао сам навику да читам разне романе. Сада по први пут, после осам година редовног дневног читања, нисам више за то имао времена. Готово све време морао сам посветити студирању. И поред учења техничких предмета осећао сам да је мој укупни духовни живот почео да сиромашти и заостаје. Пало ми је то изузетно тешко, јер је читање романа постало моја насушна потреба. То стање недовољног читања протегло се скоро до самог краја мојих студија. Управо тада помогла ми је она моја самосвест и одлучност, о којој сам раније говорио. Одлучио сам да завршим факултет и тако је морало бити, без обзира на препреке и одрицања, па сам то упорно и тврдоглаво спроводио.

Храна

У првих неколико месеци хранио сам се добро. Памтим да сам у Загреб допутовао са тежином од 66 килограма и да сам у тих неколико првих месеци повећао тежину на 82 килограма. Како је дошло до такве промене? До одласка на студије терали су ме родитељи, а посебно мајка, да једем и због тога имао сам одбојан став према храни и јео мало. Када сам почео да сам бринем о јелу, бирао сам јела која су ми се више допадала, чиме се појавила моја жеља за храном. Ваљда је и тежак факултет проузроковао моју готово непрекидну жељу за јелом.

Могао сам увек да једем и био сам стално гладан. Кад би се пружила прилика да се наједем, нисам је никада пропуштао. Најважније ми је било да се наједем, а шта једем било је мање битно. После сваког ручка могао сам поново да ручам, и то са великим задовољством. Била је срећа да је хране било мало, иначе бих се угојио преко сваке мере.

По европским мерилима доспео сам до идеалне тежине. У то време у Европи се рачунало да треба имати онолико килограма тежине колико особа има центиметара висине изнад 100. Био сам висок 184 центиметра, а имао тежину 82 килограма. Идеална тежина била је за мене 84 килограма. Поред тежине поправио се и мој изглед. И поред тога што сам био лоше обучен девојке су бацале погледе на мене. Схватио сам да сам им постао занимљив. А и моје занимање за њих је порасло. Све је упућивало на то да је дошло време да се оствари озбиљна љубавна веза.

Студије су ме скоро сасвим заокупиле. Имао сам мало времена да се виђам са пријатељима. Када бисмо се састали, отишли бисмо најрадије у шетње по граду или у паркове, ако је било новца у биоскоп, или бисмо у некој студентској соби заиграли карте.

Рибљи ресторан "Пула"

Хранили смо се по студентским мензама. По количини храна у њима била је скромна, али и неукусна. Сећам се да смо понекад одлазили у рибљи ресторан "Пула". Тамо су се углавном кувала далматинска јела, која смо обожавали и моји пријатељи и ја. Храна у ресторану није била сувише скупа, па су многи грађани и студенти долазили да се ту хране. У том ресторану многим је најомиљенија храна био кувани бакалар. За време ручка била би таква гужва да би по четворо људи стајало поред сваког стола и чекало да они који седе за столом заврше јело и да се дигну, да би сели на њихова места.

Четворо седи и једе, а четворо стојећи чека. Понекад би се десило да поред једног стола чека осам људи, да би сели и јели.

Договорили бисмо се понекад да продамо наше студентске бонове за тај дан, да додамо мало новца и одемо у продавницу хлеба. Тамо бисмо купили по четврт или пола векне хлеба и понели у ресторан Пулу. Стали бисмо поред неког од столова да чекамо ред за јело. Када бисмо стигли на ред, сели бисмо и уживали једући укусни кувани бакалар. То јело имало је доста маслиновог уља, које смо волели. Умакали бисмо хлеб у сос и јели га са највећим ужитком. Јело је било толико укусно да нам није много сметало што толико људи чека поред нас да завршимо. Одмах по завршеном јелу морали смо брзо да се дигнемо. Пожуривали су нас конобари и следећа четворка. Конобари би брзо односили празне тањире, чистили сто и постављали нове са оброцима бакалара.

Шеф ресторана Пула био је угоститељ презименом Мркушић из Подгоре, мештанин моје будуће супруге, добар човек, заљубљеник у добру кухињу и музику. Управо захваљујући њему, његовој љубазности и способности, многи љубитељи добре кухиње у његовом ресторану јели су укусна, здрава и јефтина приморска јела.

Тушканац

Те прве године студија упознавали смо град. Више пута, посебно недељом, ишли бисмо у Тушканац, велики и најпознати загребачки парк, и на некој великој ливади играли ногомет. Тај парк био је пун предивних вила у којима су углавном становали тадашњи виши републички и градски руководиоци. Свака вила имала је пса. Када би мој друг Буљо почео опонашати лавез паса, сви пси на Тушканцу би се узбудили и почели бесно лајати. Тако би се Буљо забављао по четврт сата. Читав Тушканац претворио би се тада у једно велико лајалиште. Зоран је у томе посебно уживао.

Тушканац је обиловао лепим стазама, клупама за седење, лепим растињем и чистим ваздухом. Многи љубавни парови радо су шетали тим дивним парком.

Одлазили смо повремено у биоскопе. Цене карата биле су умерене. Када смо имали сасвим мало новца гледали бисмо филмове у народним свеучилиштима, где су цене улазница биле упола мање. Пре сваке представе, пред нас гледаоце изишао би неки зналац, који би десетак минута говорио о темама блиским филму.

Обавезе

Низали су се дани пуни напорног похађања предавања и вежби тражења ретких уџбеника и скрипти, прављења обавезних програма и постепеног упознавања са великим градом и сналажењем у њему. Тражио сам повремено рођаке и земљаке, састајао се са пријатељима из гимназије, са којима сам наставио друговати и решавао бројне животне проблеме. Чврсто сам се прихватио учења и настојао да надокнадим оно што сам пропустио у гимназији, а што ми је требало на факултету.

Мој први одлазак у Книн, који је пао за време празновања дана Републике (29.11.), представљао ми је вишеструко задовољство. Био сам поново са породицом, за коју сам био изузетно везан. Опет сам био у родном граду, који сам много волео. Имао сам тада већ измењен изглед, јер сам повећао своју тежину, постао озбиљнији, одговорнији и имао статус студента техничког факултета. Мој укупни углед порастао је у породици, али и у граду.

Многи пријатељи и познаници сусретали су ме и радосно поздрављали, постављајући бројна питања. Осећао сам се као важна и омиљена личност. Посетио сам сва она места

којих сам се највише присећао док сам био одсутан. Прошетао сам дуж горњег тока реке Крке, отишао на книнску тврђаву, био на забави у Дому армије и посетио мени драге породице.

Највише ме је изненадио сусрет са мојим бившим професорима. Зауостављали би ме, поздрављали са уважавањем, попричали са мном и распитивали се о мом факултету и студентском животу. Био сам одушевљен њиховим односом према мени и постали су ми још дражи. Девојке, ученице млађих разреда гимназије, које сам сусретао, такође су ме радосно сусретале, поздрављале и гледале са занимањем. Било је очито да сам за моје суграђане постао занимљива личност. Био сам тога свестан, то ми је годило и осећао сам се као нека мања звезда.

Путовање возом до Книна и повратак у Загреб били су ми увек врло напорни. За сваки празник путовали би многи запослени грађани и бројни ученици, па би возови увек били препуни. Понекад ни на ходницима путничких вагона не би било довољно места за стајање. Читаво време вожње, од Загреба до Книна и обратно, углавном бих престајао, а то би трајало преко десет часова.

По повратку у Загреб наставио сам са напорним радом. Приближавао се крај првог семестра. За време зимског распуста требало је учити. Приближавао се летњи испитни рок и требало се озбиљно припремати.

У другом семестру било је још више предавања, вежби и програма него у првом. У међувремену навикли смо на тежак рад и то појачано оптерећење лакше нам је пало него оно прво, које смо имали прошле јесени, на почетку студија. Морало се напорно радити, због тога смо и били тамо. Да би се све то поднело био је потребно велико стрпљење.

У то време тешко ми је било да верујем да ћу успети да научим и положим све те тешке предмете. Ипак гурао сам упорно напред. У томе ми је више помагала тврдоглавост него убеђење. Разумео сам оне студенте који су одустајали од тежих и прелазили на лакше факултете. Лично, одлучио сам чврсто да останем баш на факултету који сам изабрао, па куд пукло да пукло.

Стриц

Стриц Гојко био је истовремено убеђени револуционар и заљубљеник у СССР. Био је ситнијег раста, иако самоук образован, знатижељан и поред свега проживљеног ведрога духа. Био је предратни члан комунистичке партије Југославије, опозициони председник општине Скрадин, првоборац, један од покретача народног отпора окупаторима и оснивач прве комунистичке партијске ћелије у родном селу Ђеврске.

Био је одлучан, духом несаломив и велики сањар. После рата, захваљујући ратним и партијским заслугама, пео се на политичкој лествици и прилично далеко догурао у Министарству пољопривреде Хрватске. И тако беше све до 1948. године. Због подршке Резолуцији Информбироа ухапшен је и одведен на Голи оток, где је без пресуде одробијао преко 3 године. Платио је тако велик рачун због своје политичке занесености.

Здравље му је било нарушено и остао је без једног бубрега. Био је исцрплен пре свега од дугог рата, а потом од мучног робијања, али умно и даље потпуно здрав и до темеља убеђен у своје политичке ставове. И после робије са посебним заносом волео је Русе и СССР. Није било те силе која би га могла разуверити и уништити његову љубав према том народу и тој земљи. Увек када је говорио о СССР-у срце му је било пуно љубави и поштовња.

Причао ми је понекад о тешким и мучним страдањима која су затвореници имали у оном округном и нељудском логору на Голом отоку. Открио ми сурови и криви свет. Отворио ми очи и показао да у нашој земљи, као и у читавом свету, постоје сурови закони и тешка прогањања многих невиних људи, која су далеко од човечности. Био је то сасвим другачији свет од оног који су нам описивали наши добри професори у гимназији. Био сам згрожен и ојађен. Зар да у нашој земљи, која је постигла многе значајне успехе и у Другом светском рату и после рата и која је била цењена у свету, постоји тако нечовечан и нељудски однос према неистомисљеницима.

И поред горких животних искустава био је стриц духовит човек, увек спреман да се насмеје и нашали и на свој и на туђи рачун. Остао сам му захвалан посебно зато што ме је деломично ослободио идеализма, којем сам био склон, а исто тако што код мене није развио мржњу према тадашњем политичком систему. Разликовали смо се највише у томе, што више нисам идеализовао ни један политички систем, ни једну државу, па ни Совјетски Савез.

Први испити

Први летњи испити, у летњем року 1956. године, били су за мене прилично успешни. Већ на почетку школске године постављен нам је услов за упис у другу годину студија. Из оба семестра требало је да положимо број испита у износу од најмање 24 часа седмичних предавања. Из предмета математика седмично сам имао у првом семестру 6 часова, а у другом 4 часа предавања. Значило је то да ћу, ако положим обе математике, стећи 10 поена за упис. Поред положене математике требало је стећи још најмање 14 поена да бих стекао услов за упис у другу годину.

Бацио сам тежиште рада на шест предмета, са намером да их научим, положим у раном летњем, касном летњем и јесењем испитном року и тиме стекнем неопходне поене за упис на другу годину. На првом испитном року 13.06. положио сам предмет руски језик и добио 4 поена, а 28.06. предмет математика 1+ 2 и тиме стекао нових 10 поена. Са сакупљених 14 поена почео сам успешно остваривати зацртани план. Био је то добар почетак, који је сведочио да сам преко године добро радио.

Остала су ми још два испитна рока, касни летњи и јесењи. Имао сам добру могућност да се спремам и положим друге испите и да испуним неопходни услов за упис у другу годину студија. Био сам сасвим уверен да ћу у томе успети.

Прва љубав

У мом друштву, у којем су претежно били моји школски другови из ђачких дана, од којих су неки били родом из Дрниша, појавила се једна лепа црнка, по имену Марија. Родом је потицала из Дрниша, а живела је са породицом у Загребу.

Она је тада била матурант гимназије и управо се налазила пред матурским испитима. Како ми је рекла, њој и њеној пријатељици била је потребна помоћ у припремању испита из математике. Иако су обје биле добре ученице, рекоше нам да им математика не иде сасвим добро и да им треба помоћ. Некако испаде да ћемо им мој пријатељ Зоран и ја помагати у припремама за тај испит.

Договорили смо се, да ће место за увежбавање задатака из математике бити неке клупе у парку Тушканац. Обојица дођосмо у заказано време и на заказано место, а дођоше и девојке. Ово обучавање схватао сам озбиљно и одмах почео да са Маријом радим математичке задатке. Убрзо приметио сам да ме она површно прати. Неколико пута упозоравао сам је да се више удуби у решавање задатака, али се она слабо освртала на моја упозорења.

Одједном, скренула ми је пажњу на Зорана и њену пријатељицу. Раније одвојили су се од нас и отишли да седе на другој клупи, не сувише удаљеној наше. Подигао сам поглед и видео како се гађају око клупе, уз весело кикотање девојке. Згранух се. Зар се тако учи математика? Моје убеђивање да бар ми наставимо са радом, код Марије није дало ама баш никакве резултате.

После више безуспешних покушаја да је уразумим, на крају сам схватио да код ње, а ни код њене пријатељице, није било у питању лоше познавање математике. Марији сам се допадао и позвала ме је да радимо математику, али само зато да би се са мном зближила. Математику је вероватно добро знала.

Ако је после тога мој друг Зоран имао времена да погледа у правцу наше клупе, могао је да види да се Марија и ја гађамо око наше клупе, исто онако како су се он и она друга девојка гађали око њихове клупе, и да примети како се Марија весело кикоће.

Од тог дана, на средини двадесете године мог живота, почела је моја прва озбиљнија љубавна веза са једном девојком. Марија је била бистра и лепа, црнка, лепо васпитана и профињена девојка. Да ли ћемо се сложити по питању наших нарави и на духовном плану, остало је да се види. Међу пријатељима објавили смо нашу љубав. Тим чином закорачио сам у један нови свет, у нове односе, у којима до тада нисам имао скоро никаквих искустава.

Девојка ме је стално тражила, хтела да се састајемо, захтевала да излазимо у шетње и у биоскоп и да што више времена проводимо заједно. Удовољавао сам јој колико сам могао, али ме је тежак факултет ограничавао. У међувремену успешно је завршила матуру, уписала се на медицински факултет, а потом и сама била у шкрипцу са временом.

Ипак, како је време текло, појавише се међу нама озбиљни проблеми. Као и ја, била је веома самосвесна. Покушавала је да ми наметне своје животне ставове, који су се у много

чему разликовали од мојих. Била је страствена католикиња и покушавала је да ме приведе католичкој вери. То је био Сизифов посао, али је она била упорна и није одустајала. Али није само у томе била упорна. Била је у свему својеглава и покушавала је да ми у много чему мења навике, ставове и мишљења. Из више разлога нисам могао то да прихватим. Један од најважнијих био је тај што сам чврсто веровао у своја убеђења. Сматрао сам да сваки младић мора имати чврсте ставове, према свим важнијим питањима живота. Веровао сам да младић који их нема неће далеко догурати ни у животу, ни и у везама са било којом озбиљнијом девојком. Тек тада сам схватио да су многа моја животна убеђења чврста као стена.

Наша веза се није још довољно развила, а већ зарана почели смо да се сукобљавамо по низу важних животних питања. Све више схватао сам да та љубавна веза није онаква какву сам желео, да се Марија и ја сувише разликујемо, да је она врло себична и окренута себи. Почео сам да размишљам о нашем раздвајању. Несвесно Марија ми је у томе помогла. Једном се наљутила на мене. Имали смо малу препирку око недовољног времена које јој посвећујем и, у складу са својом нарави, одлучила је да ме казни привременим прекидом наше везе. Ја сам то прихватио као коначно решење.

Марија се брзо покајала због пренагљене одлуке и свим силама покушавала да нашу везу обнови. Нисам то прихватио. Невероватно дуго, преко годину дана, долазила је у наше друштво, тражила ме и упорно покушавала да успостави наш ранији однос. Остао сам сасвим чврст у свом ставу. Остали смо пријатељи, који се понекад састану у заједничком друштву и ништа више. После тога изгубили смо сваку везу.

Један наш каснији изненадни сусрет потврдио је до краја моје раније сумње у њену претерану себичност и потпуно ме уверио да сам био у праву што сам одустао од те везе. Марија је тада била старији студент медицине.

Једном, можда четири године иза нашег раскида, изненада смо се сусрели недалеко Трга Републике. Била је привлачна, још лепша него раније, права зрела лепотица. Појавила се у пратњи једног плавог младића, којег ми је представила као момка. Кад ме је угледала, одушевљено ме је пољубила, ухватила чврсто испод руке и дуго ме није испуштала. Трајало је то преко сат времена. Где год сам ишао пратила ме је ослоњена на моју руку, непрекидно ми се улагујући. Њен младић ишао је упорно поред нас, као жалосно куче, ништа не говорећи.

Жао ми је било тог младића. Све то што се дешавало било ми је врло непријатно, али без грубости нисам се могао ослободити њеног присуства, а за такав чин нисам могао да се одлучим. Тако смо, као чудна и неприродна тројка, прилично дуго лутали градом. После дуго времена ипак се некако одлепила од мене и ја се, коначно ослобођен њеног блиског присуства, брзо поздравих и одох својим путем, а она и њен младић својим.

Касније, када сам размишљао о том и чудном и непријатном догађају, у њеном младићу видео сам себе. Он ју је вероватно јако волео, чим је могао да истрпи таква понижења, за која верујем да их није заслужио. Да сам остао са Маријом довољно дуго у вези, уверен сам да бих доживео сличну судбину. Ето како се живот може поиграти са људима, који немају чврсте животне принципе, а љубав или страст их заслепи. А зашто је та лепа девојка имала такав однос према младићима, никада ми није било јасно, па ни данас то не схватам. А узрок сигурно постоји.

Велико разочарање

Стигло је и лето 1956. године, односно летњи распуст ђака и студената. На основу положених испита у летњем испитном року имао сам прилично велик број потребних поена, али услов за упис у другу годину нисам стекао. Ипак био сам охрабрен. Имао сам 14 поена, а требало ми је још 10. Савладао сам успешно део наставног градива, а поред једног лакшег положио сам један обимнији и тежи испит, који ми се некада чинио скоро недостижним. Схватио сам да се само упорним и великим радом могу постићи задовољавајући резултати.

Отишао сам на распуст у Книн. Био сам поново у мом вољеном месту, окружен породицом и пријатељима, поново јео укусну домаћу храну, купао на притокама Крке и Шареним језерима, шетао книнским корзом, састајао са друговима и девојкама, бавио се спортом, певао и уживао у младости и одмору.

Ипак, никада више нисам био онако опуштен као некада, при ранијим гимназијским распустима. Услов за упис у другу годину чукао је негде у мојој глави и стално ме подсећао на обавезу, да поново узмем у руке књиге, да запнем и упорно учим. Одмарао сам се

слободно око месец дана а онда, почетком августа, вратио у Загреб и наставио марљиво учити.

Већ тада имао сам изражену снагу воље. Када бих се за нешто одлучио, упорно и постојано спроводио бих то у дело. Већ у првим данима августа стигао сам у празан стричев стан и наставио са учењем. Одабрао сам неколико предмета, непрекидно учио и припремао се за испите. Ако их већи део положим, остварићу право на упис у другу годину. Знао сам да не смем оманути и зато сам вредно и темељито радио.

У јесен, након завршетка преосталих испитних рокова, касног летњег и јесењег, положио сам још три испита: 19.09. предмет предвојничка обука (4 поена), 20.09. предмет експериментална хемија (3 поена) и 30.10. предмет нацртна геометрија (5 поена). Тако сам за упис у другу годину студија сакупио укупно 26 поена, два више од граничног. Услов је био да имам најмање 24 поена. Био сам задовољан.

Међутим појавио се проблем око добијања другог потписа из предмета механика 2 (чврстоћа материјала). Нисам могао да са разумевањем пратим та предавања, па нисам могао да израдим и предам два програма из овог предмета, који је предаван у другом семестру. Како их нисам направио, професор ми је ускраћивао други потпис.

Била је то занимљива ситуација. Положио сам довољан број испита и имао два поена више од доње границе. Тај други потпис остао ми је једина препрека за упис у другу годину. Ишао сам код професора, образложио моју ситуацију и молио га да ми да тај потпис. Он ме није сасвим одбио, али ме је наговарао да ипак израдим те програме. Нисам их могао израдити, јер нисам био упознат са предаваним градивом. Тако сам се неколико дана вртио у круг. Вероватно је да би ми професор на крају ипак дао тај тражени потпис, али ја нисам био научен да молим, изгубио сам стрпљење, отишао на деканат и уписао поновно прву годину. Сада мислим да сам учинио велику грешку.

Сећам се како ме је, на шалтеру за упис, службеница сажалјиво гледала и наговарала да још једном одем до професора. Говорила ми је: "Па ви сте положили потребне испите! Штета је! Отиђите поново код професора. Сигурна сам да ће Вам дати тај потпис." Ја сам јој објашњавао да сам већ био код професора, да је одбио да ми да тај потпис, и да ми је тешко да га поново молим. Она ме је и даље стрпљиво наговарала, али ја сам само одмахнуо руком и наставио поступак уписа. Уписао сам се као понављач у прву годину студија 1956/1957. године.

Када сам оцу саопштио да сам, и поред вредног рада током целе предходне школске године, поновно уписао прву годину, био је изузетно незадовољан. У свом незадовољству отишао је предалеко, толико да ми није веровао да сам радио и савесно и много. Тим неверовањем отац ме је јако повредио. Био сам толико ојађен и увређен да сам изузетно бурно реаговао.

У оштрој расправи са оцем држао сам се одлучно. Рекао сам му да више нећу да студирам и да ћу да се запослим. Отац није очекивао такав развој догађаја, поколебао се и тражио да наставим студије. Неко време устрајао сам у својој одлуци и тек кад сам од оца добио чврсто обећање да се убудуће више неће мешати у моје студирање, променио сам одлуку и прихватио да даље студирам. Од тада, скоро две наредне године, нисам га уопште обавештавао ни о једном детаљу који се односио на моје учење и испите.

Некоме се може учинити да сам био исувише тврд у односу на оца. Можда и јесам, али се мени тада чинило да је то била правична цена његовог неповерења у мене. После тога био сам до краја свесан чињенице да сам преузео пуну одговорност за моје даље школовање, а уједно и преузео велики терет на своју савест, као и то да ћу у будућем животу морати то оправдати. Било је много теже него што сам мислио да ћа бити. Истовремено повећавала се моја самосталност и изоштрила одлучност, чиме се повећала и укупна вредност моје личности.

Преферанс

Почела је 1956/57. година, односно друга година мог боравка на студијама у Загребу. И поред довољног броја положених испита био сам понављач. Осећао сам велико огорчење и незадовољство. Просто речено био сам јако разочаран. Да сам у протеклој години ленчарио, осврнуо бих се на своје грешке, размислио, извукао потребне закључке и окренуо се учењу и раду. Онако остао сам ни тамо ни овамо, практично на пола пута. То разочарање одвело ме је у једно посебно душевно стање. Уместо да се бацим на учење и полагање

преосталих испита из прве године студија и да унапред одслушам још неке предмете из друге године, што би свакако било најбоље решење, кренуо сам лошим путем. Бацио сам се на играње преферанса.

У једној од соба са засебним улазом, коју је од родбине на коришћење добио мој добар пријатељ Зоран-Буљо Бобановић, моји пријатељи и ја састајали смо се и играли преферанс. Чудно је то како младе људе понекад понесе нека страст, која их изузетно заокупи и дуго држи, поигравајући се њиховим судбинама.

Разочаран неуспешним крајем прве године студија и очевим неразумевашем, бацио сам се на играње те занимљиве игре, где сам ускоро постао један од бољих играча. Проводили смо дане углавном у дружењу и картању, а понеки су повремено одлазили на факултет.

Ова појава, запостављања радних обавеза, која је код мене трајала скоро пуну годину дана, честа је код многих, чак и врло знаменитих људи. Велики српски научник Никола Тесла утрошио је део времена, које је провео на студијама политехнике у Прагу, на играње карата и билијара, одавши се страсно тим пороцима. На крају се отргао од својих страсти. Није завршио студије, али је направио изванредну научну каријеру.

Ови пороци веома су опасни за оне који не могу да им се одупру и који немају снаге да се врате у редовну радну колотечину. Такви се дуго задрже на факултету, продужавајући да живе студентским животом, све док не зађу у године или док их материјалне прилике родитеља не присиле да се прихвате било каквог посла. И они и њихови родитељи преживљавају разне душевне потресе и разочарања, губећи поверење у себе и своје некадашње идеале. Полако би схватили да су лакомислено прокоцкали младост и прилике да заврше студије и да се морају задовољавати оним радним местима на која су мање вреднована и стручно и по зарадама.

Годину дана, све до уписа у другу 1957/58. годину студија електротехнике, провео сам у најнеодговорнијем деловању у читавом свом животу, игрању карата, понеком малом излету у природу, повременом одласку у биоскоп, одласку на празнике и распуст у Книн, петњама по граду и слично. Све моје тадашње деловање било је празно и без било каквих изгледа за будућност, али сам тај лош пут упорно следио.

Када сам се касније освртао на мој живот, управо на тај период младости, који сам провео у тој лудој и нерадној години, падао ми је најчешће на памет, као један од најлешших. Живео сам тада занимљиво, небрижно и неодговорно. Читајући "Похвалу лудости", најбоље дело великог Еразма Ротердамског, пронашао сам тамо и себе и схватио сам колико је Еразмо био у праву, откривши да је Лудост основни темељ већине људских деловања и задовољстава.

На неки начин жалим све оне људе који су провели свој живот без Лудости. Овим не желим да правдам ни мој нерад ни моје понашање, у тој мојој неодговорној години, које управо описујем. Само желим да истинито сведочим о мојим доживљајима и мојим размишљањима. Колико су та моја размишљања разумна, нека оцене читаоци.

Другови

Прође тако година дана, о којој осим забаве и нерада не могу ништа значајније да наведем. Тада је међу мојим друговима било развијено изузетно снажно пријатељство. Доста често приређивали смо скромне закуске, наравно од најјефтинијих животних намирница, јединим које су нам биле доступне.

Пакете добијене од породица јели смо заједнички. Дешавало се понекад да примимо пакет за неког од наших другова, отворимо га и поједемо, а да власнику пакета, тренутно одсутном, не оставимо ни најмањи део. Никада се нико не би наљутио на такав поступак. Тако би и он радио са нашим пакетима, кад би се нашао у сличној ситуацији. Били смо једни другима потпуно привржени, волели смо се и нисмо се никада међусобно замерали или свађали. То су били примери дивног пријатељства и слоге међу друговима, каква се ретко постиже.

Били смо велики веселјаци и правили смо безброј шала са другима и међу собом. Наш највећи проблем била је храна, које није било довољно ни по количини ни по квалитету. Куповали смо тада најјефтинију кобасицу, у Загребу познату као "јегер", на немачком ловац. Сећам се како смо се шалили са продавачицама. Тражили бисмо од њих кобасицу јегер и када би питале колико тражимо, већ према томе колико би нас било предвиђено за трпезу,

одговорили бисмо: "Дајте два корака". Продавачице би се изненадиле, насмејале се и отприлике толико одсекле.

Тада је било у моди "једење саламе и хлеба, без саламе". Радили смо то тако што бисмо куповали пола векне хлеба, стали пред излог у којем је била изложена сухомесната храна, гледали је и јели хлеб. Гледањем саламе и других ђаконија подстицали смо лучење плувачних жлезда и лакше и слађе га јели.

Тада су моји најближи другови били: Зоран Бобановић, такође студент електротехнике, чији је отац био официр ЈНА и који се са породицом, после одласка Зорана на студије преселио из Книна у Задар; Милан Млинаревић, студент хемије, чија је породица била из непосредне близине Книна; Владимир Жеврња, студент архитектуре, чија је породица живела у Книну; Прпа Никола, студент електротехнике, а касније физике, родом из Дрниша; Давор Милић-Штркаљ, такође студент електротехнике родом из Дрниша; Петар Живковић, студент историје, родом из Книна и неколико других, који су нам се касније придружили, а родом махом били Книњани.

Потицали смо из породица, које су се разликовале по друштвеном положају, од земљорадничких, преко занатских и просветних до официрских, али мање-више свих слабијег материјалног стања.

Нико се није могао похвалити да има вишка новца, и сви смо са њим кубурили. У много чему понашали смо се као једна велика породица. Иако смо били далеко од наших кућа и породичних удобности наше другарство и пријатељство омогућавало нам је да се осећамо пријатно и безбедно. У сваком погледу били смо спремни да једни другима помогнемо. Такаво пријатељство се дуго памти и никад не заборавља.

Проводили смо заједно већину нашег слободног времена: шетали, картали се, хранили се, кад је било новца ишли у биоскоп, умерено се бавили спортом, разговарали о политици и многим друштвеним питањима, певали, и учили.

Наш пријатељ Владо Жеврња понекад би запевао уз гитару. Захваљујући његовом предивном басу и изузетно осећајном начину певања, наших и руских романси, ми бисмо тада западали у стања лагане узбуђености. Слушајући га у нама би се истовремено испреплитали: сета, слатка туга, ганутост, љубав, радост и племенитост. Тада бисмо великим делом наше свести заборављали овоземаљски свет и све његове пратеће бриге и невоље и одлазили у прелепи свет маште. За нас били су то најсећнији тренуци у тадашњем животу.

Смрт бабе Маре

У јесен 1956. године, управо када смо се моја сестра Ленка и ја затекли у Книну, из Ђеврсака нам је стигла тужна вест, да је умрла очева мајка, наша баба Мара. Свих петоро, наши родитељи и нас троје њених унука, отпутовали смо да је испратимо на последњи починак.

Од завршетка Другог светског рата, била је то прва смрт у нашој широј породици. Без обзира на чињеницу да је баба била стара и имала скоро осамдесет година, опет нас је њена смрт тешко дојмила. Посебно ми је било тешко када сам први пут у животу гледао мога оца Раду и стричеве како плачу. То се десило над њеним одром. Ненамерно, својом смрћу, баба је најавила могућ почетак умирања и других чланова породице. Бабу смо достојно испратили, њени потомци су се ускоро смирили, а потом је живот настављен, као да је никада није ни било. Остала је само у сећањима.

Када је мој отац писао о својим прецима, његова мајка Мара је поново "оживела", овај пут у његовој причи "О мојој матери Мари." Чврсто верујем да ће, у столећима која следе, кроз ту причу баба Мара и даље дуго "живети". А докле људи живе? Живе док траје сећање на њих и њихова дела! Када престане сећање на њих, тада потпуно нестају из живота, као да их никада није било. Најдуже сећање остаје на људе који су ушли у књиге.

Спутњик

У пролеће 1957. године полетео је у космос први руски сателит, Спутњик. Нашем одушевљењу није било краја. Оно је било двоструко. Имало је подлогу првенствено у задовољству што је наука тако снажно напредовала и што се помало спорни земљин уметни сателит ипак коначно нашао у орбити. То је значило да се у догледној будућности основано могу очекивати значајно већи домети из свих људских знања, а посебно из подручја аеронаутике. Био је то блистави успех науке и човечанства.

С друге стране нама, који смо били васпитани у љубави према руском народу, било је посебно драго што је тај задивљујући научни успех први остварио Совјетски Савез, дакле Руси, а не Американци. Богата и надмена Америка била је затечена, престижната и делимично понижена. Њени најистакнутији говорници изгубили су темељ за своје честе понављане тврдње о страшној заосталости Совјетског Савеза. Од тада и будалама је било јасно да је СССР технички изузетно напредна земља.

Историја је тим догађајем обогаћена једним значајним људским достигнућем и човечанство је од тада имало, нови однос према многим дотадашњим вредностима. Трка у ракетној техници, као и у низу пратећих области науке, у научном свету и међу водећим државама планете, попримила је драматичне размере.

У вези са појавом првог уметног сателита у земаљској орбити поменуо бих једну занимљиву заблуду, једног од мојих професора, доктора техничких наука др Хегедушића. Он је предавао на Електротехничком факултету, а исто тако и на Природно-математичком факултету. Мој пријатељ Никола Прпа, који је похађао предавања на том факултету, слушао је професора Хегедушића како научно и веома уверено објашњава студентима, да сателит практично не може да уђе у орбиту земље и да су сви ти покушаји беспредметни.

Око 4 месеца иза тог предавања руска ракета је полетела и први земљин сателит, Спутњик, ушао је стабилно у орбиту земље, а проф. др Хегедушић нашао се у "небраном грожђу".

Сестра

Моја старија сестра Ленка дошла је у Загреб две године пре мене и студирала биологију. Неко време становала је код стрица Гојка, а касније одселила се. Док је живела у студентском дому упознала се са студентом права Црногорцем Бором Вулећићем. Њихова студентска љубав завршила се браком. Она и Боро заволели су се и договорили да се венчају 20.04.1957. године. Прослава њиховог ступања у брак, за чланове породице, одржана је у стану стрица Гојка, а за студенте у једној студентској мензи. У оба та догађаја истакао сам се припремајући храну и послужујући је гостима.

Када је завршила прослава у студентској мензи, мој пријатељ Зоран и ја сели смо у угао просторије у којој је послуживана храна. У углу је остало педесетак непоједених сендвича. Скидали смо мрс са сендвича и један по један јели, остављајући хлеб по страни. Не сећам се да нам је и један преостало. Имали смо тада невероватне апетите и невероватне стомаке. Понекад сам се хвалио : "Од оца нећу наследити ништа материјално, али сам од њега наследио изванредан стомак."

По завршетку студија, неко краће време радио је зет Боро у Книну, а затим, од почетка фебруара 1959. године, у фабрици лана у насељу "Чешко село" поред Петриње. Дана 27.09.1958. године Ленка је у Шибенику родила њихово првенче, кћерку Сашу. После две године рада у ланари, добио је Боро посао и стан у Електропривреди у Книну, прешао и тамо радио до пензије. У Книну су добили још двоје деце, сина Војислава и кћерку Душанку.

Телевизија

У Загребу се, негде око 1957. године, појавила телевизија. Прве слике, на ТВ апаратима гледали смо у неким изложима на Тргу Републике. Многи грађани стајали су на улици и масовно зурили у то ново чудо технике и информатике.

Сећам се пророчких речи наше професорке Икица из книнске гимназије, која је у време мојих гимназијских дана ђацима предавала географију, када нам је убеђено говорила: "Доћи ће вријеме када ћемо позвати госте у кућу, боље се обући, сјести уз телевизор и на њему гледати казалишне представе". Погодила је од речи до речи.

Убрзо, по боље стојећим кућама, појавише се телевизори, за коју годину и по средње стојећим кућама, а десетак година иза тога у већини кућа у земљи. У односу на радио, телевизија је брже мењала свет.

Ногомет

Једном, моји пријатељи и ја, играли смо ногомет на некој ливади, изнад Пантовчака. Колико се сада сећам, тај део Загреба припадао је делу града који се зове Цмрок. У току игре потрчао сам за једном одбеглом лоптом и налетео на неки споменик, који је лежао у трави.

Како се испоставило био је то, после Другог светског рата, са Трга Републике скинути споменик хрватском бану Јелачићу.

Кад смо код ногомета, било би добро да кажем нешто о тој најважнијој споредној ствари на свету. Из Загреба повремено би се пласирала у прву савезну ногометну лигу чак три клуба: Динамо, Локомотива и Загреб. Динамо је био најјачи и најпознатији загребечки тим. Динамовци су играли добар ногомет и имали највише навијача. Али и поред тога, када би у Загребу Динамо играо за сплитским Хајдуком, већина Далматинаца, а причало се да их у Загребу било пола становништва, навијала би за Хајдук.

Било је занимљиво да би се у таквим случајевима Динамо осећао као гостујући тим. То је распаљивало Загребчане, али тако је било и није се могло мењати. Најстраственији навијачи би се понекад потукли.

Памтим сусрет између ногометних репрезентација Италије, бившег светског првака, и Југославије. Наша ногометна репрезентација победила је супарнике са резултатом 6:1. Када смо испраћали Италијане и њихове навијаче, који су се враћали аутобусима, показивали смо им прстима руке резултат 6:1, а они су покуњено гледали. Тада су у нашој ногометној постави играли изузетни ногометаши као: Митић, Бобек, Милош Милутиновић, Вукас, Зебец и други.

Исто тако гледао сам један посебно занимљив ногометни сусрет између ногометних клубова Динама и Партизана. Милош Милутиновић био је тада у зениту своје игре и са лоптом радио што је хтео. Сам би предрибљао целу одбрану Динама, дошао до гола, зауставио лопту на голу и када би први обрмбени играч Динама дотрчао, окренут леђима петом би лагано гурнуо лопту у мрежу. Сутрадан сам у загребачком листу "Вијесник" угледао велики наслов Милош Милутиновић-Динамо 4:2.

Плеуритис

Те године, у касно пролеће 1956, десила ми се једна судбоносна неприлика, која ме касније умало није коштала самог живота. Ко зна клико сам пута покисао у Книну и никада ми се није ништа догодило. Једном у Загребу, у лето друге године мојих студија, ознојен враћао сам се из неког биоскопа и покисао. При доласку у стан нисам се ни пребрисао ни пресвукао и та се влага осушила на мени. Због тога сам се разболео и добио водени плеуритис, односно водено запаљење плућне марамице.

Завршио сам у студентској болници и одлежао неколико седмица. Пре изласка из болнице нико ме од лекара није правилно посаветовао и објаснио ми шта у ствари представља то запаљење и које последице могу настати ако се не будем дуго и правилно чувао. Напустио сам болницу наводно здрав, без правилног усмерења о потреби дужег чувања од прехлада и сунчања и наставио нормалан живот. О томе што ми се због тога десило следећег пролећа, биће накнадно више речи.

Друга година

Дошло је време да престанем са "слатким" животом. Наступила је моја трећа година боравка у Загребу и друга 1957/58. школска година на факултету. Знао сам да не могу вечно да играм карте и да морам наставити напоре, које сам на факултету имао у прва два семестра, да се поново и још јаче ухватим у коштац са тешким и дугим студијама. Био сам свестан колико је био опасан и клизав пут, којим сам ишао у току друге године боравка у Загребу. Схватао сам да морам снажно да се отргнем навика лагодног живота, недоумица и колебљивости. Размислио сам и поново донео чврсту и неопозиву одлуку, да својски запнем тамо где сам стао, да поново будем један од најсавеснијих студената на факултету.

У међувремену онај други потпис из предмета статика, због кога сам застао на путу стицања факултетске дипломе, престао је бити услов за упис у другу годину. Ништа се друго није изменило, отишао сам на деканат и уписао се на другу годину студија. Опет сам постао пажљиви слушалац на часовима. Нисам пропуштао ни једно предавање и ни једне вежбе. На часове сам долазио на време. Опет сам успевао да редовно ухватим место за седење у првим клупама. Да бих боље радио, у миру и тишини, почео сам редовно посећивати загребачку свеучилишну библиотеку. Тамо, неометан, миран и веома прибран, посветио сам се правом студирању.

Друга љубав

На другој години студија прикључио сам се студентима који су прву годину студија уписали годину дана после мене. Осим мањег дела нас понављача ту су се појавила сасвим нова лица. Међу њима било је осам девојака. Приљезно сам приступио праћењу предавања и нисам сувише обраћао пажњу на нове колеге. Био сам потпуно заокупљен предвањима и учењем. Предавања, аудиторне и лабораторијске вежбе узимале су ми велико време и због тога нисам могао да радим било какве друге послове.

Да бих што боље пратио предавања настојао сам да увек седим у првим редовима. Осим мојих земљака почео сам примећивати још неке студенате, које сам чешће сусретао у првим редовима, које сам почео распознавати и одвајати од студентске масе. Наравно, уочио сам свих осам девојака, које су редовно пратиле предавања. Због малобројности није их било тешко запазити. У мојој генерацији само две девојке биле су уписане на наш факултет, а у овој било их је осам. Било је очигледно да се на Електротехничком факултету број уписаних девојака годинама повећавао.

Једног дана, у међувремену између два часа, пришла ми је најлепша од тих девојака која се звала Нела Вела. Била је марљив члан студентске организације, у име које је продавала повлаштене карте за позоришне представе. Понудила ми је да купим карту за једну уметничку представу, која је приказивана у Хрватском народном казалишту. У први мах одбио сам њену понуду, правдајући се великом заузетости и недостатком времена, због учења и израде програма. Она је истрајала у својим напорима. Објашњавала ми да је то изузетна представа, да су студентске карте јефтине и да је велика штета пропустити такву прилику.

На крају сам купио карту. Попустио сам више зато што ми је било непријатно да је одбијем, него што ме убедила да ми је то потребно. Одређеног дана, мислим да је била субота, појавио сам се у позоришту, на месту које ми је према улазници припадало. Место је било на балкону у ложи. Затекао сам тамо колегиницу Нелу и једну њену пријатељицу, професорку руског језика из гимназије, госпођу Марију Дизински. У ложи је било места за пет до шест особа, али сем нас нико више није улазио.

Упитао сам Нелу где су остале колеге. Она се зачудила мом питању и весело ме обавестила да више нико неће доћи. Схватио сам да се девојци допадам. И она се мени изузетно допадала. Била је лепа, весела, отворена и паметна девојка. Више се и не сећам представе коју смо гледали. После завршене представе отишли смо заједно до Пантовчака, да отпратимо професорку до њеног стана, а затим лагано прошетали тим лепим и романтичним делом града. Те вечери постали смо момак и девојка.

Следећег јутра, на предавању, ставио сам њену торбу на једно од места које смо моји другови и ја чували за наше друштво, али је један мој друг одгурну и рече да не може тако. Тихо сам му одговорио да је Нела моја девојка и он се одмах повукао. Тог дана примљена је у моје друштво и од тада смо на предавањима увек седели заједно.

Нела је у сваком погледу била добра девојка. Потичала је из Подгоре, поред Макарске. Рођена је у породици далматинских рибара. Та породица припадала је католичкој вери, иако је Нелина бака славила православни Божић. Нела је била члан комунистичке партије и није била верник. Радиле је у студентској организацији, а од колега и колегиница поштована је као отворена, весела, уљудна, успешна и лепа девојка.

За мене настаде сасвим ново време. Већ на самом почетку моје љубави са Нелом схватио сам да је она изузетна девојка. Заволео сам је не само зато што је била лепа, већ и због њене доброте, честитости и бистрог ума. Нелине уистину високе моралне особине откривале су ми се из дана у дан и ја сам се у даљем току нашег дружења све више уверавао да је она личност достојна уважавања, поштовања и љубави.

Због великих обавеза, које ми је наметао врло тежак факултет, времена за састанке и дружења са њом имао сам мало. Срећом била је и она добар студент и имала је исто тако мало слободног времена. Ређе тренутке, без радних обавеза, проводили смо углавном заједно: шетали по граду и по парковима, одлазили у биоскоп и посећивали родбину и пријатеље.

Упознао сам Нелу са родбином у Загребу и са пријатељима. Свима се допала и убрзо су је заволели. И она је мене упознала са својом тетком по оцу, Теклом Антуновић, и њеном породицом, код које је становала од десете године живота.

Десило се то овако. Понекад, допратио бих је до улаза у кућу, у којој се налазио теткин стан, и неко време задржавао се са њом у пријатном ћаскању. Били смо примећени од комшија, који су то дојавили Нелиној тетки Текли и тетку Анти. Тетка, као мудра жена, размисли о свему и предложи Нели да ме доведе у стан и представи породици. Сматрала је да је боље да се виђамо у њеном стану него да стојимо пред кућним улазом. Нела је то прихватила и ускоро сам био позван у теткин стан, на свечани ручак поводом Дана републике. Дошао сам, био представљен породици и присуствовао ручку.

Од тог дана долазио сам повремено у њихов стан и био радо виђан гост. Код њих сам веома брзо стекао висок углед. Заволели су ме као да сам им био близак рођак. Напоследку су се толико навикли на мене, да Нелин тетак Анте Антуновић, некадашњи ратник а тада тежак инвалид и тешко болестан човек, није могао дуго бити без мог присуства.

У рату се тетак Анте тешко разболео од туберкулозе. При крају рата оперисан је у Италији, када су му одстранили једну половину плућа, а на другој залечили неколико великих каверни. Могао је дисати само трећином преостале половине плућа. Обојица смо волели играти шах и карте, разговарати, супростављати мишљења и ставове и збијати шале. Временом постали смо веома блиски пријатељи.

Био је тетак слабог здравља, али великог духа и велике добротe. До краја мог студирања заволео ме је као сина. Нелина текла прихватила ме је као озбиљног младића и убрзо ми је указала пуно поверење. Била је рибарева кћи и прворазредна домаћица. На загребачкој рибарници умела је пронаћи добру рибу и припремити је на најбољи начин. Пекла је изванредне колаче. Као уваженог госта стављали су ме на чело стола. Касније сам понекад у шали говорио Нели да ме је тетка на колаче ухватила за зета. Долазио сам код њих радо, због њихове добротe, веселости и гостољубљивости и наравно највише због Неле. У тој кући стекао сам прва темељна знања о врстама и квалитету морске рибе.

Бабушка

Још у време гимназијских дана спријатељила се Нела са својом професорком, која је предавала руски језик. Професорка Марија Дизински била је веома образована особа. Њени ђаци дали су јој надимак Бабушка. Пред Октобарску револуцију, у Лењинграду, завршила је студије књижевности. Изванредно је познавала руски и енглески језик. Управо по дипломирању, на одмор, отишла је код пријатељице у Украјину.

Мало иза тога започела је Октобарска револуција и Марија се више није могла вратити својима. У повлачењу белогардејаца, пред црвенима, талас избеглица кретао се пред фронтом и водио од Украјине до луке Одеса, а затим даље бродом до Истанбула. На броду за Дубровник упознала је свога будућег мужа, инжењера грађевине Павла Дизинског.

Пре Загреба живели су у Новом Саду и у Београду. Павле је био изванредан инжењер и један од јачих играча шаха у предратној Југославији, који се такмичио на шаховским првенствима Југославије. У Новом Саду био је пројектант многих зграда, а међу њима најпозатија је зграда покрајинске скупштине Војводине.

Пре Другог светског рата доселили су се у Загреб. Према Бабушкиним казивањима, за време рата, Павле је на веома занимљив начин спасао живот себи и својој супрузи. Дао је мито одговорном усташком главешини на посебно лукав начин. На договореном карташком сусрету изгубио је тачно онолико новца колико је тражио тај усташа, да би их заштитио од даљих прогона.

После завршетка рата Павле се разболео од рака грла и умро. Госпођа Марија остала је сама. Живела је у свом стану на Пантовчаку, без вољеног супруга и без деце коју нису добили. Нелу, свог најбољег ђака из гимназије, волела је, поштовала, ценила и повремено се са њом дружила.

Нела ме је више пута водила у посету тој својој старој пријатељици. Професорка нас је наговарала да код ње говоримо само руски, да тако повећавамо знање тог језика. Прихватили смо. Током наших сусрета она је стрпљиво исправљала наше грешке. Некада, у Русији, живела у богатој породици и није била навикнута на било какав физички рад.

Понекад, послужила би нас неким јелом. Када је Нела прала њене тањире, приметила је да су с доње стране били сасвим црни од прљавштине. Професорка их никада није прала са доње стране. Пре доласка у Југославију никада ништа физички није радила, па није научила како треба радити у домаћинству.

Први пут у животу имао сам прилику да гледам људе веома великог знања, а скоро неспособне да живе обичан живот. Док су живели у предреволюционарној Русији многи образовани људи нису умели ни да се обуку без помоћи послуге. Био је то невероватан несразмер између умних и практичних знања. Током мог живота сусрео сам више Руса и њихових потомака, који су показивали сличне животне навике.

Као пензионер, по делимичном отварању СССР-а спољном свету, почела је Бабушка посећивати своју блиску родбину у Русији. Једном је одлучила да у Русији проведе преко годину дана. Предложила је Нели и мени да за време њеног одсуства уђемо у њен стан и чувамо га до њеног повратка. Прихватили смо ту понуду са великим задовољством.

Непосредно пре пута, сасвим изненада и из нама непознатих разлога, Бабушка нам је саопштила да нам не може оставити стан на чување. Била је постиђена због те најновије одлуке и додала да више не може остати са нама у пријатељству. При том је заплакала. Шта се десило пре тога и зашто је тако поступила, никада нисмо дознали.

Претпостављали смо да ју је неко заплашио и реко да ћемо можда покушати отети њен стан. Ваљда се застидела свог поступка, па као следећи неразуман корак прекинула наше пријатељство. Можда је било по среди нешто друго. Ко ће све у животу да схвати и да разуме. Тако се на необичан начин прекинуло једно занимљиво пријатељство. Верујем да је после тога раскида та усамљена жена постала још усамљенија. Усамљеност је највећа казна за старог човека, понекад гора од болести.

Нелини пријатељи

Мало времена по упознавању са Нелом упознао сам и њене пријатеље. Најбоља Нелина пријатељица била је наша колегиница са факултета Лера Полак. И њен момак, Зоран Трампуж, био је такође наш колега. Поред њих двоје били су ту још Матолник Људевит-Флорко, и Марио Шандор, обојица колеге са факултета. Сви су они били добри студенти.

Лерина мајка звала се Марија Полак Стипковић. Била је професорка књижевности, жена чврстог знања, велики идеалиста и неуморан радник. Њеног супруга и комунисту, Лериног оца, убиле су усташе у току Другог светског рата. Марија је подизала своју кћерку Леру са много љубави и пажње. Никада није прихватила смрт свог мужа и годинама очекивала је да ће се изненада појавити пред вратима њиховог стана.

Марија нас је често позивала у госте и тада послуживала предивним јелима. Желела је да учврсти пријатељство кћерке и њених пријатеља. Поштовао сам ту јаку и снажну жену, највише због добротe њене душе и изузетне племенитости. Сви њени животни ставови били су на врло високом моралном нивоу.

Лера и Нела су причале како су запазиле Зорана и мене и шта су тада једна другој рекле. Лера је Нели показала на Зорана и рекла јој: "Види оног ћоравог, са наочарима. Тај ми се свиђа и тај ће бити мој момак." Наводно јој је Нела тада одговорила показујући на мене: "Види ти оног другог ћоравца, са наочарима. Тај се мени свиђа и он ће бити мој момак!" Колико је у тим изјавама било истине, а колико шале, никад нисам поуздано установио. По многим мојим каснијим спознајама углавном жене бирају мушкарце за брачне другове, најчешће свесно остављајући мушкарцима привид да су они ти који су бирали.

Са Нелиним пријатељима Лером и Зораном остварили смо дуго пријатељство, које се годинама не само одржавало већ и развијало и које се касније деломично пренело и на њихову децу.

Необично пријатељство

Рекао бих још понешто о мом најмлађем стрицу Гојку, код којег сам становао око две године, као и о његовом необичном пријатељству са Нелиним тетком Антом.

Навео сам већ да је стричева љубав према Русима и СССР-у била безграничена и непоколебљива. У то време пало је делимично измирење између политичких вођа СФР Југославије и СССР-а. Поводом отопљављања међудржавних односа Хрушчов и Булгањин дошли су у посету Југославији. Било је предвиђено да посете и Загреб. Удбаши су упали у стричев стан и припретили му. У току свечаног проласка Хрушчова и Булгањина кроз улице Загреба, строго и под претњом затвора, забранили су му да напушта стан.

Стриц се није обазирао на то упозорење. Одговарајућег дана заједно смо изишли из стана, стали уз руб улице, којом је требало да прођу руски високи руководиоци, сачекали

свечану поворку аутомобила са Хрушчовом и Булгањином и махали им у знак поздрава. Обзиром на то, да сам од стрица био доста добро обавештен о страхотама робијања на Голом отоку, нисам могао да се не дивим његовој храбрости, коју је тада и увек јасно показивао. Од стрица била ми је то поука више како се треба понашати у животу. Имао је стриц слабо здравље. Нарушио га је у ратним недаћама и робијањем, али се то на њему није примећивало.

Био сам у сталној вези са две политички удаљене особе, стицем Гојком и Нелиним тетком Антом. Волео сам и ценио обојицу, мог стрица, револуционара, робијаша и болесника, човека одбаченог од тадашњих политичких власти и Нелиног тетка Анту, такође револуционара, тешког болесника и човека који је чврсто стајао уз тадашње политичке власти.

Обојица су били изванредни људи и жртве својих претераних политичких убеђења. Због својих политичких идеала обојица су вишеструко страдала. Стицајем разних околности, у односу на постојећу власт, нашли су се на супротним странама. Одлучио сам да их међусобно упознам и људски зближим. Мало по мало успео сам у тој намери. Они међусобно нису разговарали о политици, али, као добри и племенити људи, нашли су читав низ додирних тачака, па су на крају постали добри пријатељи. На жалост, због лошег здравља обојице, њихово пријатељство није дуго трајало. О томе ће бити речи касније.

Тетка из Америке

Нела је имала једну стару тетку, која је живела у Северној Америци, у Канади. Тетка Филомена-Фила Сушак, старија сестра њене мајке Јање, отишла је у печалбу као сасвим млада девојка, боље рећи девојчица. Када је иселила у далеки свет, било јој је само 11 година. Намучила се у дугом и тешком животу. Први муж јој је умро, а иза њега остала јој је умерена имовина, коју су заједнички стекли. У време када је Нела студирала тетка је била средњег имовинског стања. Живела је у Торонту као пензионер. Удавала се два пута. Био јој је тада жив други муж Иван-Ђани Сушак, родом из Широког Бријега, из Херцеговине. Био је усташки настројен, нерадник и готован. Са тетком се оженио искључиво због њеног доброг имовинског стања.

Тетка Фила није имала деце. Од многобројне родбине волела је само особе женског пола. Нели је била наклоњена, дописивала се са њом, и повремено је, иако доста скромно, помагала. Даривала је претежано слањем половне одеће или текстилних материјала за шивење, а ређе и не тако често у новцу. Та помоћ није била ни велика ни редовна.

Годину дана пре мог упознавања са Нелом, први пут после 50 година одсуства, заједно са мужем Ђанијем дошла је у отаџбину, да посети тада још живу мајку и другу родбину. Када је стигла у Загреб први пут у животу сусрела се са Нелом. О тети Фили биће још речи у овим сећањима.

Стари Загреб

После уписа у другу годину студија, радио сам напорно и вредно. Скоро сасвим сам престао да играм преферанс. Посветио сам се предавањима и присуствовао аудиторним и лабораторијским вежбама, радио програме, учио и ако би преостало времена, најрађе га проводио са девојком.

Шетње са Нелом биле су ми посебно лепе у зимско време. Прелепе старе зграде Правног факултета, Хрватског народног казалишта и многе друге, које су се налазиле у непосредној близини, као и простор између њих, биле би прекривене снегом и тај део града личио је тада на неки предивни крај из лепе бајке. Лепота зграда била је очаравајућа посебно у ноћима када су биле осветљене рефлекторима и показивале све своје чари. За време божићних и новогодишњих празника, када је град био додатно украшен лампионима и сијалицама у боји, тај пријатни угођај је био још јачи. Шетали бисмо тада између тих времешних здања и имали осећај као да смо се вратили у романтичну прошлост и да живимо у неком другом, прохујалом времену. Тај осећај био је изузетан и нигде другде га више нисам осетио, осим својевремено у кањону реке Крке, код манастира Св. Арханђел.

Филмови

У то време гледали смо многе старе и нове филмове. Сећам се старог музичког филма, снимљеног између два светска рата, који се звао "Бели јоргован". Филм је говорио о љубави између двоје младих уметника, оперске певачице и кафанског певача, као и њиховој

трагичној судбини. Филм је био пун прекрасних оперских арија. Гледао сам га 6 или 7 пута, а и сада бих га са задовољством могао поново гледати. По мом суду поједини од тих старих филмова били су много бољи од данашњих. Већина тих филмова носила је неку јачу моралну поуку. Већина данашњих филмова претежно носи сурову поруку да треба све зграбити, отети и побити, макар успут пропао цели свет.

Да бисмо стигли на бројна места, на којима су се налазиле разне биоскопске дворане, много смо пешачили. Шетали смо и зато што нам је пешачење била замена за спорт. Дешавало се да због гледања неког занимљивог филма одшетамо чак до Черномерца, који се тада налазио на самом рубу града. Одлазили смо веома често у шетњу по Тушканацу, највећем и најлепшем загребачком зеленом парку.

Зимски испити

У зимском испитном року положио сам три испита: 01.02.58. практикум из физике 1; 13.02.58, физика 1 и 24.02.58 физика 2. То је значило да сам добро прошао кризу и да ми је кренуо нови замах у учењу. Зарана почео сам сакупљати услов за упис у трећу годину студија. Моје се самопоуздање поново повратило. Био сам додатно охрабрен да и даље наставим са упорним учењем и да испите полажем у току целе године.

Туберкулоза

Открио сам да је учење у свеучилишној библиотеци за мене веома привлачно, посебно због тишине и мира који су владали у великој читаоници. Сваки дан, кад год бих имао времена, најчешће између предавања, заузео бих место у читаоници, сео, укључио лампу, отворио књигу и пажљиво и озбиљно учио. У правом смислу речи био сам тада студент. Тада сам уистину студирао предмет, који сам одабрао да га припремам за испит. Осећао сам се смирено и задовољно и било ми је веома занимљиво. Око мене, у истој читаоници, у миру и тишини, читали су и учили многи савесни студенти. Та библиотека изгледала ми је као храм знања и науке.

Стигло је рано пролеће 1958. године. Управо у то време, док сам мирно и сталожено учио, надвила се на мене велика опасност, која је угрозила моје студирање, моје здравље и сам мој живот. Зашто и како се то десило? Библиотека је била хладна, а ја неприкладно обучен. У односу на човека који се креће и кретањем загрева, у човека који дуго и непомично седи, у организам се лакше увлачи хладноћа. Нисам са тим имао искуства, нити ме је неко на то упозорио. Поред тога радио сам напорно, а храна ми није била ни добра ни довољна.

Прво сам добио прехладу, која дуго није престајала. После сам почео лагано искашљавати крв. То ме је мало забринуло и пожалио сам се стрицу. Стриц, човек који је прошао сито и решето, олако растера моју забринутост, тврдећи да то није ништа значајно. Рече ми да не морам бринути због мало искашљане крви. Смирио сам се али кашљање и искашљавање крви не само да није престајало већ се појачавало. Није било друге, требало је отићи у студентски диспансер. Тамо су ме одмах упутили др. Вајди, тада познатом рендгенологу и стручњаку за туберкулозу. Међу студентима био је познат по изјави: "Ево га сестро, овај је наш!". То би понекад изјављивао када би открио новог туберкулозног болесника. Већ у току тог првог прегледа посумњао је да имам туберкулозу. Одмах ме је упутио на даље темељитије претраге, на снимање плућа, код једне такође уважене лекарке за ту болест.

Док сам код те лекарке био на прегледу и снимању плућа, изненада ухватио ме је такав напад кашља, са тако јаким крварењем, да се сасвим зацрвенео лавобо у који сам кашљао. И ја сам се изненадио када сам то видео. Била је то светла пенушава крв. Сећам се и данас шта сам тада помислио: "Овај пут ти је одзвонило! Оде ти Боре на други свет!". Медицинска сестра позвала је лекарку, која је погледала у лавобо, завртела главом и рекла ми да не могу ићи кући, већ да морам сместа отићи у болницу. За сат времена стигао сам у болницу за лечење туберкулозе, која се налазила у Мирогојској улици, у насељу Звездара.

Болница

Затекао сам се у мањој болници за лечење туберкулозних болесника, која је располагала са педесетак болесничких лежаја. Та болница имала је пробни начин рада и према болесницима примењиван је посебан поступак лечења.

Чим сам стигао, одмах су ме лекари прегледали дубинским снимањем плућа и дали дијагнозу. Боловао сам од галомирајуће туберкулозе, изузетно опаке болести, опасне највише због изузетно брзог развоја, најчешће тако брзо да пацијент за месец до два оде на други свет. Без одлагања дали су ми ударне дозе најбољих лекова. Саветовали су ме да покушам што више мировати, да не бих плућа надраживао на кашаљ. Рекли су да треба да једем сву храну, коју ће ми доносити куварице, и да увек тражим додаток. Ставили су ми јасно до знања коју болест имам и рекли ми да ћу, ако будем савесно извршавао налоге лекара, сасвим оздравити. Требао сам се строго придржавати добијених упута и уредно користити додељене лекове.

На срећу, болест ми је најаче напала део плућа близу једне артерије, која је под деловањем снажног кашља мало напрсла, због чега је дошло до упозоравајућег крварења. То ми је спасило живот. Да није било тог крварења, вероватно бих сувише касно стигао код лекара, који ме тада не би могли да излече.

Није било друге, требало је послушати лекаре. Потпуно и до краја прихватио сам све њихове упуте. Смирио сам се, мирно лежао, савесно пио лекове, уредно јео и кад год је било вишка хране, тражио додаток.

Рекао бих понешто о другим болесницима, који су ми били собне колеге. Колико се сећам, лежао сам у соби са још шест болесника. Били су то махом повратници. Некада залечени, због неуредног живота, запуштања болести, често и опијања, доспевали су поново на лечење. Потицали су из разних социјалних средина, претежно радничких, без добрих услова за здрав живот и били доста немарни према својој болести. Када су видели како уредно извршавам све упуте лекара, како се чувам и понашам, сви су рекли да ћу сигурно оздравити.

Било је то је за мене значајно охрабрење и потврда исправности моје одлуке да предузmem све потребно за оздрављење и потпуно излечење. Болница је имала пробни начин рада. Сваки болесник имао је на располагању своју одећу, која је окачена о чивилук стајала у соби. Болесник је имао право да сваког дана, од 16 часова после подне, после обавезног одмора иза ручка, обуче своју одећу, напусти болницу и оде у шетњу. Ако је намеравао вечерати у болници, морао се вратити до 20 часова. У супротном могао се задржати најкасније до 21 час. После 21-ог часа болницу би закључали и нико од болесника не би могао ући.

Мирно лежећи, размишљао сам о свом животу, невољи која ме је задесила, разлосима оболевања, могућностима оздрављења, као и наставку студирања и живота. Положај у којем сам се налазио био је изузетно тежак и незавидан.

Тек тада, на жалост сасвим касно, дознао сам да је водени плеуритис, обољење које сам одболовао почетком лета прошле 1957. године, у 90% случајева представљало обољење плућне марамице на туберкулозној основи. После одлежаног плеуритиса морао сам се пуну годину дана изузетно пажљиво чувати. Баш због тога, што ме лекари нису благовремено упозорили на могуће последице прве болести, био сам недовољно пажљив према свом здрављу и увалио се у гору болест.

Велике одлуке

Пред крај друге године студија, уместо да похађам предавања, учим и спремам испите, тешко болестан нашао сам се у болници и борио за голи живот. Није ми требало много времена да схватим да је мој укупни положај неповољан и да ћу морати донети неке веома чврсте одлуке. Те одлуке мораће бити веома строге и условљаваће јасан план, одлучно спровођење и снажну вољу.

Био сам тек при крају друге године изузетно тешких студија. Моји родитељи били су материјално веома оптерећени. Поред мене, на студијама, издржавали су обе моје сестре, старију Ленку у Загребу, на факултету биологије, и млађу Ксенију у Београду, у Вишој педагошкој школи. Све троје живели смо одвојено од породице. Мојим родитељима није било лако да намире ни наше најосновније материјалне потребе. Као врхунац њихових потешкоћа дошла је моја тешка болест. Наметала су ми се бројна питања. Шта да радим? Да

ли треба да престанем са студирањем? Како ћу тешко болестан успети завршити изузетно тешке студије? Како ћу живети по изнајмљеним и преко зиме хладним, студентским собама? Да ли ћу у таквим условима успети побољшати озбиљно нарушено здравље? Како ћу обезбедити појачану храну, у будуће неопходну за моје излечење?

Размишљао сам веома озбиљно и темељито о свим тим питањима. Схватио сам да ће ми бити потребна крајња одлучност, изузетна одговорност и дугогодишња упорност да савладам наведене потешкоће. Било ми је јасно да у будуће себи нећу моћи дозволити било каква опуштања и било какве грешке у спровођењу одлука које ћу донети. Без родитеља и било кога другог, први пут у животу и потпуно самостално, доносио сам најважније и за моју будућност далекосежне одлуке. Данас, управо тај тренутак сматрам најзначајнијом прекретницом у читавом животу.

Донео сам одлуку да ћу наставити студије, уз поклањање највеће пажње првенствено здрављу, а потом учењу. Све друго подредићу тим циљевима. Како бих добио у времену, већ у болници, када ми се бар мало поправи здравствено стање, почећу савладавати лакше предмете. Први и најзначајнији задатак биће ми побољшање здравља. Све што будем радио, биће пре свега подређено томе циљу. На другом месту биће учење. Ако ми не буде сметало излечењу, нећу пропустити ни један дан, који ми буде стајао на располагању, да га не искористим за стицање знања.

Непосредно по мом одласку у болницу Нела је обавештена о мојој болести и дошла је да ме обиђе. Њена тетка, која је годинама живела у браку са тешким туберкулозним болесником, посаветовала ју је да ме напусти. Била је убеђена да ћу и ја, као и њен супруг Анте, постати тежак болесник. Страхovala је да ће Нела, као и она, много трпети у будућности, у браку са таквим болесником. Нела није прихватила њен разложен савет. Због тога сам према њој осећао још већу наклоност и поштовање. На првом озбиљнијем животном испиту показала је да је девојка великог срца и снажног карактера. Нелиној тетци нисам замерио на њеном ставу. Сматрао сам да је исправно поступила и своју братаницу правилно посаветовала.

Скоро месец дана лежао сам мирно и дословно испуњавао све савете лекара. Уредно сам пио лекове, којих је било стравично много и добијао по две инјекције дневно. Сваки дан, у пет временских размака, узимао сам по 5 ПАС таблета (укупно 25), које су тежиле по 1 грам и у три пута дневно по две или три, укупно 8 таблета Ееутизон (1 таблета на 10 кг тежине). К томе сам још три пута дневно пио по 2 таблете Ц витамина (укупно 6). Лако је израчунати да сам дневно узимао 39 таблета. Било је то страшно оптерећење за мој стомак. Срећом стомак ми је био здрав и снажан.

Кад се горе напред наведеном дода да сам сваки дан добијао по једну инјекцију пенцилина и стрептомицина, онда се тек може схватити колико је било тешко моје стање и колико сам лекова дневно морао да узимам, да би ми здравље кренуло ка бољитку. Инјекције сам добијао у најдебљи део тела. После неког времена, на том делу тела, с обе стране, био сам толико избоден да су болничарке морале прилично да се потруде, да нађу слободно место за нови увод. Када би ми заболела инјекцију у место где сам је раније добио заболело би ме као да су ми је дали у око.

Памтим две сестре, које су ми давале инјекције. Једна је била одлучна. Лупила би ми је одлучно и брзо, па бих то лако поднео. Био сам јој захвалан на брзини и снази којом је то радила. Друга је била осетљивија и жалила ме, па је покушавала да ми инјекцију полако убоде под кожу. Већином не би успела при првом покушају, већ ме је редовно убадала по неколико пута. Молио сам је да буде мање обазрива и да то ради одлучније. Она то није могла и тако је испадало да ме је против своје и моје воље мучила.

Побољшање

После извесног времена један од лекара примети да се скоро ни мало не крећем и да стално лежим. Рекао ми је да више није потребно да будем непрестано у кревету. Додао је да би за мене било боље да се у будуће крећем и почнем излазити у шетње првенствено по кругу болнице, а потом и изван, као што су то редовно радили други болесници. Послушао сам га и од тог дана почео сам да редовно шећем по соби и болничком кругу. Недуго иза тога почео сам редовно излазити у шетње изван болнице.

Нела ми је донела тражене уџбенике, па сам део времена трошио на учење. Пазио сам да се не заморим. Када бих излазио из болнице, углавном сам шетао по најнижим обронцима

Сљемена. Тамо сам стизао трамвајем. Те шетње биле су ми изузетно пријатне, због чистог ваздуха и лепоте природе. Повремено, када би имала времена, придружила би се и Нела.

Ређе сам одлазио и у центар града. Обилазио сам пријатеље и родбину. Пре тога лекари су проверили да ли избацујем бакциле туберкулозе у околину. И поред чињенице да сам боловао од туберкулозе, лекари нађоше да сам бакцилно негативан и да нисам опасан за околину. Било је то веома важно због мог повременог дружења са Нелом, пријатељима и родбином.

Постепено али сигурно почело је побољшавање мог здравља. Залагањем лекара, младошћу и снагом организма, као и мојим савесним понашањем, створили су се повољни услови за постепено излечење. Ипак нисам се ни најмање заваљавао, ни олако схватао, што ме чека у долазећим годинама. Требало се добро наоружати стрпљењем и предвидети дуге напоре да дођем до коначног излечења. И тада била ми је од велике помоћи она, некада у младости стечена, самосвест и вера у себе и своје могућности.

Занимљиво је да је и мој отац, када је имао 21 годину, боловао на плућима. Тада сам схватио да се неке болести наследно преносе са предака на потомке. У даљем животу то сам много пута установио. Од наследних болести, од којих болују њихови родитељи, вероватно је да ће у одговарајућим годинама оболевати и њихова деца. Савремена медицина је сасвим упозната са том чињеницом. Због тога је веома важно знати од којих су болести боловали претци.

Занимљиви пацијенти

Ту, у болници, упознао сам неколико занимљивих људи, који су ми остали у сећању. Двојица средовечних болесника били су добри и страствени играчи преферанса. Нису имали трећег и прихватили су ме за суиграча. Већ после првих одиграних партијама и они и ја схватили смо да су њих двојица много бољи играчи од мене. Да им буде трећи играч, без којег се није могло играти, они би ме радо заменили са неким искуснијим, али таквог нису имали. Зато су ме задржали. Временом, уз њихову помоћ, савладао сам многе тајне те занимљиве игре и почео знатно боље играти. Када сам касније долазио у моје старо друштво, да одиграм коју партију преферанса, био сам убедљиво најјачи играч међу њима и дуго сам заузимао тај престижни положај.

Једном ради лечења стигао је у болницу, како ми се тада сам представио, краљ препродаваца улазница за биоскопе у Загребу. Из неких мени нејасних разлога, међусобно смо се један другом веома допали и спријатељили. Био је бистар, храбар и занимљив човек. Испричао ми је читав низ својих животних догодовшттина.

Схватио сам тада да ти људи, који се баве незаконитим или полузаконитим пословима, имају изражену интелигенцију и многе посебне моралне особине и начине понашања, на којима би им могли позавидети и људи из обичног света, који нису умешани у криминал. Схватио сам да би тај мој пријатељ далеко догурао да се бавио неким законитим послом. Из неких разлога нашао се на супротнијој страни закона и био убеђен да је на добром путу. Верујем да део тих људи нису криминалци зато што су зли, већ зато што не знају за други начин живота, па иду оним који им је једино познат.

Касније, када смо изишли из болнице, сусретао сам га повремено у близини биоскопа, у којима су приказивни занимљивији филмове, где је имао своју мрежу препродавача улазница. Када бих га замолио да ми прода две карте, увек би ми их дао, али их никад није наплаћивао, већ поклањао. Временом изгубио сам сваку везу са њим. Остао ми је у веома пријатном сећању. Стекао сам утисак да је пријатељство код тих људи дубље него код оних који се налазе са ове стране закона.

Једном у нашу болницу дође неки бистрији старији сељак из околине Загреба. Био је римокатолик и изразито верски опредељен. Ускоро је нама, осталим болесницима, почео причати верске приче и међу нама ширити верски дух. Рекао сам му да не верујем у Бога. Ваљда му се учинило да је то згодна прилика да једну "залуталу овцу" приведе у верско стадо и да тим својим делом заслужи боље место у рају.

Почео је посебно на мене вршити притисак. Између нас настаде међусобно убеђивање. Колико неко нема поуздане доказе да Бога има, толико неко други нема поуздане доказе да Бога нема. Ко је слушао такве разговоре, могао се уверити да су увек завршавали једнако. И даље сви остају на својим почетним ставовима. Али имао сам посла са веома упорним човеком, који је био изузетно нападан.

Наваливао је стално и устрајно. Једном, досетио сам се како ћу га се решити. Упитао са га да ли ће умрети када то Бог одреди или од болести. У духу свог веровања одговорио ми је да неће умрети од болести, него када га Бог себи позове. Тада сам га упитао зашто одмах не оде кући и зашто се лечи у болници, кад то ионако нема значења, пошто ће о његовој смрти одлучити Бог, а не болест. Ако Бог буде хтео да он оздрави оздравиће, без обзира на лечење. Он се збунио, ништа више није рекао, већ је напустио моју собу. После неког времена вратио се, рекао да сам паметан, јер сам школован, и да не уме одговорити на моје питање. Још дода да би фратар из његовог села поуздано знао да ми одговори. После тога оставио ме је на миру. Као што сам рекао, оба остадосмо на почетним ставовима.

Не сећам се да се икада десило, да је после разговора и међусобног убеђивања, ма како дуги и умни били, неко прешао на другу страну: верник у невернике и обратно, партизанавац у звездаше или обратно, или припадник једне странке у другу. Можда то постоји међу другим народима, али међу Србима не. Никада нисам чуо да се нешто такво десило. Верујем да је то опште искуство. Ако ме питате да ли је то добра или лоша особина пре бих рекао да је лоша. Ако један човек има чврсте доказе да неко други није у праву, а тај и даље задржава свој став, пре ће бити да је тај други човек тврдоглав него паметан.

Једног дана у болницу, на лечење, стиже један студент, који ми се убрзо поверио и пожалио на велик проблем у свом поступку излечења. Пре разболевања од туберкулозе био је болестан од чира на желуцу. Био је мршав па су лекари захтевали да појачано једе. Наиме, по тадашњој терапији за лечење туберкулозе, јака исхрана сматрана је скоро исто тако важном као и употреба лекова. Овај млади пацијент питао ме како да појачано једе, кад услед чира на стомаку не сме да користи у исхрани многе животне намирнице, посебно више калоричне, неопходније за излечење.

Посаветовао сам га да потпуно заборави на чир и да слободно једе све што је потребно, да чир на желуцу и није права болест, већ да је то најчешће питање нервних поремећаја. То сам негде прочитао и како сам био лаковеран, потпуно сам у то поверовао. За чудо и тај младић је мени потпуно поверовао и почео је да једе све што му је било понуђено. Од тог дана није више имао никаквих проблема са чиром и на њега је сасвим заборавио, као да га никад није имао. После тога веровао је у све што сам му говорио.

Око годину дана касније, када сам га сусрео пред главном студентском мензом, имао је 20 килограма више. Био је дебео и хвалио се да му за доручак треба најмање седам јаја да би се заситио. Додао је да од оног дана, када је прихватио мој савет, никада више није имао било каквих проблема са чиром, да је туберкулозу успешно залечио и да се више не плаши те болести.

Напуштање болнице

Из болнице одлазио сам на факултет да полажем неке лакше предмете, које сам у међувремену учио. Постигао сам задовољавајући успех. Тада сам исполагао неке лакше предмете: 31.05. предмет практикум 2, 17.06. предмет механичка технологија 1 и 25.06. предмет механичка технологија 2.

Провео сам у болници око три месеца. Мислим да је то било време од краја марта до краја јуна 1958. године. Верујем да сам тада био најсавеснији болесник у болници. Лекари су то уочили. Једног дана, после прегледа са дубинским снимањем, утврдише да се болест углавном повукла. Они су из искуства знали да је болест и даље присутна и да у дубини плућа још увек лагано тиња, али је са инструментима више нису могли открити. Био је то добар успех лекара, а и мој лични.

Лекари на саветовању поразговараше и позваше ме на договор. Веровали су у мој савестан однос према лечењу, па су ми предложили занимљив план. Због озбиљности болести требало је да и даље лежим у болници, најмање 3 месеца, да уредно пијем лекове и да будем под сталним надзором лекара. Као проверено савесног пацијента, они би ме под строго договореним условима могли послати у Книн, на кућно лечење. Требало је да се тамо и даље веома савесно лечим, да се чврсто придржавам предвиђене терапије и строго придржавам прописа о ноћном и дневном одмарању.

У потпуности сам прихватио тај занимљиви предлог. Био сам срећан што ћу се вратити у родитељски стан и поново бити са својом најужом породицом. Још ми изричито наложише да никако не дозволим да ме у међувремену неко други преузме на лечење или контролу, јер само они тачно знају место на плућима на којем сам оболео. Рекли су да

постоји сасвим основана могућност да други лекари, при прегледима мојих плућа, уопште не приметите место обољења и да из тога извуку погрешне закључке, који би могли угрозити добар пут мог излечења.

Кућно лечење

Крајем јуна 1958. године вратио сам се у родни Книн, да наставим са лечењем. Поразговарао сам веома озбиљно са родитељима. Објаснио сам им какво је стање мог здравља и шта треба да радим, да бих дошао до пуног излечења. Рекао сам им да нисам изишао из болнице као нормално отпуштен болесник, већ да сам, са великим поверењем лекара, послан на веома озбиљно и пажљиво кућно лечење. Објаснио сам им да се не смем замарати, било што физички радити, да морам уредно пити лекове, добро јести, редовно се одмарати, у рано јутро и у касну вече, када попусте дневне врућине, прошетати ван куће и умерено учити.

Родитељи су потпуно прихватили моје објашњење. Помагали су ми у свему што ми је било потребно. Наступало је топло лето и ван куће могао сам излазити само рано у јутро или касније у вече.

Неспоразуми

И управо тада, када сам био у једној од најтежих ситуација у целом дотадашњем животу, стекао сам још једно мени веома тешко и непријатно искуство. Моја сестра Ленка, тада у другом стању са првим дететом, није веровала да сам тежак болесник. Сматрала је да нисам тешко болестан, да се са наводном тешком болешћу извлачим и изговарам, да не бих ништа радио у кући. Покушавао сам јој објаснити да није тако, и да је моја болест веома опасна и опака, али није вредело. Остала је gluva на сва моја уверавања и бесна на мене. Сва моја убеђивања љутито је одбијала. Била је огорчена на, по њеном уверењу, моју повлашћеност у породици.

И тада, прорадио је у мени немоћни бес. Ојађен што ми у тако тешкој ситуацији, у упорној борби за повраћај здравља, сестра не верује, почео сам је вређати при сваком сусрету. Ниједном није прошла поред мене, а да јој се нисам наругао и увредио је. Тако је то трајало неколико дана. Она даље није могла издржати и дошло је до кризе. Зграбила је пепелјару и бацила је према мојој глави. Успео сам склонити главу и пепелјара је пролетела поред мог ува. После тога пала је у хистеричан плач. Тек тада престао сам да је изазивам и вређам. С једне стране није била у праву, а са друге била је у другом стању. И шта ми је то требало? Ни мени ни њој тај сукоб ничег доброг није донео.

Наставак учења

Када сам се средио и привикао на услове кућног болесничког живота, прионуо сам на учење једног од тежих предмета, више математике 3. Био је то опширан и за учење тежи предмет.

Грађевински наш стан био је изузетно лош. Зимом био је подложен великим хладноћама, а лети великим врућинама. Настало је вруће лето и притисле су нас тропске врућине. Између нашег и комшијског стана, на степеништу, где је било хладније у односу на било који део стана, сатима бих седео и учио математику. Тамо ми је било најпријатније и нисам се знојио. Одмарао сам се често и правио паузе, да се умно и физички не преморим. И гле чуда! Без могућности купања у рекама, без провода са вршњацима, без свих оних летњих забава које су имали моји здрави другови, где се губило велико време, још увек озбиљно болестан, већ зарана почео сам редовно учити и припремати се за испитне рокове.

Са једне стране жељан знања, а друге у складу ранијом чврстом одлуком да се извучем из болести и свих проблема који су болешћу наступили, вредно сам радио и стицао темељна знања, управо она која су ми била потребна за успешан наставак студија.

Кад сам завршио са учењем математике, понављао један предмет који нисам успео да положим док сам био у болници. Обрадио сам га темељитије. После сам прешао на учење других предмета са друге године студија и заосталих из прве. Тако сам покушавао да достигнем оно што сам пропустио за време тромесечног лежања у болници. Све више сам напредовао и постајао све задовољнији. Било је то за мене истовремено и чудо и велики напредак у животу.

И касније сам користио ово невероватно искуство, које би се могло преточити у једну поруку. Она би могла да гласи: "Кад ти се деси нека несрећа или незгода, покушај да је што више, или бар делимично, преокренеш у своју корист."

Несавестан лекар

Првео сам цело лето у физичком одмарању, учењу и повременим јутарњим и вечењрњим шетњама, строго извршавајући све оно што су ми лекари одредили. Прођоше тако сва три месеца кућног лечења. У складу са договореним, требало је да одем на контролу, у моју тбц. болницу у Загребу. Био ми је за то потребан упут од книнских лекара. У амбуланти затекао сам бившег ђака мог оца Раде, доктора Поповића. И поред моје жеље и јасног излагања упута мојих лекара из тбц. болнице из Загреба, др Поповић је одлучио да ме на контролни преглед пошаље у тбц. болницу у Шибеник.

Сва моја уверавања да је то супротно од строгих упута мојих лекара, нису помогла. Запео је да идем у Шибеник, тврдећи да су и тамо лекари добри. На крају дигао сам руке од доктора Поповића и на свој трошак отишао у Загреб, на договорену контролу. Тамо су ме моји лекари љубазно примили, прегледали, контролисали апаратом за дубинско снимање плућа и похвалили.

На њихово и моје велико задовољство, пронашли су да се болест повукла и рекли да је моје болничко лечење завршено. Дали су ми упуте за даље кућно лечење. По њима морао сам још пуну годину дана да пијем све оне таблете које сам пио и у почетку болести (39 комада дневно), чувати се већих физичких напора, избегавати сунчање, претерано влажење руку, промаје, прехладе и друго и тако спречавати могући повратак болести.

Био сам поносан што сам однео прву и велику, најзначајнију победу над болешћу. Ни овај пут нисам се ни најмање заваравоо лажним надама да сам здрав. Био сам само на добром путу пуног излечења. Вратио сам се у Книн и још прилежније наставио спремање испита.

Правична награда

На почетку септембра 1958. године вратио сам се у Загреб. Испред себе имао сам још мало времена за учење, а потом почео је касни летњи испитни рок. Када су завршили испити, показало се да сам са лакоћом положио велик број испита које сам спремао у Книну, за време кућног лечења. После касног летњег испитног рока, који сам имао у септембру, постојао је још један помоћни јесењи испитни рок, који је временски падао у октобар, а продужавао се и у новембар. Тада су се поново могли полагати неки предмети. У оба испитна рока положио сам предмете: 24.09. виша математика 3; 30.09. техничка механка 1; 18.10. механичка технологија 3; 10.11. елементи стројева и 26.11. техничко цртање. Дакле, у 1958. години, години у којој сам се разболео, успео сам да положим укупно 12 испита. Ти положени испити омогућили су ми да се упишем на трећу годину студија. Значило је то да сам држећи се мојих одлука, поред побољшања здравља, успео да знатно побољшам и моје студирање. Сам себи могао сам честити на том значајном успеху. Тек од тада наставио сам оца редовно обавештавати о резултатима мог студирања.

Била је то нова, за мене изузетно важна победа, која је имала далекосежне последице за мој даљи живот. Са неким мање битним ограничењима у животу наставио сам болешћу прекинути студентски живот и укључио се у редовно студирање. Стекао сам једно сурово животно искуство, али истовремено покренуо властиту менталну снагу за борбу за одржање и нашао праве путеве за превазилажење опасне, тешке и дугогодишње болести, као и за наставак студија. Моје се самопоуздање знатно повећало.

Студенатске демонстрације

Уписао сам се у трећу 1958/59. годину студија и почео уредно посећивати предавања. Ускоро сам упао у нове потешкоће. Изненада, у јесен 1958. године, дошло је до познатих студентских демонстрација одржаних у Загребу. Био сам студент треће године. Стицајем неподвижених околности затекао сам се у самом центру догађаја.

Те јесени, у студентском центру, храна којом се хранило око 8.000 студената била је изузетно лоша. Сећам се да смо добијали неки пиринач, а понекад тестенину, који су и поред кувања били у неким безобличним комадима, нераздвојени и лошег укуса. Те животне намирнице или нису ваљале или нису исправно скуване. Таква храна је код студената више дана изазивала све веће незадовољство и негодовање.

Једног дана, за мене сасвим неочекивано, дошло је до великог протеста студената. Због посебно лоше припремљене хране за ручак, студенти су почели бацати послужавнике са храном на под и гласно негодовати. Незадовољство није престајало. Нико од надлежних није дошао да смири студенте. Нови студенти пристизали су и у гневу придруживали се претходним. Из минута у минут повећавао се број студената у мензи и ширио талас незадовољства. Мишљења сам да би у том тренутку било који познатији политичар, својом појавом и разговором са студентима, лако смирио присутне. И поред честог и гласног захтева студената, да се неко појави и објасни лоше стање у мензи, нико се није појављивао. Нисам чуо ни један политички обојен протест.

После дужег времена, можда један сат од почетка незадовољства, када се маса студената видно повећала, неко је предложио да изиђемо на улицу и да сви заједно одемо до једне од зграда у којима раде политички руководиоци Загреба, да им тамо изразимо своје незадовољство. Маса је то прихватила и студенти су изишли на улицу. На излазу је почела расправа, о два могућа правца кретања. На крају је пала одлука да кренемо према градској већници, која се налазила у улици Пролетерских бригада (бивша Београдска улица).

Маса је кренула главном улицом, све више се повећавајући и гласно вичући. Саобраћај је стао а већина грађана је стајала на тротоарима и проматрала демонстранте, неки одобравајући, неки ћутећи. У почетку кретали смо се Савском улицом, а затим Београдском, упорно идући према већници. Када смо стигли, испунили смо простор пред већницом и вичући захтевали да са нама разговарају одговорни градски руководиоци. Али и даље пред нас нико није излазио. Појавили су се само неки нама непознати људи, вероватно безбедњаци и милицијски официри, који су захтевали да се разиђемо.

Наше протесте нико није прихватио, ни са нама разговарао. Разгневлени студенти одлучили су да кренемо према граду, истим путем којим смо и дошли, до мензе, а затим даље према центру града. Маса је опет изишла на Београдску улицу, опет прешла у Савску улицу, стигла до студентског центра, а потом наставила Франкопанском улицом и намеравала ући у Илићу.

Пред Илићом студентску масу сачекало је више кордона милиције. Извесно време милиција је чекала, надајући се да ће студенти стати и повући се. Када су видели да се студенти не повлаче, милицајци су одједном, вероватно по команди, кренули у јуриш, немилосрдно пендрецима тукући све који су им се нашли на путу.

Био сам у првим редовима демонстраната. Када је милиција кренула да пендречи, почело је нагло повлачење студената, а затим безобзирно бежање. И ја сам бежао, али сам брзо схватио да ће то лоше завршити по мене. Хитро сам ускочио у један кућни улаз. У њему сачекао сам да милиција прође, затим изишао из зграде и ускочио у један трамвај, који је све време стајао ту, у близини зграде из које сам изишао.

Из трамваја гледао сам, као на позорници, како милиција пендрецима чисти улицу од демонстраната и свих других који су се ту затекли, како бије све редом, а понеке хапси. На потпуно испражњеној улици и на тротоарима видео сам разбацано мноштво најразличитијих предмета: књига, наочара, наливпера, торби, чешљева, капа, шалова и других ствари, које су студентима испадале при бежању.

Студенти су били у бегу, а милиционари су јурили за њима и немилосрдно их тукли. Нисам видео да се студенти супростављају милиционарима. Одједном трамвај је кренуо, закратко скренуо десно у Илићу, и у тренутку нестало ми је поприште обрачуна из видокруга. Неозлеђен и без икаквих последица одвезао сам се према Тргу Републике и даље према Кватерниквом тргу.

Довезао сам се до Влашке улице, изишао из трамваја и отпешачио до броја 103, где су на првом спрату становали Нелин тетак Анте и тетка Текла. Позвонио сам и ушао у њихов стан. Потом причали смо подробно о демонстрацијама и свему што сам видео, доживео и осећао. Нису ме осуђивали што сам учествовао у демонстрацијама, али су били забринуте, због могућих последица, које ће можда имати због учествовања у тим демонстрацијама.

Казна

Следећег дана вратио сам се предавањима, учењу и уобичајеном животу. О студентским демонстрацијама неко време причало се много, затим мање и на крају, бар привидно, почело се све заборављати. Али власт и њене продужене руке, партијска и студентска организација, као и правосуђе, памтили су шта се десило и спремали одмазду.

Једног дана заказан је састанак студентске организације треће године Електротехничког факултета. На огласу је објављен неки безначајни дневни ред. Сви су студенти били чланови студентске организације, тако и ја, па смо масовно дошли на заказани састанак. Чим је састанак почео, промењен је дневни ред и једина тачка дневног реда било је разматрање студентских демонстрација. Преваром су студенти дошли на састанак, и задржани. Ту тактику разрадило је руководство студентске организације, највероватније на захтев партијских органа.

Почели су да говоре старији студенти и студенти официри, које је ЈНА послала на високо школовање из електротехничких наука. Они су у студентској организацији водили главну реч. Одмах прогласише демонстрације противдржавним и нагласише да су демонстрације организовали усташки елементи. Не сећам се да је током демонстрација била изговорена и једна проусташка или политичка парола, иначе бих одмах напустио место догађаја и отишао својим путем.

Био сам прозван, па је тако дошао ред на мене, да изнесем свој став о демонстрацијама. Колико се сећам рекао сам следеће: "Био сам учесник студентских демонстрација. Већ дуго времена храна у студентској мензи се погоршава. Студенти су оправдано негодовали и руководиоци мензе могли су данима да чују студентске приговоре. Ипак, ништа нису предузели. Тих дана причало се много о злоупотреби коју су вршили руководиоци студентске мензе, који су пријем студентица за конобарице условљавали сексуалним услугама. Све то довело је до незадовољства студената, а тог дана кувани пиринач личио је на комад деломично омекшаног камена и није се могао јести." Додао сам да се против чињеница не може.

Рекао сам још: "Болестан сам од туберкулозе и та лоша храна ме посебно погађа. Нисам видео ни чуо никога да хушка људе против државе или система. Видео сам само огорчене студенте, који су говорили, а вероватно и мислили, исто као ја." Рекао сам на крају да ме није стид што сам био учесник демонстрација, јер су ми и намере и деловање били сасвим часни. А ако је ико крив за демонстрације, по мом мишљењу били су то првенствено руководиоци студентске мензе, а затим политички руководиоци града, који уместо да изиђу пред студенте, у студентској мензи или пред градском већницом, како су студенти захтевали, потпуно заказаше и својом неделовањем дозволише поновни излазак још више разјарених студената на улице.

Моја изјава је збунила студентско руководство. Због мог националног порекла и неусаглашености са усташтвом, одлучног става и изношења низа чињеница у мојој одбрани, оправдавања демонстрација, као и недостатка кајања, прогласише ме наивним и необавештеним, јер сам тобоже несвесно ушао у игру противдржавних снага, али ме ипак, ваљда за поуку, предложише за истеривање из Савеза студената, што већина присутних изгласа.

Осим истеривања из савеза студената, ни на факултету, ни међу колегама у Загребу, међу пријатељима и суграђанима, па чак ни међу студентским руководством, нисам имао више ама баш никаквих проблема. Ни ја ни они нисмо били злопамтила. Понашао сам се уобичајено и колегијално, они такође, па временом мој случај оде у заборав. После мало више од годину дана поново су ме примили у Савез студената.

Нису сви тако прошли. По оном што сам касније дознао неки ухапшени студенти, углавном Хрвати, одлежали су по више месеци у затворима, неки годину дана, а неке отерше са факултета. Да су то били студенти који су, поред учествовања у демонстрацијама, имали неке друге раније политичке грехе, деломично сам касније установио, али не поуздано и до краја.

Поред избацавања из Савеза студената остала ми је још једна уснутна незгода. Избацавањем из Савеза студената изгубио сам право на добијање бона за повластицу за исхрани у студентској мензи, вредној 600 динара. Храна у студентској мензи коштала је 3.000 динара месечно, а са боном студенти су плаћали само 2400 динара. То ми није било пријатно, јер су моји родитељи били сиромашни, а из породице је истовремено троје било на студијама. При томе био сам био плућни болесник и требао јести појачану храну.

Нашло се и ту решење. Мој суграђанин из Книна и добар пријатељ Тоде Шеша, утицајан на свом факултету, успевао је да ми обезбеди бон за болесничку исхрану вредан 1200 динара, којег ми је сваког месеца уредно уручивао. Потрајало је то скоро две године. Како је он долазио до тих бонова, нисам дознао, али његову помоћ, доброту и пријатељство,

никада нисам заборавио. Помогао ми је у најтежем тренутку у животу и остао сам му вечити дужник.

Припрема одмазде

То што се десило у Загребу, за време студентских демонстрација, имало је далеко већег одјека у Книну. Срећом, много касније дознао сам за буру гнева, коју су вести о демонстрацијама произвеле у мом родном месту.

Службени став Комунистичке партије Југославије био је неприкосновен. Према њима биле су то усташке демонстрације а ми, учесници тих демонстрација, били смо издајници.

Кнински комунисти спремали су одмазду. При првом доласку у Книн, намеравали су да ме дочекају на железничкој станици и претуку. Бранили су ме ређи, али већина партијаца хтела је да ме бије и на мени искали свој бес. За њих био сам бедник, који је напао њихове највеће идеале, а то што сам био Србин, дакле што се нисам уклапао у усташку представу о демонстрацијама, само је појачавало њихово огорчење. А да је Партија могла да погреша, то за њих није било могуће.

Како рекох, све то дешавало се у мом одсуству и без мог знања. Касније се то огорчење полако стишавало, смањивало и на крају угасило. Сасвим неупућен у огорченост дела мојих мештана, стигао сам знатно касније у Книн, када се "бура" око демонстрација већ сасвим стишала и смањила, до мере да ме нико није ни чекао ни тукао, ни вербално напао.

О свим тим догађањима сазнао сам тек после дужег времена, па је било беспредметно да се због тога плашим. Сазнао сам и то да су неки моји блиски рођаци, по мајци, око тога дизали највећу буку, највише претили, а неки од њих тражили да ме власт ликвидира као издајника. У томе су се највише истицали: мајчин рођени стриц Милош Шолаја, најпознатији кнински нерадник и хоштаплер и његова два сина, професори: Момир Шолаја, због улизивања властима од стране грађана у Книну називан "хеморид" и његов млађи брат Чедомир Шолаја.

Причали су по Книну да би ме они радо убили, ако им власт дозволи. Нисам сасвим убеђен да би ме баш убили, али су због неких њима знаних разлога, са много мржње то јавно изражавали. Питао сам се тада откуд и зашто толика мржња према мени, од стране рођака? Да ли је у питању било само улагивање властима?

Посебно ми је била одвратна улога коју је тада одиграо мој даљи ујак Момир Шолаја, који је у ту моју наводну кривицу некако укључио и мог оца, иначе по питању студентских демонстрација потпуно недужног човека. Момир је тврдио да сам се у нетрпељивости према владајућем систему угледао на оца, те нешто петљао о улози мог оца у страначком деловању још пре Другог светског рата. Причао је све саме глупости и потпуне неистине. Ни мој отац ни ја нисмо били ни противници ни нетрпељиви према тадашњем политичком систему, као ни људима на власти. Нисмо били ватрене присталице владајућег система, али смо га у основи обојица подржавали.

Одакле и због чега је Момир Шолаја "ископао" све те неистине, то сам Бог зна. А откуд се и зашто код њих тројице појавила толика мржња према нашој породици, такође ником није било јасно. Све је то остало неразјашњено до данашњег дана. По народној пословици: "Где има дима има и ватре!" јасно је да је за ту мржњу постојао неки разлог.

Закључци

Како се може видети почетак мојих студија био је пун потешкоћа, на тренутке драматичних и неких једва премостивих. Ипак и поред свих тих првих почетних мука и потешкоћа почео сам проналазити путеве за властито уравнотежење и постепено усмеравање ка коначном циљу, успешном завршетку студија. Следећи део показује како сам се у томе даље сналазио.

Истакао бих овде једну изузетно важну чињеницу. Моји родитељи били су учитељи, а на универзитету школовали су све троје деце. Не само моји родитељи већ и многи други, из разних социјалних средина, школовали су своју децу на највишим школама. То је било могуће остварити искључиво у социјализму. Била је то неоспорна предност тог друштвеног уређења, која се ничим не може оспорити ни омаловажити.

ЗАВРШЕТАК СТУДИЈА

Најбољи професор

Међу многим изванредним стручњацима, који су предавали на Електротехничком факултету у Загребу, није било лако стећи назив најбољег професора. Тај професор требало је да буде признати стручњак и велики човек, дакле изузетан и посебно заслужан. Управо такав био је професор који је предавао предмет "основе електротехнике", знаменити инг. др Јосип Лончар. Његови научни радови били су признати у свету, а посебно његов удео у раду на новом светском мерном систему, познатом као МКСА мерни систем.

По много чему проф. Лончар био је изузетан човек. Између осталог истицао се по начину предавања, начину испитивања, као и начину оцењивања студената. Посебно се трудио да студентима објасни важне појмове из електротехнике. Написао је и издао најбољу књигу на нашем факултету, која је носила наслов: "Основи електротехнике".

На испитима био је професор Лончар веома строг. Када би његов асистент решио обавезних, и од њега заданих, 10 испитних задатака, дуплирао би његово време утрошено за решавање тих задатака и тако долазио до времена које би студентима стављао на располагање за испит. Тада су истовремено долазили до изражаја знање, вештина и брзина студента. Требало је поставити одговарајуће обрасце за решење задатка, у њих унети задане вредности, прецизно решавати задатак уз коришћење механичког рачунара-шибера и тачно исписати резултат. У две децимале резултат се морао слагати са професоровим, иначе су се јако смањивали бодови за оцењивање тог задатка. Збиља је било тешко.

Шездесет посто бодова за укупно решене задатаке, са тачношћу од две децимале, обезбеђивало је студенту најмању пролазну оцену, шестицу. И бољи студенти били су сретни када би код њега добили седмицу. Био је једини професор, на целом Свеучилишту, који је оцењивао оценама од 1 до 10. Ако би неко, од изузетно ретких студената, на његовом испиту добио десетку, тај би био најозбиљнији кандидат да на његовој катедри постане асистент.

Присуствовао сам догађају, када је један судент, који је пао на испиту код професора Лончара, лупнуо и обратио му се речима: "Ви мене професоре мрзите!" Добри професор био је толико запањен том изјавом да му је помало жалостиво и скоро молећиво, одговорио: "Млади колега, па ја немам времена да вас мрзим!" Из простодушног начина којим је одговорио, као и читавог његовог држања и става, свима присутним било је јасно да је професор рекао чисту истину.

Књигу професора Лончара студирао сам у правом смислу те речи. Простудирао сам је тако темељито, да сам у њој нашао око двадесетак грешака, од којих можда половину штампарских. Међу заданим задацима, који су на крају садржавали решења, пронашао сам један неисправан резултат. Професор је позивао, чак молио студенте, да сваку откривену грешку, у његовој књизи, лично њему пријаве. Био сам млад и неискусан и под притиском његове величине, па се нисам охрабрио да одем код њега, да о тим грешкама поразговарамо.

Његову књигу проучавао сам преко пола године. Испит сам положио у првом покушају. У предвиђеном времену нисам успео тачно да решим више од шездесет и неколико постота заданих задатака и добио сам оцену шест. Био сам задовољан што сам положио тај тешки испит и то у првом покушају, на којем су студенти падали као снопље, али ми је истовремено било жао што нисам успео да постигнем више поена и већу оцену. Да бих то постигао, није ми било потребно веће знање, имао сам га уистину довољно, већ већа увежбаност, брз рад са шибером и изванредна усредсређеност. Истог дана, на исти испит, изишла је и Нела и постигла сличан резултат.

Тај испит, и још неколико тешких, били су велика препрека за оне студенте који нису имали довољно способности или упорности да заврше студије на том факултету и стекну дипломе дипломираног инжењера.

Сељења по граду

У стричевом стану живео сам две и по године. У зиму 1958. године стриц је коначно успео да стекне услове за окупљање свих чланова своје уже породице. У његов стан стигли су кћерка Дрина и син Вељко. До тада су живели код родбине у Далмацији. Простора у заједничком стану није било довољно па сам морао да иселим и потражим смештај код грађана који су студентима изнајмљивали собе. Почела су моја сељења по граду. До

завршетка студија живео сам у три изнајмљене собе. Две су се налазиле у ужем центру, а једна на рубу града.

Становање по студентским собама није лако, али је истовремено за младе људе велика школа. Решавајући бројне проблеме, које такав живот носи, студент се помало ослобађа навика несамосталног и лагодног живота, стеченог у родитељској кући, чиме се боље припрема за самосталан живот у властитој породици.

Газдарица

Код једне добре старице, која се презивала Живолић, мој пријатељ и колега из гимназије Милан-Лула Млинаревић и ја изнајмили смо собу за становање. За коришћење те собе плаћали смо јој по 2.000 динара месечно. Госпођа Живолић имала је преко 80 година. Била је стара, честита, благоглагољива и усамљена. У Загребу су јој живела два ожењена сина, који су имали породице и одвојене станове. Ретко су је посећивали и о њој мало водили рачуна. У те две године, колико сам код ње становао, никада је нисам чуо да се на њих пожалила.

Први пут у животу сусрео сам се са неодговарајућом бригом деце о старим родитељима, чиме се потврдила истинитост Балзаковог романа "Чича Горио". У току те две године само једном сам видео њеног старијег сина, а млађег никада. Ни за Божић, ни за нову годину није било сигурно да ће је посетити. Сећам се да сам те њене синове презирао.

Госпођа Живолић живела је сасвим скромно изнајмљујући свој стари, давно омалани и скромно намештени, једнособни стан. Стан није имао купатило, а нужник је био заједнички са комшијама. Жртвујући сопствену удобност, надокнађивала је недостатак новца којег је добијала примајући малу месечну пензију. Собу је издавала студентима, а сама спавала у кухињи. Кухиња је била пролазна, па се само кроз њу могло ући у собу. При доласку и одласку из стана наши вишедневни сусрети са газдарицом били су неизбежни.

Газдарица нас је обојицу убрзо заволела, а посебно мог пријатеља Милана. И Милан је њу јако волео и она је то осећала. Са њом се често шалио, понекад на изузетно необичан начин. Узео би кухињски нож, принео га старичином грлу и у шали говорио: "Ево, Боре, како ћемо доћи до стана! Заклаћемо Живолићку и нама ће стан остати!" Она би га блажено гледала и срећно му се смешила, као да јој је Милан певао најлепшу серенаду. Само би повремено задовољно рекла: "Врак те твој." Таквим и сличним враголијама он је често развеселавао ту, од деце напуштену и веома усамљену, старицу.

На сред кухиње, у једном великом лавору, свако јутро прали смо се до појаса. Живолићка би лешкарила на свом лежају, што би радила највећи део дана, и задовољно нас посматрала. Имала је обичај да лежи на боку, да једном руком чешка другу, да безубим устима прави сталне покрете као да нешто жваће и да мирно посматра све што нас двојица радимо. Из њених очију избијала је доброта и мирноћа. Због њене доброте ми смо се у том стану деломично осећали као да смо код својих кућа. У вези са становањем код наше газдарице Живолић било је много разних згода, а ја ћу навести само неколико.

Газдарица нам је у кревете ставила меке перјане јастуке, које никада до тада нисам користио. Мучио сам се данима да угодно спавам, али сам спавао и слабо и недовољно. На крају сам схватио да ми сметају управо ти сувише меки јастуци. До тада сам користио само врло тврде јастуке од набијене овчије вуне и на њих се сасвим навикао. Пожалио сам се газдарици и замолио је да ми нађе неки тврђи јастук. Она није разумела шта се то са мном дешава. По њеном схватању њени јастуци су били изванредни и чудила се што се жалим. Дуго није могла да разуме тај мој проблем.

Једном, она ми понуди обичном сламом тврдо напуњен јастук. Узео сам га на пробу. Већ те ноћи спавао сам изванредно. На њено изненађење са одушевљењем сам га задржао.

Канаринац

У кухињи држала је газдарица дивног жутог и младог канаринца, којем је дала име Ханзи. Она га је хранила, појила, пред ноћ прекривала кавез неком тканином и обезбеђивала му сипину кост за чишћење кљуна. Повремено би затварала прозор на кухињи и пуштала га да слободно лети. Веома га је волела, али је њу канаринац увек држао на одстојању и није јој дозвољавао да га дира рукама. Мало по мало, свакодневно се њим играјући, зближио сам се са том малом птицом. У почетку, када бих је хтео ухватити, или додирнути, бесно би се бранила кљуном. Раширивши оба крила, покушавала је да ме штине.

Касније се канаринац навикао на мене и мада је и даље покушавао да ме штипне кљуном, радио је то са мање беса и са мање снаге. На крају се то претворило у игру. Радо ме је дочекивао, благо пискутајући, ширећи крила и лагано ми грицкајући врхове прстију. Када бих отворио кавез, пролетео би мало кроз кухињу, долетео ми на раме, стао, раширио крила и задовољно ми грицкао уво. Понекад би ми слетео на главу. Било је више него очито да ме је то мало створење заволело. Био сам зачуђен таквим развојем догађаја. Нисам до тада знао да птица може да заволи човека.

Газдарица је била помало љубоморна и понекад би му прекорно рекла: "Брак те твој. Ја те храним, појим, пазим и чувам, а ти њега више волиш." Све време мог боравка у том стану играо сам се свакодневно са Ханзијем.

Временом, у љутњи, напустио сам тај стан, о чему ће касније бити више речи и нисам преко две године долазио, да посетим моју добру газдарицу Живолићку. Кад сам се одљутио и посетио је, затекло ме је велико изненађење. У међувремену скоро сасвим сам заборавио канаринца Ханзија. Када сам ушао у стан и проговорио, Ханзи је почео да испушта бројне крикове и да бесно лети по кавезу. Радио је то тако снажно да је чак и перје летело по кавезу. Газдарици није било јасно шта се са њим дешава, али сам ја, иако запрепашћен, одмах схватио о чему се ради.

Канаринац ме је препознао, вероватно по гласу. У одушевљењу због нашег сусрета и у жељи да се са мном поигра, изражавао је своју велику радост. Затворио сам прозор, отворио кавез и пустио га. Престао је са пиштањем, одмах ми долетео на раме, радосно раширио крила и почео ми нежно грицкати уво. Био сам веома изненађен и истовремено постиђен. То мало биће, које сам скоро сасвим заборавио, није заборавило мене. Оно ме се сећало, желело ме сусрести и када се то десило, изразило ми сву своју љубав.

Тај ми се догађај дубоко усекао у свест, изменио мој однос и према људима и према животињама и подстакао на многа размишљања о човеку и његовом односу према осталим живим бићима, посебно према сисарима.

Паприке

Били смо увек жељни хране и тражили начина да се наједмо. Од своје породице, мој пријатељ Милан добијао је новац нередовно и недовољно. Понекад би гладовао. Помогао сам му да преброди најгора стања неимаштине. Више од тога нисам могао да учиним, јер сам и сам добијао оскудна новчана и материјална средства.

Једном родитељи су ми послали двадесетак јаја и комад сланине. Хлеб није био скуп. Недостајала је само салата. У кухињи, на ормару, држала је госпођа Живолић теглу закиселих паприка рога, прекривених уљем, које су предивно изгледале. Још од прошле јесени стајале су тамо и чекале да буду потрошене. Повремено нас двојица бацали смо заинтересоване погледе према тим паприкама. Одједном Милан, за ту теглу паприка, започео погађање са госпођом Живолић. У почетку била је то само шала, која је помало прешла у озбиљно погађање. После дугог и упорног ценкања, у којем је Живолићка више понављала: "Не бум дала!", а Милан помало подизао цену, коначно паде одлука: "Бум дала!" .

Цена је обострано прихваћена и одмах извршена исплата, а паприке смо скинули са ормара и отворили. Замало испржили смо јаја и сланину, насекли хлеба, позвали Живолићку да нам се придружи и почела је права гозба. Мислим да после јела ни једна паприка није преостала. После више дана гладовања Милан се коначно најео, а те паприке и ценкање са Живолићком осташе ми у трајном сећању.

Старица

Једном, позвала нас је госпођа Живолић да са њом прославимо католички Божић. Обезбедила је животне намирнице. Помогли смо јој око кувања и на свечаном ручку били јој једини гости. Било нам је тада веома лепо, па смо одлучили да се газдарици одужимо. Решили смо да је одведемо у биоскоп. Кад смо јој то предложили одбила је, али је на наше упорно наговарање на крају пристала.

Било је занимљиво видети како се спремила за излазак. Обукла је неку стару свечану одећу, на којој се видело да је припадала моди из давних времена, вероватно оној која је важила између два светска рата. Дуго се спремала и уређивала за излазак, па је времена за одлазак у биоскоп преостало сасвим мало.

Живолићка се својим старачким кораком споро кретала градским улицама. Схватили смо да, ако тако наставимо, нећемо стићи ни на пола филма. Договорили смо се, малу и лагану госпођу узели испод руку и лагано подигли. Још увек је покушавала да хода, али би ногама успевала додирнути тротоар можда сваки десети корак. Практично смо је носили. Тако смо убрзано ходајући и скоро трчећи Живолићку пронели кроз градске улице. Успели смо да на време стигнемо на почетак биоскопске представе. Назад смо се враћали лаганим кораком, причајући са газдарицом о филму и градском животу. Наша стара газдарица била је пресрећна што смо је позвали у биоскоп и дуго је тај наш заједнички излазак памтила као израз наше посебне пажње.

Однос према старијим људима и према деци најбоље показује човекољубивост неке особе. Ако ту неко омане тешко је веровати да је у питању добар човек.

Стаза слонова

Наша улица, у којој се назила наша изнајмљена соба, носила је градски назив улица "Осмог маја". Становали смо на броју 7, на првом спрату. Многи студенти техничких факултета су том улицом одлазили из студентског дома смештеног на "Тргу жртава фашизма", према техничким факултетима, који су се налазили нешто даље од Хрватског народног казалишта. На Тргу жртава фашизма, којег су поједини неупућени грађани називали "Трг фашизма" налазила се једна од више студенстких мензи, па смо ми студенти, због лоше хране у мензи, ту мензу подругљиво називали менза код "Три костура", а трг "Трг жртава социјализма". Нешто каније мензи су студенти променили име и назвали је "Два костура", јер су наводно та два преостала костура због глади појели оног трећег.

Студенти осталих факултета нашу улицу подругљиво су звали "Стаза слонова", вероватно због упорности којом су у јутро том улицом студенти технике одлазили према својим факултетима и у вече се враћали.

Студентска соба

Истом улицом стизао сам и ја до мог факултета. Та улица пресекала је Гундулићеву улицу, у којој се налазио стан мог стрица Гојка, код којег сам повремено навраћао. У истој улици, на броју 28, имао је засебну собу мој пријатељ Зоран-Буљо Бобановић. Та соба била је најчешће и најдраже састајалиште мојих пријатеља. Провели смо ту многе часове у дружењу, певању, разговорима и картању. Да стигнемо од нашег стана до те собе, Милану и мени није требало више од пет минута пешачења.

Једнога дана дошло је до оштрог сукоба између нас и наше газдарице. Десило се то овако. Од родитеља и старије браће Милан је неуредно примао новац, па је госпођи Живолић увек дуговао неколико кирија. Био је Милан добар и поштен човек, али није добијао довољно новца да измири заостале кирије и да води срећенији живот. Газдарица га је јако волела, али је била сиромашна и сметало јој је његово неуредно плаћање кирије. Претила је често Милану отказом, на што он није обраћао никакву пажњу. Са друге стране ја сам све време уредно плаћао кирију.

У једну од тих њихових повремених препирки, око нередовног плаћања кирије, несмотрено сам се умешао. Покушао сам Живолићки објаснити да Милану родбина не шаље довољно новца и да је то узрок свих невоља. Оно што је било дозвољено Милану није било дозвољено мени. На моју изјаву толико се наљутила да нам је обојици дала тренутни отказ. Ни данас ми није јасно зашто је то учинила, посебно због чега је мени дала отказ, који сам уредно плаћао кирију. Вероватно је то учинила у великој љутњи.

Наљутио сам се и почео паковати ствари и стављати у куфер. Милан се није паковао. Уместо тога отворено је завитлавао Живолићку. Рекао јој је: "Е јеси ти Живолићка луда! Они који плаћају одлазе, а они који не плаћају остају!" И она је јадна брзо схватила да је пренаглила и почела ме наговарати да се предомислим и останем, признајући своју грешку. Ја сам опет био млад, нагао и бандоглав. Повређен њеним поступком, за који ми се чинило да је неправедан, наставио сам са паковањем ствари и ускоро, у великој љутњи, напустио стан.

Друга соба

Привремено ме је у своју собу примио мој пријатељ Зоран Бобановић, а мало по том нашао сам другу собу у насељу Трнско, близу Београдске улице (касније Пролетерских бригада). Кад сам већ поменуо мог пријатеља Зорана Бобановића, треба да истакнем да сам

временом са њим развио изузетно јаке пријатељске везе. Зближили смо се више од осталих наших другова. Били смо један другом наклоњени, имали више додирних тачака, па се због тога наше пријатељство све више повећавало.

Бежање преко границе

Када је мој пријатељ Милан Млинаревић схватио да ће, са слабом материјалном подлогом, тешко завршити студије, одлучио је да илегално пређе границу и потражи срећу у богатом западном свету. Без виза се није могло изићи из земље ни ући у друге земље. Био је нерешив проблем добити пасош и визу, а слободна иселјења нису била дозвољена. Због тога су многи људи покушавали недозвољено прећи државну границу, која је била добро чувана.

Државна безбедност, звана Удба, непрекидно је своје људе убацивала у групе које су покушавале недозвољено прећи државну границу. Убачени агенти би обавестили Удбу, о времену и месту преласка државне границе, па би велика већина тих група била ухваћена. Милан је био наиван и лаковеран. Сваки пут, када би криминалцима платио договорени новчани износ, за недозвољено провођење преко границе, и када би његова група покушала да пређе границу, била би ухваћена, а чланови групе ухапшени и осуђени на затвор. После сваког новог хапшења и суђења Милану је повећаван број дана затвора. Тако је ишло све док Милан није схватио да треба да одустане од таквог начина преласка државне границе, односно да му се то не исплати.

Марио Ланца

Када је Милан последњи пут ухваћен, одлежао је два месеца у затвору, у Петрињској улици. Ми пријатељи, посетили бисмо га понекад и односили му мало хране и воћа. Када је изишао, умео је да доста добро отпева неке оперске арије. Били смо изненађени тим његовим певањем. Испоставило се да је на последњем бегу био у истој групи са једним оперским певачем. Заједно су ухваћени, осуђени и издржавали затворску казну. Тај певач научио је Милана да доста добро отпева неколико оперских арија.

Милан се толико понео својим умећем певања да је покушавао да у певању надмаши нашег пријатеља Владу Жеврњу, али наравно Владо је певао много боље. Сећам се када су се натјецали у певању шпанске арије Гранада. Био је прави ужитак гледати и слушати њихово певање. Међу пријатељима су пале многе шаљиве примедбе. Почело је тобожње навijaње и било је много међусобног задиркивања. Милану смо у шали говорили да пева као "Марио с ланца" алудирајући на гласовитог италијанског певача Марија Ланцу.

Студентска свадба

Мој ујак Радомир Шолаја био је ожењен удовицом Данком Штрбац, која је по занимању била учитељица. Из претходног брака имала је два сина. Први, Градимир Штрбац, био је две године старији од мене. Студирао је машинство, добро учио и редовно полагао испите. Нас двојица смо се међусобно уважавали и повремено виђали.

Једног дана упознао ме је Градимир са својом девојком Бранком. Пре упознавања посаветовао ме је како да се према њој опходим. И данас се сећам његовог невероватног савета: "Боре, када се са њом сусретнеш понашај се као један старији и озбиљнији господин!" Мени није било јасно шта заправо он од мене хоће? И како бих се тако могао понашати када ми је било тек двадесетак година? Упознао сам се са Бранком не водећи рачуна о Градимировом савету и све је било у најбољем реду. Од тог првог сусрета са Бранком наше пријатељство се стално повећавало.

Од тог упознавања прошло је око годину дана и Градимир ми рече да су Бранка и он одлучили да ступе у брак. Замолио ме је да им будем венчани кум, што сам са задовољством прихватио. Организована је студентска свадба. Да би присуствовала тој свадби допутовали је ујна и сакупили се рођаци и многи пријатељи младенаца, међу којима је био велик број студената, међу њима Нела и ја. Тада сам по први пут неком био венчани кум. У тој улози снашао сам се боље него што сам се надао.

Када смо неколико година касније Нела и ја ступали у брак, Градимир је већ завршио студије и био на одслужењу војног рока, па смо његову супругу Бранку узели да нам буде венчана кума.

Палачинке

Мој брат од тетке Јовица Вукојевић, млађи син моје најстарије тетке Гине, био је ђак средње геодетске школе у Загребу. За трошкове свог школовања, од оца Стевана, добијао је умерен месечни износ новца, који је био већи од износа који су мени слали моји родитељи. Када би добио новац, Јовица би пре свега вратио дугове, које је направио у протеклом месецу. Са остатком би новца првих десет дана comodно живео, неумерено трошећи и не водећи рачуна о крају месеца. До десетог би сав новац потрошио. Од десетог до двадесетог посуђивао би новац од својих другова и доста скромно преживљавао. Од двадесетог до краја месеца мало ко би му могао посудити новац и тада би углавном гладовао.

Једном сусрео сам га при крају месеца. Више дана редом није скоро ништа јео и изгледао као изгладнели и онемоћали пас. Било га је жалосно погледати. Отишао сам у најближу продавницу поврћа и купио му по једну: паприку, краставац, парадајз, шаргарепу, лук и јабуку. Затим сам отишао у другу продавницу и купио му хлеб и комад кобасице јегер, коју сам скувао. Све сам то ставио пред њега и још му испекао палачинке.

Јовица се најео, захвалио и рекао да су оне палачинке биле нешто најкусније што је икада јео у целом дотадашњем животу. Касније, када смо обојица живели у Книну и подсећали се ђачких дана, молио ме је да му поново испечем онакве палачинке. Рекао је да их не може заборавити и да би желео да их још једном једе. Испунио сам му жељу и испекао палачинке по истом рецепту. Јео је те палачинке, али није био задовољан као онда у Загребу и рекао да то нису исте палачинке. Нела је рекла да су палачинке исте, само да он више није онако гладан, као што је некада био. Била је сасвим у праву.

Носталгија

Овде бих изнео једну занимљиву појаву. За време студирања, поред стричевог стана, користио сам три изнајмљене собе. Све те собе биле су у становима који су се налазили у разним деловима града и различите по квалитету и положају. За становање у њима плаћао сам другачије закупнине. Ипак сва три стана имала су једну заједничку особину. Налазили су се у близини железничке станице или у близини железничке пруге.

Много касније схватио сам да ми је при разгледању соба пресудну чињеницу за прихватање понуде изазивао један несвесни угођај. Вероватно је да сам у току разгледања соба несвесно слушао пискове локомотива и звукове котрљања точкова железничких вагона. Били су то они исти мени пријатни звуци, које сам свакодневно слушао у нашем стану, у мом родном Книну, који су ме подсећали на моју породицу и мој град и давали ми осећај спокојства и мира.

Собу у другом стану изнајмио сам заједно са мојим школским другом из гимназије, Петром Живковићем. У гимназији смо се увек добро слагали, а током боравка у заједничкој соби додатно се зближили и постали добри пријатељи. Имали смо сличне карактерне особине. Волели смо искреност, правду, били начитани, скромни и нисмо били шкртице. Петар је био веома добар човек. Са њим се никада нисам сукобљавао.

Са пријатељем Петром нисам имао ни један спор, по било којем питању. Сваки пут када смо требали било што да се договоримо, сложили бисмо се без и најмањег напора или сукобљавања. Петар је био човек широке душе и изванредан пријатељ. Иако је више времена проводио у студентској соби, код своје девојке и будуће супруге Чедне, плаћао је уредно половину трошкова загревања изнајмљене собе електричном грејалицом.

Петров отац био је месар. Често су му родитељи слали печене пшнице заливене у свињској масти. Петар је те пшнице делио са мном као са братом, као да их је његова мајка послала обојици, а не њему. У та времена када сам морао да се борим са опаком болешћу и када ми је била потребна јака храна, био је то велики пријатељски чин, па сам због тога Петру био посебно захвалан.

Често смо разговарали о историји, националности, моралу, језику, нашем родном Книну, девојкама, љубавима и другом. Био је Петар врло озбиљан студент. Студирао је историју. Знао је много чињеница о разним историјским личностима и догађајима. Имао је посебан дар да са историјског становишта успешно разматра савремене друштвене и политичке догађаје. Временом смо се сасвим зближили и још више повећали наше међусобно поштовње.

Кум

Петар је љубовао са нашом Книњанком Чедном Растовић, која је потицала из мени пријатељске породице. После неког времена она затрудни и они ступише у студентски брак. Петар ме замоли да му будем кум, што сам радо прихватио и тако се наше пријатељство још више учврстило. Било ми је то друго кумство у дотадашњем животу.

Петар је годину дана пре мене завршио факултет и заједно са супругом Чедном и кћерком Мајом вратио се у Книн. По завршетку војног рока почео је да предаје у гимназији и да издражава породицу.

Наш станодавац, у стану у Трнском, био је један брачни пар. Имали су кћерку приближно наших година. Газда је био пензионер, а газдарица је зарађивала новац изнајмљујући студентима собе и продавајући старе ствари на загребачком бувљаку. Једном су нас позвали да заједнички прослаavimo католички Божић. После неколико попијених чаша, шапћући да Петар не чује, поверио ми је газда једну своју мисао: "Овај твој друг Петар није лош човек, иако је Србин!"

Газда је потпуно промашио у својој процени. Вероватно због имена и презимена мог пријатеља, које је било истоветно са познатим и истакнутим генералом из српске предратне историје, он је мог кума Петра сврстао у Србе. И по оцу и по мајци Петар је био Хрват. Из само њему знаних разлога, омануо је газда и у процени моје националности, сврставши ме међу Хрвате.

Када сам то испричао Петру, обојица смо се слатко смејали газдиној лошој процени. До краја нашег становања нисмо му открили да је у забуну и све време држали смо га у погрешном уверењу. Овај пример најбоље показује колика је била мала, боље рећи како није постојала разлика између Срба и Хрвата. Ни по чему се није могло поуздано установити ко је био Србин, а ко Хрват, све док се дотични о том не би изјаснио или док то не би било видљиво из неког документа.

Национализам

После Петровог одласка делио сам собу са једним колегом са мог факултета. Био је то занимљив студент. Потицао је из села у којем се родио бивши загребачки надбискуп Алојзије Степинац, блиски сарадник фашистичког диктатора Анте Павелића, велики србомрзац и још већи лицемер. Анте Павелић живео је потпуно у нескладу са верским начелима хришћанства, којем припада католичка црква. Супротно божијим заповедима, са својим следбеницима, у току Другог светског рата, покушавао је да истреби цели један народ, убивши му око милион припадника. Алојзије Степинац му се у томе није супростављао и до краја га је подржавао у том ужасном и потпуно незаслуженом злочину против Срба.

У почетку тај мој колега водио је са мном опрезне, а временом све отвореније разговоре, хвалећи Степинца, затим хрватске националисте, Немце, па касније и саме усташе. Слушао сам га зачуђено, не схватајући и не верујући да постоје такви људи, са толико настраним политичким ставовима и са толико мржње према Србима. Покушао сам му се супростављати износећи многе супротне и јасне чињенице, али сам ускоро установио да он чврсто и непоколебљиво верује у своје ставове и да га права истина уопште не занима.

Тврдио је да Хрвати по свом пореклу немају ништа заједничко са Србима, да су историјски сродни Немцима, са којима имају заједничко порекло, историју, културу и будућност. Просто нисам могао да верујем својим ушима. То се никако није уклапало у многе јасне чињенице, од којих ћу споменути само питање хрватског језика. Како то да Хрвати и поред тих невероватних разлика у односу на Србе имају са њима заједнички језик? Моја мишљења потпуно је одбацивао, криво тумачио многе историјске догађаје, а затим ме прогласио много опаснијим од комуниста. Тврдио је да сам по својим ставовима много "гори" од официра ЈНА, који су се на факултету школовали са нама.

Касније је овај мој факултетски колега постао студентски руководиоц. Десило се то на четвртој години мојих студија. Захваљујући управо том колеги, његовом напредовању у студентској организацији, као и на основу многих других спознаја о ставовима дела Хрвата, који су своја гледишта јавно прикривали, а понекад их строго приватно износили, схватио сам да се наша отаџбина СФР Југославија налази у великим проблемима, да тај човек није ретка изнимка и да ми је само посебним стицајем околности искрено рекао оно што уствари мисле многи Хрвати.

Осврнућу се на још једно моје жалосно искуство, које је прилично јасно разјашњавало истину о наводном "братству и јединству" између Срба и Хрвата, о којем је толико трубила комунистичка пропаганда. Најмање три пута годишње путовао сам на правцу Загреб-Книн и обратно. Тај дуг пут требало је нечим испунити. Најчешће сам убијао време у разговорима са познатим и непознатим колегама и сапутницима. Не мало пута разговарали смо и о такозваном српско-хрватском језику.

Није се никада десило да је било који Хрват прихватио став да је то један језик, што у суштини јесте. И поред многих чињеница које су говориле супротно, упорно су бранили став да се ради о два потпуно различита језика. Било је битно само једно: увек, обвезно и по сваку цену наглашавати разлике. Било је битно да не остане ништа заједничко између Хрвата и Срба. Тај њихов став био је толико јединствен да је било тешко веровати да иза њега није постојало нечије организовано деловање. Тако сам полако али сигурно учио лекцију о "братству и јединству", које је постојало само у изјавама политичара и у коју су веровали само наивни и необразовани људи.

Моји пријатељи у Загребу били су веома дружељубиви и када је било времена, заједно смо се кретали по местима у граду где је било занимљиво отићи. Тако нам је једне године пало на памет да, за време католичке божићне поноћке, када је била нека годишњица везана за Степинца, заједно одемо у загребачку катедралу, да видимо шта се тамо збива. Град је био пун људи и већ на прилазима катедрали била је невероватна гужва. Били смо млади и упорни и, макар је било тешко, успели смо се прогурати у унутрашњост цркве, која је била пуна "као око".

Преко познаника дознао сам, да се по процени СУП-а при прослави те поноћке, на улицама Загреба налазило око 500.000 учесника.

Многи су верници дошли из суседних градова. Био сам зачуђен. Схватио сам тада да, посебно у поређењу са Србима, Хрвати имају другачији однос према вери, да људи једно причају а да друго раде. Схватио сам и то да се разлике између Хрвата и Срба упорно и организовано повећавају, са циљем разбијања Југославије, те да ће те разлике пре или касније унесрећити нашу тада умерено срећну земљу. На моја шира искуства и запажања, по питању национализма, осврнућу се у засебној мемоарској причи "Национализам", која је ће се налазити у прилогу ових казивања.

Рођаци

Близу локације моје друге изнајмљене собе, у улици Пролетерских бригада, на броју 235, становала је моја тетка Љепосава, која ја била удата за официра ЈНА Лазара-Лазу Гњидића, са којим је у почетку брака имала двоје деце, Горана и Александра-Ацу. Због неизлечиве болести, тумора на мозгу, на велику жалост целе проширене породице, још као мало дете Ацо је умро. Касније тетка је родила и треће дете, сина Зорана. Тетак и тетка били су веома добри, гостољубиви и драги људи.

Тетак Лазо био је посебан човек, велики заљубљеник у шах и рођени приповедач. Понекад ме је позивао на ручак, а касније после ручка играли смо шах. Када би тетак причао своје догодовштине из Другог светског рата, сви присутни били би у стању сатима да га слушају. Он је то уочио, па је временом помало мењао садржај својих прича или им надодавао нове догађаје.

Једном нам је тетак причао један од својих ратних догађаја. Његов веома бистри старији син Горан, наслонио је главу на руке и веома пажљиво га слушао. Када је у причи тетак стигао до места у којем је немачког војника једном руком зграбио за врат, а другом му забио нож у прса и убио га, мали Горан је повикао: "Али, тата, задњи пут си га убио из пушке!" Лазо је без збуњивања то лако одбацио рекавши: "Ђути бре мали, кад се не разумеш у војна питања!". Наравно, ми смо се слатко смејали, али смо тетка и даље, као и до тада, са највећом пажњом и занимањем слушали.

Једном је тетак Лазо седео у кухињи и изненада приметио како му двогодишњи син Зоран из ходника пролази према дневном боравку носећи у руци повећи чекић. Потрчао је за њим и упитао га куда иде и шта намерава да ради са тим великим чекићем. Зоран му је кратко одговорио: "Поправити телевизор!"

Стричева деца

Пожалио ми се стриц како су му деца јако попустила у учењу и да не зна шта да ради са њима. Годинама одвојен од деце само их је мазио. Она су осетита да немају никакву стегу, то искористила и сасвим се опустила по питању радних обавеза у кући и учењу. Обоје деце имала су много јединица. Стриц ме је замолио да га посаветујем шта да ради. Размислио сам и посаветовао га, али то није помагало. Било је очито да према деци не умеју да заузму одлучан став. После тога стриц и стрина били су још више забринути.

Понудио сам стрицу и стрини друго решење. Предложио сам им да неко време децу сасвим препусте мени, да их надзирам, усмеравам и по потреби кажњавам. Обећао сам им да ћу децу довести у ред, али само под условом да ми обоје даду потпуно одрешене руке. Стриц је пристао јасно и гласно, а стрина прећутно.

Успоставио сам чврст и потпун ред у дечији живот. Знало се када морају устати из кревета, обавити све хигијенске обавезе, започети са учењем, колико учити, шта, како и колико радити у кући, када одлазити и враћати се из школе и све друго што је било потребно за рад у кући и у породици. Деца су осетила моју одлучност и слушала ме без поговора. У веома кратком времену успео сам да их доведем у ред. Нестале су све јединице, појавиле су се двојке, па тројке, затим четворке и петице. Више нису имали мањих оцена од оцене добар. Изгледало је да је све у најбољем реду, а онда је прорудио скривени вулкан.

На све моје напоре, да децу доведем у ред, моја добра стрина Сава гледала је искључиво као на мучење своје деце. Њој се чинило да их злостављам и на њима се иживљавам и трпела је велике душевне патње. У току једне од мојих поука деци стрина је изгубила стрпљење, пала је у грчевит плач и повикала на мене: "Немој да ми мучиш дјецу! Одneo ђаво и тебе и оног ко те довео у моју кућу." Тако се нагло прекинуо мој педагошки рад. Отишао сам из стричевог стана, размислио о оном што се десило, разумео да нисмо сви исти и наставио свој живот. Са стрицом и стрином остао сам у најбољим односима. И они и ја у даљем времену понашали смо се као да се ништа није десило. За чудо, после мог "дрила", деца су и без мене наставила да добро уче и у свему другом су се боље понашала.

Даца су највеће благо које може да има породица, народ или човечанство. Вођени првенствено љубављу, затим јасним идејама, навикама за постојан рад, обавезно редом и чврстоћом, могу да постигну задивљујуће и невероватне успехе. У супротном веома лако могу постати незналице, наркомани или криминалци. Већина деце налазе се између те две крајности. Најпресуднији утицај на њихов успех имају управо њихови родитељи, од којих већина уопште није свесна те своје одговорности. Дајући деци само љубав и материјална богатства, а не тражећи од њих ништа за узврат, постижу или мало или ништа. То је најбржи и најсигурнији пут који децу води у сигурну пропаст.

Трећа соба

Трећу собу изнајмио сам у Михановићевој улици, преко пута хотела Еспланада. Становао сам у њој до завршетка студија. Имао сам засебну собицу која је некада, у великом господском стану, била смочница. Предност тог стана била је највише у чињеници да се налазио у строгом центру града, чиме сам значајно штедео на времену. Све најважније локације, везане за моје студирање, биле су удаљене од стана највише десетак минута хода пешке.

Са занимањем гледао сам како моји станодавци мазе и обожавају свог кућног мачка. Посвећивали су му велику пажњу и исказивали приврженост и љубав, као да је у питању мало дете. Мазили су га, хранили и пазили и било му је све допуштено, што му се прохте, као детету. Шетао се слободно по целом стану, чак и по столу. Његове длаке налазиле су се свуда, па и у храни коју су јели. Због гадљивости код њих нисам могао ништа да окусим. Када бих био понуђен, изговарао сам се да нисам гладан.

Једном, за католички Божић, понудили су ме колачима. Захвалио сам им и уљудно одбио. Они напунише пун тањир колача и донесоше ми у собицу, да бих јео када огладним. Нисам то могао одбити, па сам прихватио тањир и захвалио на дару. Сутрадан сам запаковао колаче у новински папир, ставио их у своју студентску торбу, отишао у трећи хаустор и убацио их у канту за смеће. Све време плашио сам се да ме станодавци не би случајно видели док их бацам.

Тај однос према њиховом мачку био ми је први видљиви знак дегенерације градског становништва. Уместо да удају ћерку, добију унуке, да их подижу и одгајају, окренули су се мачку, дајући му сву љубав, као да је он њихово дете, односно унуче.

Жеље

Оно што ми је највише недостајало у Загребу, а што се односило на хигијену, било је изнад свега купатило. У свим изнајмљеним становима, у којима сам живео, није постојало купатило или нисам имао право да га користим. Годинама сам се купао у градским купатилима. После купања, посебно у зимско време, био сам у великој опасности од прехладе, а највише на путу од градског купатила до изнајмљене студентске собе. Разболевањем на плућима та се опасност још више повећала.

У мојим жељама једно од најзначајнијих места заузимала је тежња да доспем до таквог материјалног стања да поседујем или добијем на коришћење стан, који би обавезно имао купатило. Можда изгледа непотребно да то истичем, али мени се та жеља најчешће мотала по глави. Та и још неке друге жеље биле су ми стални подстрек да што боље и што брже учим и да тако чим пре дођем у позицију да то остварим. Поред купатила желео сам да имам и своју кухињу, где ћу сам припремати храну.

Поред тих жеља маштао сам и о могућности да купим стари стилски намештај. Понекад сам у Загребу, у становима или кућама, које сам углавном видео посећујући колеге из Загреба, уочавао предивне комаде или гарнитуре старог намештаја. Био сам задивљен и очаран њиховом лепотом. Тада се у мени почела јављати снажна жеља да једном у будућности, ако то буде могуће, покушам купити такав намештај. Као што ће се видети, у наставку ових казивања, ту своју жељу остварио сам на изузетно срећан начин.

Овде ми је прилика да изнесем моја каснија искуства и садашња чврста уверења по питању путева за остваривање разумних људских жеља. Да би човек нешто постигао пре свега мора да је то могуће и да је у граници разума, те да то снажно жели. Други корак је да у тој жељи буде упоран и истрајан. Трећи корак је да сачека прави тренутак. Са таквим редоследом, а посебно упорношћу, човек ће сваку чврсто изражену жељу у свом животу пре или касније остварити.

Све бољи студент

Од изласка из болнице постајао сам бољи студент. Моја одлука да учиним све, што је у мојој моћи, да се извучем из оне опасне кризе, када сам се разболео од галопирајуће туберкулозе, ни у једном тренутку није била поколебана. Мом одговорном ставу према студирању придонела је много и Нела. Била је савестан студент, пратила је пажљиво предавања, постојано учила и редовно давала испите.

Морао сам се непрекидно борити са три велика проблема: тешке студије, опасна и дуга болест и недостатак новца и материјалних средстава. Моја чврстина и убеђење да ћу успети, нису били ништа мањи од мојих потешкоћа. Био сам млад и упоран. Уз тако постојан став време је радило за мене. Упорно сам учио, давао све више испита, здравље ми се помало учвршћивало, а моје материјалне прилике су се лагано побољшавале. Мало по мало излазио сам из страшне кризе у коју сам својевремено упао, никада више не забрављајући колико сам некада опасно угрозио и свој живот и своје студије.

У току 1959. године положио сам укупно 6 испита: 16.01. механичка технологија вежбе; 26.01. виша математика 4; 20.02. предвојничка обука; 18.04. техничка мехничка 2; 18.06. основи електротехнике и 28.09. техничка механика 3. Ова три последња били су тешки испити.

Став рођака

Свако лето одлазио сам редовно из Загреба у Книн, да проведем летњи распуст. Највећим делом проводио сам време уз породицу, дружећи се са пријатељима и учећи, а део сам одмора проводио у Ђеврскама. Имао сам у Книну много пријатеља, школских другова и рођака. Састанци са њима били су ми увек угодни и пријатни.

Једном приликом, у току боравка у Загребу, позовао сам брата од тетке Јовицу Вукојевића да он, Нела и ја, одемо у биоскоп. Пристао је и том приликом упознао сам га са Нелом. Десило се да је Јовица, непосредно по том догађају, отпутовао у Книн. Сусрео је мог оца Раду, причао му је о нашем заједничком изласку и обавестио га да имам девојку. Отац је

питао како Нела изгледа, а Јовица му је сасвим озбиљно и уверено одговорио: "Тетак, виша је од њега за главу и ћелава!"

Како је он видео, да је она виша од мене за главу, иако је била десетак центиматара нижа, ни њему ни мени никад није било јасно. А што се тиче ћелавости био му је то још већи промашај.

Долазак Неле у Книн

Прође неко време и сва је моја родбина сазнала за Нелу. Године 1958, први пут од када смо ступили у љубавну везу, моји родитељи су је позвали је да их посети у Книну. Када ме је Нела упитала шта мислим о том позиву, одговорио сам јој да мислим да је то још рано.

Када сам први пут, после тог позива, допутовао у Книн, после неколико дана изненада од Неле стиже телеграм да долази у посету. У кући настаде права трка. Мајка поче да сређује кућу, родитељи почеше правити планове за припрему колача, каква ће се храна спремити за добродошлицу и започеше многе сличне радње, као да млада долази у кућу. Нела дође лепо обучена, весела, насмејана и за неколико сати освоји целу моју породицу, а ја падох у други план.

Нела проведе неколико дана у нашој кући, упозна се са многим нашим рођацима и пријатељима, упозна многа лепа места којима су Книн и околица обилovali, па после неколико лепо проведених дана продужи пут према својима, ка Подгори.

Много пута шалио сам се са Нелом како су, после њеног доласка у Книн, многе мајке, које су имале кћерке мојих година, захладнеле односе са мном и перзреле ме. Пре тога су ме радо сусретале, заустављале и дуго са мном разговарале. После Нелиног доласка само би подигле главу и скоро увређено прошле поред мене, једва ме поздрављајући. Кажу да у свакој шали има део истине.

Узвратна посета

Нелини родитељи дознаше за њен долазак у Книн и посету мојој родбини. Ускоро позваше и они мене, да их посетим у Подгори. Није било друге, требало је да кренем на пут, да упознам будућу тазбину, Нелину родбину, пријатеље, мештане и родно место.

Моја посета Подгори била је изузетно занимљива. Путовао сам возом од Книна преко Перковића до Сплита. У Сплиту, одмах до луке, налазе се железничка и аутобусна станица. Тада није постојала Јадранска магистрала, а стари путеви су били неасфалтирани и запуштени. Укрцао сам се на брод јадранске линијске пловидбе, који је пловио према југу и повезивао све веће и средње луке на нашој страни јадранске обале.

Брод није био брз. У току пловидбе према Подгори свраћао је у Омиш, Башку Воду и Макарску. Пут се одужио, па сам у Подгору стигао тек у слепоподневним часовима. Док смо лагано пловили дуж обале, имао сам поново прилику, овај пут потпуније, да разгледам многе лепоте јадранске обале. Брод је навраћао у више лука него раније. Био сам поново задивљен лепотом крајолика поред којих смо пролазили, бојом тамнозелених маслина и светлозелених борова, чистоћом мора, сивилом Мосорског и Биоковског планинског масива и плаветнилом мора и неба.

Приморски градићи изгледали су ми као диван низ бисера: лепи, светли, са понеким кућама изграђеним од белог брачког камена, са црвеним крововима и предивним зеленим и питомим стаблима. Посебно су ми се свиђале палме, које су се дивно уклапале у крајолике тих лепих градића, давајући убедљив доказ да припадају суптропском климатском појасу.

Долазак у Подгору био ми је вишеструко занимљив. Искрцао сам се у луци, препуној мештана, који су волели да у великом броју дочекују бродове и гледају њихово упловљавање у луку, пристајање уз обалу, искрцавање и укрцавање путника, одвајање од обале и поновно испловљавање из луке.

Многи су ме од присутних мештани запазили, јер су приметили да ме је дочекала Нела. У том малом месту сви су се мештани међусобно познавали, а ја осим Неле нисам познавао никога. Док смо од луке лагано пешачили према кући њених родитеља, удаљеној више стотина метара, скоро пред сваком кућом, поред које смо пролазили, заустављали су нас Нелини ближи и даљи рођаци и пријатељи, да ме поздраве и пожелеле ми добродошлицу.

У том невероватно великом мноштву рођака и пријатеља, које сам сусрео у веома кратком времену, многе нисам могао да запамтитим. Са друге стране они су сви упамтили мене. То ми је касније представљало велику потешкоћу. Дешавало се да би ме неки од њих

зауостављали, поздрављали и обраћали ми се, а да притом нисам могао да се сетим ко су заправо ти људи.

Посебан утисак оставиле су на мене прекрасне високе палме, које су у великом броју расле дуж плаже, као и олеандри пуни предивних цветова. Подгора је бајно место, смештено у једној од буре заклоњеној ували, сличној великој шкољки, препуно лепих кућа, медитеранских стабала као што су лимуни и нараначе, цвеће и друго питомо растиње, незагађено било каквом индустријом или нечим сличним. Море је било чисто, плаво и провидно.

Висока и стрма планина Биоково надвила се над целом Макарском ривијером штитећи је од утицаја континенталне климе и обезбеђујући јој просечну јануарску температуру од 9 степени целзијуса, а у Подгори, која је својим положајем посебно заштићена од јаке буре, за неколико степени вишој. Чинило ми се да сам стигао у прави земаљски рај.

У кући су ме дочекале Нелина мајка Јања и тетка Матија. По широком осмеху мајке Јање, њеним добрим и топлим очима и срдачној добродошлицы, осетио сам да сам добро дошао и да је Нелина мајка изузетно племенито биће. У кућу је потом стигао Нелин отац Маринко, а мало иза њега њена браћа, старији Пашко и млађи Иво. Нела ме је постепено упознавала са њима.

Нелин отац Маринко, по занимању рибар, био је висок, кошчат и снажан, изузетно бистар и прилично гласан и нападан у изношењу својих ставова. Одмах сам приметити да је он човек са израженом вољом, навикнут да заповеда. Мајка Јања била је средњег стаса, такође врло бистра, иако снажнијег гласа уздржанија у говору, врло доброћудна и навикнута да слуша. Тетка Матија била је висока, мршава, скоро сасвим глува и изузетно повучена особа, непрекидно у кретању и обављању мањих кућних послова. У раној младости преболела је стравични грип познат као " Шпањолица", када јој је помрло више браће и сестара, а она једва остала жива, али са оштећеним слухом и због тога неудата.

Нелин брат Пашко био је неколико година старији. Пашко је у свему личио на мајку, само што је био крупнији. Био је доброћудан, уздржан и ненаметљив. Млађи брат Иво имао је тринаест година и био висок, витак и ћутљив дечак.

Дочекали су ме срдачно и топло. Нису ми поставили много питања. Нелин је отац Маринко непрекидно збијао шале. За ужину спремили су дивну свежу рибу. Сели смо за рибарску трпезу и уживали у срдачном ћаскању, прженој риби и вину. Тако сам се упознао са свим члановима Нелине уже породице, са којом сам касније, у низу наступајућих година, имао бројне сусрете и са којима сам остварио занимљиве односе.

Нелин брат

У јесен 1959. године, због даљег школовања, у Загреб је допутовао Нелин млађи брат Иво. У међувремену, од мог одласка на студије па до тада, у СФР Југославији је измењен систем образовања омладине. За основно образовање успостављена је осмољетка, а за опште средње образовање четворогодишња гимназија. Макарска тада није имала гимназију. Са завршеном осмољетком, 14 година живота, мало личних ствари, углавном одеће и са скромним износом новца, стигао је Иво на бригу и старање својој сестри Нели.

Нела, која је од десете године живота становала и хранила се код тетке Текле, одлучила је да напусти теткин стан и пређе у студентски дом, да би своје место уступила брату Иви. Тетка у почетку није хтела Иву да прими у стан, па смо Нела и ја почели да му тражимо собу. У међувремену се тетка предомислила и одлучила да ипак прими Иву на становање, али под условом да му Нела обезбеђује исхрану. Тако се Нела, после 13 година становања код тетке, иселила и уселила у студентски дом. Потом се Иво уселио у теткин стан.

Нелини родитељи нису Нели слали довољно новца за покриће њихових најнеопходнијих трошкова за живот. Новац, којим је Нела располагала за обоје, једва је прелазило суму која је њој самој била потребна за сасвим скроман живот. Да би себе и брата успела да прехранити узимала је један оброк у студентској мензи и доносила га у студентску собу. У чајној кухињи студентског дома докувала би неко скромно јело. Тако би, за мали износ новца, успевала да обезбеди мршаве оброке за брата и себе.

Иако је штедела и бринула о сваком динару, увек би јој понестајало новца. Своју одећу шила је сама, али јој ни то није помогло да се реши сталне беспарице. Због тога је била

присиљена да лошијим ученицима гимназије држи часове из математике. Професорица математике, из њене гимназије, којој је некада била најбољи ђак у разреду, обезбеђивала јој је ученике којима је била потребна подука из математике. Поред тога, као разводник гледалаца, у вечерњим часовима радила је у биоскопу студентског центра. Тако је успевала да заради додатни новац, неопходан за исхрану и друге најнужније потребе.

Пола године по доласку у Загреб Иву је тетка прихватила на деломичну исхрану, доручак и вечеру. Ово је за Нелу било велико олакшање, посебно што јој је тиме омогућено лакше праћења предавања. Пола године касније тетка је сасвим прихватила Иву, да код ње станује и да се храни. Нели је остала брига само око његовог облачења и контроле учења. Ово јој је додатно олакшало бриге везане око брата.

На основу властитог искуства, које је стекла у тим временима, по питању рада студената ван факултета, Нела је заузела јасан и одлучан став. Сваком студенту најважније је да учи. Ако га прилике присиле да мора успут да ради, да би побољшао слабо материјално стање, то сме да прихвати само привремено. Никада не сме, ма како била висока зарада, да ради преко нужне мере, јер ће му се то пре или касније осветити. Мора се чим пре вратити учењу.

Овај изванредни савет давали смо Нела и ја годинама многим нашим рођацима, пријатељима и познаницима, који су студирали и понешто радили преко студентских радних задруга. Упозоравали смо их на штетност дужег рада ван факултета, који може угрозити њихов основни задатак, студирање и обезбеђивање животног занимања. Многи су нас послушали.

Године сазревања

У то време студије електротехнике сматране су једним од најтежих на загребачком Свеучилишту. У време мог доласка на тај факултет електротехника се студирала просечно 10 година, а када сам га напуштао тај просек је пао на осам година. Наравно да ја, уз разне потешкоће: тешку болест, сталну неимаштину, недостатак квалитетног стана и књига, нисам могао редовно давати годину за годином, али нисам ни предуго студирао. У почетку било ми је изузетно тешко и имао сам много проблема. Како су године одмицале, студирао сам све боље и учио темељитије и брже.

Постајао сам све успешанији у савлађивању испита, да бих при крају студија, после 6 година и 10 месеци успешно дипломирао на катедри за телекомуникације. Али до завршетка студија остало је још много тога да се исприча.

У 1960. години положио сам девет испита: 22.01. енциклопедија јаке струје; 28.02. организација рада; 29.05. предвојничка обука; 30.05. титрајни кругови; 09.06. електрична мјерења; 07.07 технологија електроматеријала; 12.07. мјерења у слабој струји; 08.09. индустријска пракса и 19.09. теоретска електротехника.

Многи студенти не знају који је најбољи начин за приступ учењу и припреми испита. Изнећу мој начин припреме испита, којег сматрам најбржим и најделотворнијим.

Ум студента није увек једнако способан за прихватање знања. Као што се спорташ припрема за јавни наступ и данима вежбајући оспособљава своје тело, тако је сваком човеку потребно да свој ум припреми за целодневно и вишедневно учење. За лакше појашњење послужићу се поређењем учења са левањем воде у неку посуду уз помоћ левка. Када је ум ученика тром, тада му знање улази споро у главу, као када левак има мали пресек и када вода у посуду улази танким млазом. Током учења ученику се ум све више отвара за бржи пријем знања, као да се левку шири отвор. Сваком човеку је потребно другачије време да припреми свој ум за брже вишедневно учење, односно да се левак сасвим отвори и да вода у посуду улази пуним млазом. Када то постигне тада учи пуном снагом и знање му лако и брзо улази у главу.

Када ученик заврши полагање испита и опусте се, наводно да се одмори и припреми за почетак учења следећег испита, он несвесно прави велику грешку. У међувремену њему се ум полако затвара, односно левак се почиње сужавати и када прође 10 до 20 дана он поново мора испочетка да губи време за оспособљавање ума, односно проширење левка, што опет захтева губитак нових 10 до 20 дана. Таквим поступком ученик себи одузима недопустиво велико време, јер уместо планираних десетак дана за одмор уствари губи месец.

Знајући то, понекад истог дана а најкасније следећег, по успешном полагању предходног испита, када ми је ум био у најбољој снази за учење, почео бих са учењем

следећег испита. Када би ми мозак био сасвим тром, као нп. после годишњих одмора, сео бих са неким шахистом, скоро без прекида играо шах два дана и тада би ми мозак најбрже дошао у стање пуне радне снаге. Такав начин учења давао ми је изванредне резултате. Штета што то нисам знао на почетку студија. Док сам то открио изгубио сам много времена.

Студије изнад свега

Колико сам био одлучан да дам студијама предност над свим другим обавезама и животним потребама, најбоље сведоче два напред наведена случаја.

Као што сам већ навео, био сам добар шахиста и велики заљубљеник у те игре. У току мог студирања, у разним деловима света, одигравали су се многи шаховски турнири, међу којима су били најзначајнији међузонски шаховски турнири и првенства света у шаху.

Догађаји који су се одигравали на међународној шаховској позорници били су за мене прворазредни спортски догађаји и ја бих свако јутро са нестрпљењем отварао лист "Политику", првенствено због тога да дознам ко је победио у протеклом дану. Између осталих важних шаховских збивања било је то време продора на шаховску позорницу двојице највећих и најзанимљивијих шаховских велемајстора свих времена, руског шаховског "гусара" названог "тигар из Риге" Михаила Таља и генијалног америчког шахисте Роберта-Бобија Фишера.

Када се део међузонског шаховског турнира, који се одигравао у Југославији, преселио из Порторожа у Загреб, успео сам благовремено да обезбедим карту за посматрање једног од више сусрета тих велемајстора. Унапред сам уживао у скором гледању једне од њихових бриљантних партија. Међутим, управо у то време, када се одигравао тај меч, један асистент са факултета заказао ми је одбрану програма из предмета механичка технологија. Неко сасвим кратко време био сам у двоумици, шта да урадим, али сам убрзо одлучио да дам предност студијама. Неком сретнику препродао сам карту.

Другом приликом набавио сам карту за Загребачко народно казалиште, где је управо гостовао Бољшој театар. Поново сам био у сличној ситуацији. Асистентка из предмета нацртна геометрија заказала ми је одбрану програма у 19,30 часова. Дао сам опет предност студијама и поново одустао, овог пута од изузетне позоришне предстве.

Неко може рећи да то моје одрицање није било потребно. Гледано на први поглед и није. Међутим требало је поштовати донесене одлуке. Тих одлука морао сам се држати чврсто и доследно. Једном пусти овде, други пут онде и на крају свуда. Било ми је јасно да ми, студенти електротехничког факултета, морамо много тога да жртвујемо у животу, да би стигли до жељеног циља. Само дугогодишњим напорима, вредним и упорним радом и великим одрицањима успевали смо да стекнемо потребно знање. На самом крају студија, као крајњи резултат свих тих напора, одрицања, велике упорности и стеченог знања добили смо толико жељене дипломе.

Занимљиви испити

У току студирања имао сам многе занимљиве испите. Навешћу неке, који су на неки начин били посебни и необични.

Све три више математике положио сам у првим покушајима. Подсећам читаоца на чињеницу да сам у матуралној сведоци имао двојку из математике, иако сам је добро знао. Захваљујући томе могао сам студирати технику. И овде на, студијама, показало се да ми математика лежи и да сам је волео, разумевао и лако учио. За разлику од већине других предмета за учење математике могло се наћи много добрих уџбеника. Требало је само сести, упорно учити и положити испит.

Међутим, учење "математике 4", коју је професор Данило Блануша предавао у четвртном семестру, било је за мене права мука. Нигде нисам могао да нађем било какву литературу која је обрађивала то градиво. Сва та математика састојала се од разних математичких трансформација, са нешто мало детерминанти. Мени је та математика углавном била нејасна. Срећом професор није сматрао да је за инжењере важно да тај предмет морају обавезно савладати, па би свима који су приступали испиту, без обзира на знање, делио пролазне оцене.

Али нађоше се неки паметњаковићи, из студентске организације, који су већ добили оцене из тог предмета, највероватније са мало знања и труда и који су на факултетском савету непотребно напали професора Бланушу, како олако даје оцене. Професор се

наљутио. На моју жалост, приступио сам том испиту на првом следећем року, непосредно после тог напада на њега.

Испред кабинета, док сам чекао професоров позив за полагање, колеге ме обавестише да професор несмиљено и скоро редом обара студенте. Са једним колегом, боље упућеним у градиво, покушавао сам бар мало повећати моје скромно знање, али је све то било недовољно да би задовољило професоров строг начин испитивања. Када сам приступио испиту, професор је заједно са мном увео још десетак студената у свој кабинет. Распоредио нас је у неколико просторија, којима је катедра располагала. Неко је седео за већим столом, неко за мањим, неко за неким столићем, а мене допаде табла.

Професор је ишао од студента до студента и задавао задатке. Међу првима дао ми је задатак, који сам исписао на табли. Док је обилазио друге студенте да им подели задатке, са потпуним неразумеванјем гледао сам мој задатак. На крају сам га избрисао. Када је професор поново дошао до мене, упитао ме је шта је било са мојим задатком и одмах додао: "Ви сте то већ урадили!", а затим је у своју бележницу, уз моје име, записао знак плус. Прихватио сам то ћутке, а да ми ни данас није јасно како сам се одлучио на такав корак.

Са другим задатком десило се исто као и са првим, нисам га знао, с тим да је професор у своју бележницу записао да тај задатак нисам знао и ставио ми знак минус. Имао сам један плус и један минус. Срећом трећи задатак био је из поглавља детерминанти, које сам добро савладао у току учења математике 3. Решио са га глатко и добио други плус. Професор ме није даље испитивао и дао ми је тројку. Био сам један од двојице или тројице срећника који су тог дана успели да положе испит. Мој упућени колега, који ме је пре испита подучавао, пао је. Када сам му саопштио да сам положио испит, био је више него зачуђен и ништа му није било јасно.

У вези са уваженим професором Данилом Бланушом по факултету је кружила једна занимљива анегдота: Једном увео је у кабинет два студента и управо када је првом дао задатак, дошао је асистент и рекао му да га неко тражи преко телефона. Није имао времена да другом студенту постави задатак и напустио је просторију. Када се након 15 минута вратио, упитао је оног првог студента шта је направио. Студент му рече да није решио задатак, а професор после тога обојицу обори.

Слушао сам професора Бланушу када је на једном слободном предавању на факултету, нама студентима и својим колегама, помоћу Ајнштајнове теорије релативитета, математички објашњавао могућност лета фотонке ракете од Земље до најближе звезде Алфе Центурије и натраг. Само делимично сам га разумео, али су упућенији говорили да је теоретски изванредно објаснио тај лет.

Другом приликом полагао сам испит из предмета титрајни кругови, код професора Ђуре Шварца. Тај сам испит спремио одлично. Био сам један од ретких студената који је одслушао сва предавања овог слабо слушаног професора. Док је предавао, скоро стално је гледао у мене, као да се само мени обраћа. При крају семестра у предаваони би седела само два до три студента. Међу њима био сам обавезно и ја.

Његова изванредна књига следила је доследно предавања. Није био добар предавач, па вероватно због тога, а и због његове изврсне књиге студенти нису хтели слушати његова предавања, вероватно су то сматрали губитком времена.

На испиту ме је, заједно са још десетак студената, увео у кабинет и започео са колективним испитивањем. Кад би неком студенту поставио питање, а тај не би знао одговорити, он би се наизменично обраћао мени и још једном студенту, чије је презиме било Дил, који је такође уредно похађао његова предавања. Наизменице тражио би да један од нас настави са одговорањем на постављена питања.

Испит је трајало сатима. Све што други студенти нису знали, питао је нас и ми смо знали. Као за инат нисам из књиге савладао последњи пасус, који је заузимао последње четврт странице књиге. Уместо колеги Дилу баш мени припаде да наставим и одговорим оно што је било објашњено управо у том последњем пасусу. Први пут стадох и признадох професору да тај део не знам. Он се разбесни од љутине. Уместо сасвим заслужене петице у љутини ми је у индекс уписао четворку. То ми је била највећа неправда, учињена у току целог школовања, почев од основне школе па до краја студија. И данас ми је криво због те оцене.

Навео сам ова два занимљива примера, да се види како студент некада на испиту не зна скоро ништа, па ипак прође, а некада зна 99,9% градива а не добије највећу оцену.

Код професора Владимира Муљевића полагао сам испит из предмета регулациона и сигнална техника. У току теоретског дела испита добио сам три питања и на сва три

одговарао слабо и неуверљиво. Кад би ме професор додатно запиткивао, да би ми помогао да се извучем из запетљаног положаја, само бих се још више упетљавао. Био је то лош дан за мене. На крају професор је немоћно слегнуо раменима и препустио ме опасном и веома захтевном асистенту.

Асистент, који је пажљиво пратио моје одговарање професору, почео ме је испитивати, постављајући ми разна практична питања. Био је уверен да ће ме за час средити и оборити. Ко зна зашто и како, али на свако његово питање одговарао сам брзо, јасно и тачно. Питања су се ређала, чини ми се у недоглед. Био сам смирен и одговарао му тачно и прецизно. Ваљда после 12-13 питања, можда и више, асистент је на крају одустао од даљег испитивања. Послао ме је да пред вратима кабинета сачекам њихову коначну одлуку. После неког времена позвали су ме да ми саопштили да сам положио испит. Нисам могао да верујем. Ни данас ми није јасно што су се и како њих двојица договарала. Код асистента знао сам све, а код професора ништа и на крају положио. То ми је изгледало толико невероватно да се и сада томе чудим.

Привилегија због уваженог рођака

Једном десио ми се овакав случај: Сасвим неочекивано позвао ме је професор Мирослав Шаре, који је предавао мерења у слабој струји, да дођем у његов кабинет. Нисам имао појма зашто би ме професор могао звати. Понудио ми је да седнем. У току разговора упитао ме је да ли сам у сродству са његовим бившим професором из пибенске гимназије, из предмета историја, Мирком Лежаићем. Одговорио сам да је Мирко мој стриц, уствари брат од стрица мом оцу Ради. После тога, мени сасвим неочекивано, понудио је да будем демонстратор на његовој катедри. Одмах сам прихватио ту примамљиву понуду.

Посао демонстратора састојао се у томе да помажем професору у припреми и спровођењу вежби са електричним инструментима, за мерење електричних параметара у слабој струји. Већ раније успешно сам положио његов испит и одмах се бацио на задатак. Две године радио сам посао демонстратора, одлично упознао мерења електричним инструментима и двома нараштајима студената, који су уписали факултет после мене, помогао у обучавању у мерењима у слабој струји. За свој рад, само у току трајања наставе, добијао сам месечно две хиљаде динара. То ми је помагало да деломично побољшам скромно материјално стање.

Касније, када сам радио у фабрици телевизора "Руди Чајавец" у Бања Луци и на другим радним местима, то стечено и добро утврђено знање из електричних мерења било ми је врло драгоцено. Иза многих способних и даровитих људи, као што је био и мој стриц Мирко Лежаић, остајала је лепа успомена. Због својих радних заслуга остају дуго у сећању и о њима се годинама говори са дубоким поштовањем. Тако је и мене деломично додирнула величина мога уваженог рођака.

Ћудљиви професори

Десио ми се занимљив случај. Полагао сам предмет, који смо тада звали предвојничка обука. За разлику од многих студената, схватио сам и учио тај предмет озбиљно. На испиту добро сам одговорио на два питања, а као треће допадне ме питање о партизанским ратовима.

Следећи материју из предавања и знајући је добро, кренуо сам од Спартака, споменуо руске партизане за време борби са Наполеоном и на крају дошао до борбе наших партизана у Другом светском рату. Мајор Вујовић ми је, све време док сам одговарао, одобравао климњем главе. Али кад рекох да су, по окупацији земље, сви они који су се желели борити против окупатора, побегли у шуме и почели оружане борбе за ослобођење земље, мајор се следени, мрко ме погледа, обори на испиту и љутито рече: "Нису партизани бежали у шуме, већ су остали у градовима, а у шуме су бежали окупатори. Партизани су се часно борили у градовима." И још додаде: "Него ти ћеш морати добро запети преко лета и учити. Није то математика па да се учи кампањски. Предвојничка обука је озбиљан предмет и треба га дневно учити, преко целе године!"

Био сам згранут и ћутао сам. То је био једини тренутак у целом мом студирању после којег сам за тренутак помишљао да заменим факултет. Дуго сам касније размишљао о томе што се заправо десило. На крају сам закључио да је то био и за мене и за мајора Вујовића

само лош дан, а да је мајор тог јутра вероватно "устао на леву ногу". На следећем испитном року изишао сам на исти испит, а да нисам ни пипиу књигу, и глатко га положио.

Тај исти мајор Вујовић водио нас је на гађање бојевном муницијом из пушке, на неко војно стрелиште у јужном делу града, које се зове Черномерец. Студенти технике, скоро сви од реда, гађали смо одлично. Ретко је који студент добијао тројку, а још ређи би промашивали и добијали лошу оцену из гађања. Сећам се тадашњег коментара мајора Вујовића, када је рекао да је са филозофима и правницима, на гађању пушком управо обратно: већина промашује, ретки добијају тројку, а одличан стрелац је међу њима права реткост.

Нела је код великог професора Артемија Шахназарова полагала испит из предмета механичка технологија. Пре тога била је присутна на свим његовим предавањима. Вероватно је он то уочио. На испиту професор ју је упитао чиме се бави њен отац. Она му рече да је њен отац рибар. Професор је даље питао како њен отац лови рибу. Нела му је описивала како он то ради. Професор ју је пажљиво слушао. Када је завршила рекао је: "Њу, колегице. Ја сада вама кажем како се риба може ловити на модеран начин помоћу ултразвука." Неко време објашњавао јој је тај поступак и на крају рекао: "Њу, колегице. Ја видим ви мени то јако лепо научили." Узео је индекс и уписао јој петицу.

У току октобарске револуције, од 1914. до 1920. године, из царске Русије у нашу земљу, стигли су многи изузетно образовани људи, који су имали огромно знање, који су ту остали, запослили се и вредно радили. Многи су се од њих уклопили у научни, привредни, културни и друштвени живот наше земље. Радећи у многим делатностима били су право благо и значајно су помогли у убрзању развитка земље. До сада споменуо сам оперску певачицу Еву Мизинов Лебедјев наставницу руског језика у гимназији у Книну, Марију Дизински професорицу руског језика у гимназији у Загребу, њеног супруга инжењера архитектуре Павла Дизинског, који је пројектовао и градио новосадску већницу и професора Артемија Шахназарова. Сви они били су изванредни стучњаци и изузетни људи.

Савет професора

Проф. инг. др Тихомил Јелаковић, који је предавао предмет електроакустика, нама студентима дао је један изузетно добар савет, веома значајан за сваког инжењера практичара: "Када учите неку стручну материју, немојте учити само из факултетских уџбеника, већ читајте и другу техничку литературу, ону намењену ученицима у привреди, мајсторима, као и ону намењену ученицима средњих техничких школа. Тако ћете свестрано сагледати техничке проблеме." Касније, у пракси, држао сам се овог изванредног савета професора Јелаковића и уверио се у исправност његових речи.

Великан

Негде, када сам био приближно на половини студија, чули смо од једног професора, да је један од највећих живих светских научника, гласовити атомски физичар Нилс Бор, творац првог и најпознатијег модела атома, стигао у Загреб и да ће му у свечаној дворани Правног факултета бити уручен почасни докторат Загребачког свеучилишта.

У заказано време Нела и ја били смо тамо и присуствовали том изузетно занимљивом догађају. Већ на први поглед видело се да је Нилс Бор већ поодмакли старац, можда помало сенилан, али су значај и слава тог научника били толико велики да смо сви присутни били дубоко дирнути и одушевљени што смо га уживо видели и чули. Испред нас стајао је човек који је заувек ступио у историју човечанства и чија ће слава у наредним вековима и даље расти. Гледали смо живу легенду науке.

Код сестре

Моја старија сестра Ленка, удата за правника Бору Вулетића, заједно са супругом живела је у насељу званом Ланара у Чешком селу, недалеко од градића Петриње. Зет Боро радио је у фабрици лана, на радном месту секретара предузећа. Од фабрике добио је на коришћење двособни стан.

Зет и сестра су ме често позивали да их посетим. Памтим више мојих одлазака њима у госте. Први пут када сам их посетио, са загребачке рибарнице понео сам им два килограма тешку паламиду. Када сам стигао, скувао сам им укусан бродет. Послужио сам га са куваном

лободом, која је дивље расла у њиховом врту. Обоје су били веома задовољни мојим кувањем.

У близини насеља Ланара почињала је велика шума, која се простирала километрима у даљину. Понекад смо одлазили у њене рубне делове. Тада, по први пут у животу, налазио сам се у правој шуми, какву сам до тада познавао само преко прочитаних књига.

Заједно смо ишли у шуму у сакупљање кестена. У току касног јутра, када би се ваздух загрејао, долазило је до праска плодова зрелих кестена, који је означавао да су кестени на неком стаблу попуцали и падали на земљу. Ишли бисмо у смеру прасака и наилазили на разбацане кестене, које смо сакупљали и стављали у вреће. Тако смо једног дана сакупили око 40 килограма кестена.

Једно смо јутро зет Боро и ја залутали у шуми. Непажњом дошли смо на место које нисмо познавали. После потпуно супростављених мишљења, у ком правцу треба ићи, да би изишли из шуме, договорили смо се да 10 минута идемо у смеру који сам ја предложио. Уколико у том времену не дођемо до познатих места, требало је да се окренемо и да следимо правац који је предлагао зет. Срећом, после осам минута хода, стигли смо у препознатљиве делове шуме. Да смо кренули у правцу који је означио мој зет запали би у озбиљне потешкоће.

Приметио сам да те шуме, упућеном и упорном сакупљачу, дају неверовтно много најразличитијих и биолошки здравих плодова: пужева, гљива, јестивих боба, кестена, дрењина, шумских јагода, малина, шипурака, трњина, дивљег зеља, коприве, дивљих јабука, цвећа и другог.

У саставу фабрике лана постојало је мало сточарско газдинство у којем је храњено десет великих крава, сименталки. Сви радници фабрике имали су право да се, у фабричкој млекарни, снадбевају свежим млеком, сиром и павлаком, по знатно нижим ценама у односу на пијачне. Ленка је узимала онолико млечних производа колико смо их могли потрошити. Први пут, од завршетка рата, успео сам да се издовољим свих тих производа, које сам код сестре могао јести у неограниченим количинама. Такав осећај изобиља никада до тада, у целом дотадашњем животу нисам осетио.

У фабрици је радила једна жена, бивши борац НОР-а из Другог светског рата. После ослобођења наставила је да облачи мушку одећу. Гледао сам ту средовечну жену, која је потпуно и у свему изгледала као прави мушкарац. Њен изглед, одећа, понашање, ход и говор, као и све остало, сасвим су одговарали једном просечном мушкарцу. Људи су је звали Чико-Даница. Све време мог боравка у насељу Ланара нисам се могао навикнути да је Чико-Даница женско. Имала је лепу кћерку Јелену, ученицу учитељске школе и напрегла је све снаге да ме одвоји од Неле, да бих се окренуо њеној јединици.

Мија и Чкаља

Управо у то време, на РТВ Београд, у ТВ серији "Сервисна станица" појавили су се наши највећи послератни комичари Мија Алексић и Миодраг Петровић-Чкаља. Са највећим одушевљењем та серија се гледала у целој СФР Југославији. Када је емитована, опустеле би улице и тргови и сви они који су могли седели би уз телевизор. Куће власника ТВ апарата биле би препуне, а домаћице су више послуживале госте него гледале серију.

Гледао сам Мију када је гостовао у Загребу. У једном народном свеучилишту гледао сам га "уживо". Појавио се млад, елегантан, весео и шеретски насмејан. Сви присутни одушевљено су га поздравили дугим и заглашујућим плеском.

Бачваријада

Када смо били на две трећине студија, неко је из студентске организације предложио да ми, студенти наше године, организујемо један посебан излет, бачваријаду на планини Сљеме. Замисао је била да кренемо пешке, од нашег факултета и пешачимо до врха планине Сљеме, све време испред себе гурајући бачву са 200 литара вина. Потом, у ресторану на врху Сљемена, требало је да сложено попијемо вино из бачве. Предлог је прихваћен, у великом броју смо се сакупили испред факултета, бачва је била пуна и спремна, и потом смо кренули према планини. Овом занимљивом догађају, поред великог броја студената, присуствовало је и неколико наших професора.

На смену гурали смо бачву до врха Сљемена. На врху, у ресторану, уз свечани ручак, испразнили смо је до дна. Није било никога ко се жалио да је остао жедан.

Возачки испит

Негде пред крај студија Нела и ја одлучили смо да положимо возачки испит. Обучавали смо се приватно, код једног мог земљака, који се звао Шпиро Гњидић. После савладаног теоретског дела и практичне вожње пријавили смо се за полагање испита. Положили смо га у првом покушају.

Нелина тетка Фила, непосредно пре нашег полагања возачког испита, послала је Нелиној мајци Јањи чек на износ од 50 америчких долара. Мајка Јања послала је тај чек Нели, у намери да јој бар мало олакша тешку материјалну ситуацију, у којој се непрекидно налазила. Тада смо Нела и ја већ имали заједничке финансије. Управо тим новцем платили смо наше обучавање за вожњу. Касније, о овом чеку, биће још нешто да се каже.

У току обучавања спријатељили смо се са нашим наставником за вожњу Шпиром. Памтим и данас једну његову занимљиву изјаву, везану за пролазност живота, која је гласила: "Биће аута и биће пршута, али нас бити неће." Без сумње Шпиро је био у праву.

Стипендија

Око две године пре краја наших студија, негде средином 1960. године, Нела и ја пријавили смо се на конкурс за стипендирање студената, који је расписало ЖТП Книн (железничко транспортно предузеће). То је била једна од шест организација удруженог рада, колико је имала радна организација ЖТП Хрватска, а на основу несрећне Кардељеве идеје о уситњавању великих предузећа.

На конкурсу смо прошли обоје. Одједном, после дугих година студентског сиромаштва и напорног рада, добили смо за та времена и тадашње прилике изузетно добре стипендије, у висини од 13.000 динара по особи. Поред тог редовног месечног износа добијали смо посебне додатке за сваки положени испит.

У оскудним временима научили смо да штедљиво трошимо новац, који смо добијали од родитеља и да будемо скромни и задовољни оним што имамо. Иако су у једном тренутку наша новчана средства двоструко увећана нисмо напустили штедљив начин потрошње, па су нам тих збирних 26.000 динара изгледали "велики као кућа". У међувремену толико смо ојачали наше везе да смо тада, у тренутку добијања стипендија, имали само један заједнички новчани рачун.

Тај тренутак, када смо удружили наше појединачне личне рачуне у један заједнички, по мом мишљењу представља прави почетак нашег брачног живота, а не онај дан када смо стали пред матичара, што се десило годину дана касније. Већ од тада почели смо да плански штедим и да део пара остављамо на страну. Од тог времена, па до данашњег дана стално смо унапређивали наше материјално стање. Тај поступак је текао, тече и сада и наставиће се у будућности. Тај део нашег породичног деловања описао сам у посебној мемоарској причи "СТИЦАЊЕВ, која се налази у прилогу ових казивања.

На здравственом прегледу извршеном у поступку добијања стипендије, имао сам два занимљива догађаја.

Када су завршили преглед мог вида, лекари установише да због негативне диоптрије и ношења наочара не одговарам здравственим условима предвиђеним за рад на железници и то ми саопштише. Ја сам им тада објаснио да ја на железници нећу бити ни скретничар нити прометник већ инжењер, који ће се бавити електронским уређајима и да ми за то уопште неће бити потребан савршен вид. После краћег размишљања и међусобног договарања они прихватише моје објашњење. Тако сам ту препреку срећно прескочио.

Други догађај ставио сам под посебан наслов:

Крај болести

Лекарка, која је прегледала моје опште физичко и здравствено стање, приметила је да имам повећану телесну тежину и питала ме зашто се то догодило. Одговорио сам да сам својевремено, када сам оболио на плућима, од лекара који су ме лечили добио савет, да треба да повећам телесну тежину и да то представља додатну заштиту од те опаке болести. Лекарка ми је тада објаснила да је то некада вредело, али да сам у међувремену сасвим оздравио и да телесну тежину могу да вратим на праву меру.

Било је то време када сам лекарима безгранично веровао. Прихватио сам сасвим и до краја став те лекарке. Од тог тренутка сматрао сам се потпуно здравим и почео тако и

живети. Оне бројне лекове престао сам пити пред више од годину дана пре тог прегледа. Показало се да је лекарка била сасвим у праву. Био сам потпуно излечен од галопирајуће туберкулозе. Остало ми је да се у будуће ипак пазим и да повремено, једном годишње, одем на преглед и проверу стања плућа.

Године мог упорног лечења, многих одрицања, постојаног чувања и уредног живота коначно су дале резултате. Била ми је то додатна и упечатљива поука у животу. Ко хоће да постигне нешто важно у животу, мора да направи добар план, да га се упорно и доследно придржава, да никада не попусти у његовом спровођењу и да има поверења у себе и у свој план. Тада ни најтежи циљеви неће бити недостижни. Човеку способном да донесе праве одлуке, и који уме да их доследно проводи, отварају се многе изненађујуће могућности у животу. Сви циљеви, и велики и мали, постижу се на исти начин, јаком вољом и доследношћу.

Без икакве сумње, било је то једно од мојих најдрагоценијих искустава у целом дотадашњем животу. На неки начин своју почетну несрећу, опаку болест, временом сам претворио у велику победу над болешћу, тешким студијама и изнад свега над самим собом.

Успеси

Учење у последње две године студија било ми је све лакше и успешније. У тим двема годинама десили су се многи значајни догађаји, важни за мој даљи живот.

Током мог студирања почела је изградња зграде Електротехничког факултета у Загребу. Факултет до тада није имао своје здање, па су предавања и вежбе годинама одржаване по другим факултетима и у другим зградама. До краја мог студирања главна зграда факултета није завршена, али њој придружена помоћна зграда јесте. У једној великој разредној просторији, у тој помоћној згради, за радним столом, добили смо Нела и ја своја места за учење. У истом столу добили смо на располагање по једну велику ладницу. Закључавали смо их катанцима и у њима остављали књиге, скрипте, папире и школски прибор. Те су просторије преко зиме загрејаване. Било је то изузетно важан и значајан напредак у школовању, који нам је повећао могућност за брже студирање.

Известан број бољих студената и нас двоје, стизали бисмо на факултет и тачно у 08 часова заједно почимали са учењем. Учили смо 45 минута и тада би наступио опште договорени одмор у трајању од 15 минута. У таквом распореду, савесно учећи, проводили смо четири јутарња часа. Тада бисмо узели два часа одмора, који смо користили за ручак. Затим бисмо се враћали на факултет, и на исти начин учили још три часа, од 14 до 17 часова. Неки би студенти остајали дуже, али за мене и Нелу било је то сасвим довољно. Тада смо напустили факултет, понекад ишли у биоскоп, код родбине, код пријатеља или у шетњу по парковима или граду.

Договорени одмор од 15 минута проводили смо у ћаскању или спорту. Наша омињена игра, коју смо непрекидно играли 2 године, све до завршетка студирања, била је убацивање папирних лопти у кош. Ми бисмо на главни сто поставили корпу за отпатке, која је служила као кош. Од већих папира величине А3, које смо користили за исписивање задатака, направили бисмо округле папирне лоптице. Из супротног дела просторије, по реду, по пет лопти убацивали бисмо у кош.

При крају студија толико сам био у томе увежбан, да сам увек и без грешке могао свих пет лопти убацивати у кош. Касније, када сам стигао на одслужење војног рока и био на тренингу са кошаркашима, са места одређеног за слободно бацање успевао сам да и до осам пута редом убацим кошаркашку лопту у кош. Нико ми од кошаркаша није веровао да се никада у животу нисам бавио кошарком.

Онако извежбаном, чинило ми се да је кош неколико пута већи, него што у ствари јест, па сам у њега убацивао лопте као од шале. Касније, није ме никада чудило када би неки кошаркаш прецизно убацивао лопту у кош, али сам увек био изненађен када би велики кошаркаши промашивали.

Таквим добрим и постојаним учењем, када смо у миру и тишини редовно и свакодневно учили 7 часова и када смо били окружен успешним колегама, који су нам по потреби помагали, припремали смо испите и добро и брзо. Полагао сам их лако и постизао све боље оцене. Ако ми током учења нешто није било јасно, тражио бих помоћ од колега који су већ положили тај испит. Они су седели и учили у мојој непосредној близини, па бих за час добио потребно објашњење. И мене су те исте колеге користиле, питајући ме за

разјашњење градива оних испита, које сам положио па сам им помагао. Тако смо се међусомно помагали и брже напредовали.

Професори су ме почели учавати и уважавати, што је још више повећавало моју вољу за учењем. Нела ни мало није заостајала, па смо се тако упорно и сигурно примицали крају наших студија.

У току 1961. године положио сам четири значајна испита: 20.01. теорија преносних система; 30.07. ТТ техника; 07.07. регулациона и сигнална техника и 28.11. електроника. За последњу годину студија остало ми је 5 лакших испита и дипломски рад. За стицање дипломе више није било већих препрека и само је требало да протекне потребно време да савладам те мање испите.

Просидба

У току летњег распуста 1961, годину дана пред завршетак студија, када смо летовали у Подгори, одједном ми дође у свест чињеница, да смо Нела и ја већ пуне четири године у чврстој и постојаној љубавној вези. Већ смо се добро упознали, усагласили многе животне ставове, стекли заједничке навике и повећали међусобну љубав и поштовање. Поврх тога упознали смо се међусобно са породицама, стекли многе пријатеље, зацртали заједничке планове за будућност, ујединили новчане приходе и расходе и учинили још много тога што је нашу везу сасвим учврстило и ојачало.

Били смо спремни за брак, само нисмо могли да ширимо породицу, јер још нисмо окончали студије, односно нисмо материјално сасвим стали на властите ноге. Тих година читао сам књиге тада најпризнатијег стручњака на пољу односа међу половима, Ван Дер Велдеа, чији је један од важних савета зарученим младим људима био да не треба дозволити да заруке предуго трају.

Нела и ја нисмо били званично заручени, али се то практично сводило на исто. Због свега горе наведеног, у току једне пријатне ноћне шетње, док смо летовали у Подгори, без било чијег присуства, запросио сам је и предложио јој да крајем лета ступимо у брак. Испоставило се накнадно да је то било десетак месеци пре завршетка наших студија. Нела је била изненађена мојим предлогом. Упитала ме јесам ли полудео? Објаснио сам разлоге за просидбу, које сам мање више напред навео. Неколико дана је размишљала и пристала.

Договорили смо се да почнемо сакупљати документе за венчање, као и то да о ступању у брак нећемо обавештавати ни родитеље ни родбину. Решили смо да то поверимо савим малом броју одабраних рођака и пријатеља, који су се могли набројати прстима једне руке.

Одлучили смо да ступимо у брак, али са извесним ограничењима, првенствено да не правимо свадбу и да пре завршетка студија не добијамо децу. Договорили смо се да се тајно венчамо. Једини разлог за то био је да наше материјално исцрљене родитеље заштитимо од трошкова за свадбу. Због наших студија били су годинама изложени великим трошковима. Сматрали смо да није право да их додатно оптерећујемо новим новчаним издацима.

Проценили смо да би наши родитељи, кад би сазнали за нашу намеру, вероватно захтевали да правимо свадбу. Одлучили смо да то избегнемо. Већ смо тада почели стварати једну од наших најзначајнијих породичних навика: да нешто одлучимо, пажљиво и добро испланирамо, а затим то чврсто и постојано остварујемо, све док не остваримо циљ. Тако смо поступили и тада.

Венчање

Писали смо родитељима да нам изваде уверења о држављанству, крштенице и друга, наводно због излета у иностранство. Та уверења су се подизала у општинама где су била наша родна места. Тако су нам родитељи извадили потребне документе за склапање брака и послали. Венчање смо заказали на општини Медвешћак на дан 02. 09.1961. године.

Заједно са одлуком за склапање брака, истовремено смо одлучили да понудимо кумство нашим пријатељима, који су раније мене узели за кума, нашем пријатељу и куму Петру Живковићу и нашем куму Градимиру Штрпцу.

На заказано венчање, кум Петар и кума Чедна су закаснили, па смо, на брзину, као сведока и кума, прихватили тренутно присутног пријатеља и колегу са факултета Миљивоја Шкарића. Кум Градмир био је на одслужењу војног рока, па је уместо њега сведок била његова супруга Бранка. После завршеног склапања брака, којем су осим нас младенаца

присуствовали још само кумови Бранка и Миливој, свих четворо отишли смо на ручак у хотел Еспланаду.

После ручка отишли смо у станове мог стрица Гојка и Нелине тетке Текле. Већина присутних била је изненађена када смо им саопштили да смо управо венчани. То су унапред знали само најповерљивије особе, стрина Сава и тетак Анте. У кругу породица примали смо честитке и, уз колаче и пиће, прослављали тај срећни и значајни догађај.

Наставак учења

Следећег дана, тачно у 8 часова ујутру, били смо опет на факултету. Са књигама у рукама седели смо за нашим радним столом и вредно учили. И данас сам поносан на нашу тадашњу постојаност и чврсто убеђење да учење треба непрекидно држати у првом плану, а да све остало треба да буде у другом или трећем. Требало је мислити на будућност, обезбедити добра занимања, неопходна за даљи живот и ту није смело бити колебања, узмака или промашаја. Сами просудите да ли смо били у праву или не.

Много касније Нела и ја смо понекад слушали изјаве наших рођака, пријатеља и познаника, које су по прилици говорили: "Лако је Нели и Бори!". Било је очито да су мислили да је нама, за наш укупни животни успех, више била наклоњена срећа, него да смо то заслужили нашим радом и укупним односом према животу и његовим замкама. По Нелином и мом најчвршћем убеђењу било је управо супротно.

Незадовољство

Следећих дана имао сам важну обавезу. Требало је да мојим и Нелиним родитељима напишем опширна писма, да им објасним наш поступак и разлоге за тајно венчање, да избегнемо могуће љутње и негодовања. Тако сам и учинио.

Одзив мојих родитеља било је у складу са нашим очекивањима. Они су сасвим разумели разлоге таквог склапања брака, без икаквих негодовања прихватили наше објашњење и честитали нам. Како су Нелу већ упознали били су презадовољни нашим склапањем брака. Једном недуго касније мој отац је, вероватно у шали, изјавио: "Да се мој Боре није оженио Нелом највероватније је да би постао пропалица!в Ако је то озбиљно рекао и мислио сигурно није био у праву. Нели је свакако направио велики комплимент.

Став Нелиних родитеља и њене најуже породице био је за нас сасвим неочекиван. Били су толико огорчени да су са нама прекинули све односе. Шта им је засметало и зашто су били незадовољни, никада нам нису објаснили. Мени ни данас није разумљива њихова тадашња љутња. Када смо Нела и ја размишљали о могућим разлозима таквог понашања, могли смо само да претпоставимо да нису поверовали у наше објашњење. Можда су помислили да је Нела у другом стању, да ће прекинути студије, укратко да смо кренули проблематичним путем и да је најбоље да се од нас ограде.

Чак ни данас не знамо шта се тада код њих дешавало и шта је заправо било у њиховим главама. Са жаљењем смо прихватили новонасталу ситуацију. Моја породица је пригрлила Нелу као своје дете и она је, иако растужена несхватљивим понашањем својих родитеља, у новој породици нашла пуну заштиту и уточиште. Ми смо постојано наставили свој пут, односно продужили да вредно учимо.

Потрес

Неких пола године иза нашег венчања у подручју планине Биоково данима су дрмали снажни потреси, који су проузроковали велика општења на кућама, многе друге штете и изузетно узнемирили становништво. На подручју Макарске ривијере застале су скоро све друштвене и економске делатности. Чекало се да то зло, које се отегло на дуги низ дана, коначно престане. Све то одразило се снажно на Нелину породицу, која је све време практично живела у средишту тих непријатних збивања.

Одједном су донели одлуку да се Нелина мајка Јања издвоји из те опасне средине и упути у Загреб. Одсела је код тетке Текле, да ту дочека крај невоља. Нела и ја посетили смо је истог дана када је стигла, да је поздравимо. Мислили смо да нам се коначно указала прилика да из прве руке сазнамо шта се доље збивало и зашто су се они онако понели према нама.

Међутим на сва наша питања мајка Јања је давала неке сасвим неодређене и несувисле одговоре, који су се углавном сводили на једну често понављану и нејасну изјаву.

"Дицо моја. Ништа ме не питајте! Како сте могли да учините тако нешто?" А шта је то "нешто" у ствари било и шта се то страшно или лоше десило није ни покушала да објасни.

Тако је све то остало неразјашњено до данашњег дана. Верујем да бисмо и данас добили исти неодређени одговор, који не казује ама баш ништа. Ипак нама је обома постало јасно, да Нелу њена породица ни приближно не воли онолико колико је она мислила или желела и колико је заслуживала. То је Нелу јако болело и са правом је то сматрала великом неправдом. И данас се понекад пита како су њени родитељи имали срца да је некада, као малу девојчицу, када је имала само 10 година, одвоје од најуже породице и пошаљу код тетке у Загреб, да тамо живи, иако за то нису постојали никакви оправдани разлози.

Апсолвентска екскурзија

Студенти Електротехничког факултета, смера јаке струје, били су у сукобу са својим професорима и у знак протеста одлучили су да те 1961. године не иду на апсолвентску екскурзију. Њихови професори имали су изванредан план, где и како да проведу апсолвентску екскурзију. По њиховом одбијању понудили су нама, апсолвентима смера слабе струје, да уместо њих одемо на то лепо испланирано путовање и ми смо то прихватили.

Професор Хрвоје Пожар био је изузетан стручњак и имао је велики утицај на развој електропривреде СФРЈ. Међу осталим заступао је мишљење да би се воде црногорске реке Таре боље искористиле ако се из Црноморског слива преведу у Јадрански, и да ће таквим коришћењем њених вода заједница годишње више добијати 2 милиарде КВ часова електричне енергије.

Наша екскурзија обилазила је следеће електране: хидроелектрану Перуча на реци Цетини изнад Сиња, хидроелектрану "Сплит" на реци Цетини изнад Омиша, хидроелектрану Перучица на реци Зети, испод Никшића, и најстарију хидроелектрану на Балкану, на реци Крци код Скрадина. Вођа наше екскурзије био је професор Пожар.

На првом делу екскурзије погледали смо обе електране на реци Цетини. Електрана Сплит била је у изградњи. Гледао сам окомити тунел, ширине два метра, а дубине 200 метара, кроз који је ускоро требало да потече снажни водени млаз према лопатицама моћног генератора за производњу електричне енергије и био задивљен тим приказом.

На броду којим смо пловили према Котору, нас двојица студента: мој колега сплићанин Владо Пилић и ја заиграли смо преферанс са професором Пожаром. У трајању нешто више од једног часа професора смо потпуно надиграли. Сваки пут када би заиграо рушили смо га. То се стално понављало и на крају је одустао. Док је одлазио од стола рекао је да смо за њега карташки велемајстори. Тако смо бар у нечем надмашили тог великог човека.

У Котору су нас дочекали представници Електропривреде Црне Горе. Од тог тренутка до повратка на исти брод, у трајању од седам дана колико смо боравили у Црној Гори, све трошкове, пута, смештаја у хотелима, хране, пића и неколико свечаних ручкова, платила је Електропривреда Црне Горе. Све време, које смо провели на територији те републике, били смо њихови гости.

Посетили смо хидроелектрану Перучица, Никшић, Титоград, Цетиње, Бијело Поље, Његуше, Котор и попели се на Ловћен. Видели смо хотел "Црна Гора" у Титограду, за чију је изградњу потрошен једногодишњи буџет Републике Црне Горе. Дивили смо се музејима на Цетињу, Биљарди, великом Његошу и многим црногорским знаменитостима. Погледали смо кањон реке Мораче, у време када је био у изградњи завршни крак јадранске магистрале, који је пролазио кроз Титоград. Пили смо никшићко пиво "оногошт", јачине 16 гради, предвиђено само за биране госте. Јели смо његушки пршут, сушене шаране и укљеве из Скадарског језера и пили изванредно црно вино "Вранац".

Када смо напуштали Котор, представници Електропривреде Црна Гора поклонили су нам 2 милиона динара, да нам се нађе на даљем путу. Тај смо новац потрошили на Скрадинском буку, поред Скрадина, после разгледања најстарије хидроелектране на Балкану, која је саграђена 1905. године. У ресторани поред водопада јели смо далматински пршут, печену јагњетину, хлеб печен испод пекле и пили црно далматинско вино.

Смрт стрица Гојка

Негде у пролеће, неколико месеци пре краја наших студија, у породици мог стрица Гојка десиле су се две велике трагедије. Стрини Сави умро је изненада отац. Стриц и стрина

позваше Нелу и мене, да преуземо бригу о стану и деци, за време док се не врате са сахране. Ми то прихватисмо и уместо на факултету спремали смо испите у стричевом стану, уснут надгледајући децу и кувајући им храну.

Дан уочи њиховог повратка у Загреб стиже страшна вест. Седам дана после тастове сахране, стриц Гојко је ненадано доживео срчани удар и на лицу места издахнуо. Тако је несретна стрина Сава, у веома кратком времену, у периоду од седам дана, доживела две тешке породичне трагедије.

Цео њен дотадашњи живот био је пун невоља, мука и патњи. Рат је провела као борац за ослобођење земље од окупатора, претежно гладна, слабо обучена и обувена. Била је рањена, заробљена и затворена у четничком затвору. Четници су је предали Немцима па је неко време провела у њиховом затвору. На крају је замењена за једног немачког официра.

У поратном животу родила је двоје деце, а мало иза тога супруг јој је затворен и без судске пресуде одведен на робију, на Голи оток, са slabим изгледима да преживи мучења. Са децом, избачена је из дотадашњег стана и пребачена у заједнички стан, где су је незаштићену сустанари годинама шиканирали. Ради тога што није хтела да се разведе од супруга прогањала ју је и комунистичка партија.

Била је чешће без запослења него са њим. Због тога је морала да децу пошаље родбини у Далмацију. Није их имала чим издржавати. Када је стриц изишао из затвора, дуго је био без посла. Био сам сведок њених честих крикова, који су одјекивали станом, када се изненада ноћу будила из тешких мора, због тога што су је у сну прогањали Немци и четници. Они у то време нису могли да окупе породицу. Тако живећи, провели су заједно неколико година. Успели су се напоскон закратко окупити и заједно живети. Управо тада сручила се на њу та двострука трагедија. Стрина је збиља морала имати челично срце да све то издржи.

Ови тужни догађаји затекоше ме у веома осетљивом положају. Волео сам и жалио стрица. Његовом сину Вељку, момчићу од 12 година, и кћерки Дрини, девојци од 14 година, морао сам лично саопштити да им је умро отац. Био је то за мене тежак и врло тужан задатак. Одвојено сам им саопштавао ту тужну вест. Грлио сам их, плакао са њима и дуго им причао о томе шта се десило и како ће то морати превазићи. Одмах после тога послао сам их одвојено у рођачке породице, које су имале децу приближно њиховог узраста. То сам учинио да им не дозволим да се превише осаме и сувише тугују.

Стрину Саву дочекао сам на железничкој станици. Била је потпуно сломљена и није имала никакву вољу за живот. Провео сам десетак невероватно напорних дана, тешећи је и покушавајући да је извучем из дубоке душевне кризе. Присилјавао сам је да са мном редовно одлази на тржницу и да лично купује све потребне животне намирнице за кућу. Силио сам је да кува храну. Сваки дан водио сам је на дуже шетње по парку Тушканац. Покушавао сам да јој тако повратим физичку снагу и вољу за животом.

После неког времена био сам потпуно исцрпљен. Тако исцрпљен бригу о стрини предао сам Нели и на 4 дана отпутовао у Книн, да се бар накратко опоравим. По повратку затекао сам Нелу потпуно сломљену. Она је четири дана и четири ноћи непрекидно слушала стринино јецање и нарицање и све то време није могла ни да спава ни да се одмори.

Преузео сам поново бригу о стрини. Тек после месец дана, од стричеве смрти успео сам да је деломично смирим. Моје обавезе на факултету су све то време чекале. Објашњавао сам стрини да нема другог решења већ да мора прихвати децу и своје обавезе у кући. Вељко и Дрина су се после месец дана одсуствовања вратили у стан, она се некако сабрала и тек тада, са много муке, поново је успостављен редован породични живот.

То тешко искуство, стечено у средишту догађаја везаних за смрт блиске особе, било је за мене веома мучно. За мене је било скоро невероватно једно ново искуство, које сам доживео за она четири дана када сам се одмороа у Книну. Мој млади организам као да је из све снаге желео да се извуче из те мучне ситуације. За то кратко време, ослобођен вишедневних тешких душевних патњи, осећао сам се препорођеним и слободним као никада у читавом животу. Та четири дана удисао сам пуним плућима и ваздух и живот. То ме је истовремено збунило. Неко време сматрао сам то издајом стрица, али касније, када сам добро размислио, схватио сам да је све било на свом месту. Тада сам научио једно ново животно правило, а то је да живот има и увек мора имати предност над смрћу. Ко не поштује то правило креће опасном низбрдицом. Управо на том путу налазила се моја стрина Сава и моја обавеза је била да је са тога пута вратим, што сам једва успео.

Последњи испити

На првом испиту, после тих тешких догађаја, умало не падох, иако сам падање на испитима оставио давно у прошлости. Ти тужни догађаји оставили су у мени дубок траг. Било ми је то једно од најтежих искустава у дотадашњем животу. Морао сам да повратим, како сам ја то тада звао, кондицију за учење, а за то ми је требало време од неких петнаест до двадесет дана. Опет сам запео и учио. Срећом, остао ми је само још један лакши испит и било је само питање времена када ћу и њега да савладам и положим.

На крају, иако са потешкоћама, положио сам и тај последњи испит. Некако испаде да је и Нела, приближно у исто време, такође положила задњи испит. Обоје смо стекли услове да пријавимо дипломске радове. Пријавио сам дипломски рад на катедри за телекомуникације, а Нела на катедри за сигнално-сигурносне уређаје. У току 1962. године положио сам преосталих 5 испита: 13.02. емисиона и УКВ техника; 17.02. електроакустика; 23. 02. електроника- изборни; 14.03. сигнална и телекомуникациона постројења и 31.04. аутоматска ТТ постројења.

Дипломски рад

Дипломске радове смо Нела и ја радили преко два месеца. На катедри за телекомуникације, код професора Владимира Матковића, добио сам задатак да мерењем одредим главни прометни сат у аутоматским телефонским централама. Тај главни прометни сат је онај сат када се јавља највеће оптерећење телефонске централе у дану и седмици. Изузетно је значајан за пројектовање међувеза у телефонским централама.

Требало је да тај сат утврдим на загребачкој телефонској централни општине Пешћеница, на бројевима који су обухватили преплатнике 42.001 до 43.000. Таква мерења до тада нису вршена у нашој земљи. Нела је радила свој дипломски рад на катедри за сигурно-сигурносне уређаје, код професора др Владимира Муљевића.

Професор ми је одредио ментора, који је пратио ток мог дипломског рада, усмеравао ме и давао ми савете. Био је то др инг. Јосип Жупан, асистент професора Матковића.

И данас се сећам његовог најзначајнијег савета, који ми је тада дао: "Млади колега, када ступите у инжењерску праксу, добро пазите и чувајте се. Не дозволите да вас поставе за руководиоца. Тада нећете радити оно за што сте школовани и заборављаћете своју струку."

Много пута у току радног века сетио сам се тог драгоценог савета. Држећи га се постојано, више пута избегао сам замке које су ми постављали виши руководиоци. Када су ме, у неколико наврата у току радног века, покушавали да поставе на разне руководеће положаје, увек ми је из свести искрсавао савет др Жупана и ја бих се снажно опирао тим покушајима. Углавном сам у томе успевао.

На основу немачких истраживањима, професор Матковић је предавао да главни прометни сат у седмици пада у суботу (тада последњи радни дан у седмици), а у дану у последњи радни час. Обимним мерењима непобитно сам установио да у Загребу, на општини Пешћеница, главни прометни сат у седмици пада у понедељак, а у дану од 10,45 до 11,45 часова. Професор Матковић пратио је са великим занимањем мој рад и био је јако изненађен крајњим резултатима мојих истраживања, у које ни најмање није сумњао.

Занимљиво је да смо и Нела и ја имали одбрану својих дипломских радова истог дана. Завршетак одбрана наших радова поклопио се у временском оквиру од сат времена. Када смо завршили одбране наших дипломских радова, састали смо се и пресрећни једно другом честитали. Верујем да је то био јединствен случај на Свеучилишту у Загребу, да брачни другови дипломирају у истом дану.

У мојој сведоци о дипломском испиту стоје подаци: СФРЈ, Електротехнички факултет Свеучилишта у Загребу, СВЈЕДОЦИ о дипломском испиту, наведени су лични подаци, наведене су све године студирања: 1955-1962, смер слабе струје, приступио је полагању дипломског испита од 26.04 до 30.06.1962. године. Дипломски испит положио је са добрим успјехом (то је просек оцене са студија), а дипломски рад: "Мјерења прометних вриједности аутоматске телефонске централе", оцјена одличан. Усмени испит добар. Датум испита 30.06.1962. године.

Кандидат је положио дипломски рад са добрим успјехом, те на темељу тога испунио увјет за наслов ЕЛЕКТРОТЕХНИЧКИ ИНЖЕЊЕР за слабу струју.

Чланови комисије на мом испиту били су: доц.инг. Жупан др Јосип, проф. инг. Матковић др Владимир и проф.инг. Муљевић др Владимир, а предсједник комисије за дипломски испит био је проф. инг. Алберт Винко.

У мојој дипломи пише: ФНРЈ, Народна република Југославија, Свеучилиште у Загребу. ДИПЛОМА електротехничког факултета, ЛЕЖАИЋ БОРИСЛАВ, рођен 28.01.1937. године у Книну, у Народној Републици Хрватској, свршио је науке на Електротехничком факултету. Свеучилиште у Загребу признаје му на темељу тога факултетску спрему, подјељује наслов ИНЖЕЊЕР, издаје ову диплому признајући му сва права, која му по закону припадају. Број: 706 У Загребу, 30 липња 1962. Диплому су потписали: декан Електротехничког факултета др инг. Хрвоје Пожар и ректор Свеучилишта: др Владимир Сердар.

Као никада до тада, осетио сам силно олакшање. Пао ми је са срца дугогодишњи терет. Поред тога осетио сам велики понос. После много напора и борбе са болестима, немаштином, хладноћом и другим студентским невољама постигао сам дуго очекивани циљ.

Некада, када сам почео студирати, нисам могао да верујем да ћу успети да завршим те тешке и временски дуге студије. Током првих година почела ми се указивати нада, а тек при последњој трећини студија био сам чврсто убеђен да ћу ипак постићи циљ. Тада, на самом крају, поред олакшања осетио сам и огромно задовољство.

У свечаној просторији Правног факултета, оној истој у којој смо гледали доделу почасног доктората великом Нилсу Бору, одржана је свечаност додела диплома студентима који су завршили студије са мном и Нелом. Колико се сећам та је свечаност одржана 02. 07. 1962. године. Ту су присуствовали моји родитељи отац Раде и мајка Душанка, а потом многи Нелини и моји рођаци и пријатељи. Осећао сам се предивно. У том тренутку нико ми на свету није био раван. Дипломе нам је, са великим осмехом и срдечно честитајући, делио декан факултета, професор Хрвоје Пожар. Са тог свечаног догађаја поседујем фотографије. На тим фотографијама јасно је видљив наш понос због постигнутог успеха и задовољство због величине догађаја.

Прослава

Дошло је време да се прослави тај велики догађај. Обавестили смо наше рођаке и пријатеље у Загребу, као и нашу родбину у Макарској и Книну. Прославу смо припремили у стану Нелине тетке Текле. Од наших родитеља присуствовали су мој отац Раде, мајка Душанка и Нелин отац Маринко.

Прослава је сасвим успела, а угођај је био величанствен. Били смо поносни, задовољни и раздрагани, а гости весели и духовити. Јела су бирања и припремана по далматинском укусу. Све је одговарало величини догађаја. И одједном над том нашом прославом надвила се сенка.

Нелин отац Маринко донео је један првокласан далматински пршут. У току прославе попио је мало више вина. Потом је почео гунђати и приговарати, због оног чека од 50 америчких долара, некадашњи дар мајци Јањи од тетке Филе, који је она препоклонила Нели. Он са тим новцем није имао ама баш никакве везе. У полупијаном стању гунђао је и приговарао, као да је новац његов. Ваљда га је била срамота и ваљда је хтео некако оправдати чињеницу да од нашег венчања, па до дипломирања, у трајању од десет месеци, он и његова породица нису Нели послали ни цвоњка.

Осим наведеног поклона од мајке тај пршут је био једино што је од породице добила у читавом том времену. Његови приговори нису били ни најмање основани, а посебно нису одговарали том свечаном тренутку. Био сам тада врло нагао и одлучан. За мало па изби свађа. Било је то сасвим неуљудно и непотребно гунђање, у изузетно свечаном тренутку. Зар Нелин отац није имао ништа паметније и племенитије да изјави поводом дипломирања своје кћерке и зета на једном од најтежих факултета у земљи и у свету. Није се сетио да кћерки и мени честита на том великом животном успеху. Нелина тетка, која ме је већ добро познавала, успела ме је смирити, па је свађа једва избегнута. Од тога остаде ми задуго непријатано сећање на Нелиног оца и тадашњи његов суров и неправичан однос према властитој кћерки. Још једном се показало да Нелу отац не цени и не воли онолико колико заслужује и да је за њега "туђа кућа".

Тај неправичан однос према женској деци постојао је тада у многим сеоским и рибарским породицама. Женско дете, ма како било паметно и добро, у већини породица је

подцењивано. Мушко дете, понекад недовољно бистро и глупаво, хваљено је подржавано као да је у питању мали кнез. Непрекидно је истицано његово право на наслеђе породичног имања, иако је то законом било другачије уређено. Женска су деца, у страху пред гневом родитеља и увек жељна њихове љубави, готово робски прихватала такво понашање очева, а често и мајки.

Повратак

Професор Владимир Матковић, шеф катедре за телекомуникације на Електротехничком факултету, био је изузетно задовољан мојим дипломским радом, за који ми је дао чисту петицу. Постојала је у Загребу фабрика за телекомуникационе уређаје "Никола Тесла", у којој су се производиле телефонске централе и у којој сам својевремено вршио једну од неколико обавезних факултетских пракси. Без предходног разговора са мном, средио је да ме та фабрика прими у радни однос у развојном одељењу и да надокнади железници сва моја новчана дуговања, која су произлазила из двогодишњег стипендирања.

Тај поступак мог уваженог професора представљао ми је изузетно и неочекивано признање. Загреб сам познавао претежно као град у којем сам patio, учећи, болујући и сиротујући. Нисам град Загреб замишљао као место где се може пријатно живети. Осим тога снажно ме је привлачио Книн. Тај град привиђао ми се као најчаробније место на свету, па нисам желео да останем у Загребу. Нела и ја били смо стипендисти железнице и имали смо обавезе према том предузећу. И Нела је заволела Книн и била сасвим сагласна да у њему живимо.

Када је Нелин тетак Анте чуо шта ми нуди професор Матковић, укључио је своје ратне везе. Његови пријатељи имали су знатан утицај на политички и економски живот у Загребу. Тетак нам је саопштио да ћемо Нела и ја, ако останемо у хрватској престоници, преко њега у року од годину дана, сигурно добити стан. Он нас је веома волео, и био је вољан да учини све што је било у његовој моћи, да нас наговори да останемо у његовој близини. Међутим, и Нела и ја толико смо желели да одемо из Загреба да смо, поред свих тих изванредних понуда, на крају ипак одлучили да одемо у Книн. Свима који су нам желели помоћи срдечно смо захвалили на њиховим напорима и поверењу.

На самом крају, спаковали смо наше ствари, поздравили се са пријатељима и родбином и кренули на пут. Тетак Анте се толико ражалостио да је заплакао као мало дете. Говорио ја да се више никада нећемо видети. И нама је било тешко у тренутцима расанка, али смо постојано наставили следити наш замишљени животни пут.

Негде око 10.07.1962. године сели смо на воз, понели са собом оно мало ствари, које смо стекли у току студија, отпутовали и срећно стигли у Книн. Пред нама је било ново поглавље нашег живота.

Када се осврнем на моје студентске дане, просто не могу да верујем да сам све то доживео, да сам претурио преко главе толике бриге, болести и сиромаштво и да сам толико тога видео и научио и на крају дипломирао. Верујем да је живот сваког студета посебан, да представља мноштво разних дешавања, тешкоћа, утисака и занимљивих догађаја, а да је мој студентски живот само један од безброј сличних.

Моје студије су за мене биле велика школа живота. Поред стеченог знања и дипломе инжењера, постао сам искуснији, побољшао свој морал, стекао духовну снагу и велику одлучност за доношење многих предстојећих важних животних одлука. Пре непуних седам година отишао сам из Книна као неискусан младић, а вратио се у Книн, као зрео, образован и одговоран човек, сасвим спреман да се ухвати у коштац са многим новим изазовима живота.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
ДЕТИЊСТВО	3
Почетак сеоба, 4Прво сећање, 5Друго сељење, 5Почетак Другог светског рата, 5Поновна сељења, 5Избеглиштво и одлазак на Синај, 6Полазак, 6Страх, 7Оток Жирје, 7Оток Вис, 8Полазак за Италију, 8Бомбардовање Виса, 8Наставак пута, 9Италија, 9На путу ка Синају, Порт Саид, Ел Шат, логор бр. 3, Храна, Власт, Школа, Несташлуци, Живот у кампу, Заушци, Посета америчким војницима, Добри и зли људи, Добре вести, Четници, Курир, Повратак у отаџбину, У Ђеврскама, Наставак основног образовања, На граници глади, Здрава храна, Рад и игре, Духовни живот, Пороци, Бајке, Сеоске радне задруге, Слепи рођак, Завршетак основног школовања	
НИЖА ГИМНАЗИЈА	27
У Шибенику, Злостављања, Нов живот, Провизација и редови, Риба, Гимназија, Град, Батине, Повремено у селу, Мале преваре, Бајами, Невероватне папуче, Шах, Пресељење у Книн, Порушени град, Книнска купалишта, Стара гимназија, Повреда, Књиге, Засебан стан, Вера, Марке, Ујак, Решо, Радио-апарат, Нова зграда гимназије, Тежак живот, Обнова града, Железничка станица, Отац и његови Буковчани, Ђачки дом, Бура, Пелин, Чамац, Информбиро, Робијаш, Масовно школовање, Навијач, Пубертет, Дужина живота, Наочаре, Рибарење, Шах, Мала матура	
ВИША ГИМНАЗИЈА	49
Почетак, Сестре, Закључавање куће, Руси, Нуклеарна бомба, Пропаганда, Чување врлина ученика, Пионирска и омладинска организација, Школске забаве, Градске забаве, Летовање, Моји пријатељи, Разонода, Корзо, Распусти на селу, Баба Мара, Очев стриц, Ђук, Рошки слапови, Распусти у граду, Утопљеник, Значајни кнински професори, Васо, Невен, Маршал, Дружина Пере Квржице, Библиотека, Алка, Друштво за телесни одгој (ДТО), Извиђачи, Тврђава, Тенис, Пазарни дани, Рибарске вечери, Динара, Породица Бло, Манастир Крка, Крађа воћа, Велика матура, Матурална екскурзија, Срећна времена	
ПОЧЕТАК СТУДИЈА	75
Недоумица, Пут у Загреб, Коначан избор, Велика промена, Велики град, Становање, Почетак, Храна, Рибљи ресторан "Пула", Тушканац, Обавезе, Стриц, Први испити, Прва љубав, Велико разочарање, Преферанс, Другови, Смрт бабе Маре, Спутњик, Сестра, Телевизија, Ногомет, Плеуритис, Друга година, Друга љубав, Бабушка, Нелини пријатељи, Необично пријатељство, Тетка из Америке, Стари Загреб, Филмови, Зимски испити, Туберкулоза, Болница, Велике одлуке, Побольшање, Занимљиви пацијенти, Напуштање болнице, Кућно лечење, Неспоразуми, Наставак учења, Несавестан лекар, Правична награда, Студенатске демонстрације, Казна, Припрема одмазде, Закључци	
ЗАВРШЕТАК СТУДИЈА	103
Најбољи професор, Сељења по граду, Газдарица, Канаринац, Паприке, Старица, Стаза слонова, Студентска соба, Друга соба, Бежање преко границе, Марио Ланца, Студентска свадба, Палачинке, Носталгија, Кум, Национализам. Рођаци, Стричева деца, Трећа соба, Жеље, Све бољи студент, Став рођака, Долазак Неле у Книн, Узвратна посета, Нелин брат, Године сазревања, Студије изнад свега, Занимљиви испити, Привилегија због уваженог рођака, Ђудљиви професори, Савет професора, Великан, Код сестре, Мија и Чкаља, Бачваријада, Возачки испит, Стипендија, Крај болести, Успеси, Просидба, Венчање, Наставак учења, Незадовољство, Потрес, Апсолвентска екскурзија, Смрт стрица Гојка, Последњи испити, Дипломски рад, Прослава, Повратак	